

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: KOMÁROMI JÁNOS: *Regény.* • SZEKFŐ
GYULA: *Az utolsó fejezet.* • GYALLAY
DOMOKOS, SZILÁRD JÁNOS, KACSÓ SÁNDOR: *Novellák.*
SIDNEY CARTON: *Justh Zsigmond.* • RÉDEY TIVADAR, VITNYÉDI
NÉMETH ISTVÁN, NOVÁK SÁNDOR, MÉSZÁROS SÁNDOR, ÖLVEDI

LÁSZLÓ, MISSIK ENDRE, WALTER GYULA versei. • *Levelek Etelka írójához.* **Elvek
és művek:** *Történeti könyvek a nagyközönség számára.* • *Könyvismerte-
tések.* **Szemle:** HEKLER ANTAL: *Szoborrombolások; Canova-émlékek Magyar-
országon.* • —BS—: *Váradi Antal.* • GALAMB SÁNDOR: *Színház.* • FIGLER
ANDOR: *A Szépművészeti Múzeum újabb szerzeményei.* • KUNCZ ALADÁR:
Erdélyi irodalmi dolgok. • FARKAS GYULA: *Petőfi-ünnepélyek Németország-
ban.* • X.: *A Bujdosó Könyv angolul.* • KOSZÓ JÁNOS: *Troeltsch Ernő.*
KASTNER JENŐ: *A magyar Dante.* • TORDAY EMIL: *Angol irodalmi újdon-
ságok.* **Apró cikkek:** *Tolnai Vilmostól és Koszó Jánostól.*

1923. ÉV ÁPRILIS HÓ IV. SZÁM

ÁRA: 150 K

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

TARTALOM

Komáromi János: Zúg a fenyves. (Regény-folytatás) (289). — *Szekfü Gyula*: Az utolsó fejezet (299). — *Rédey Tivadar*: Vers (312). — *Gyallay Domokos*: Az utolsó ütközet (313). — *Vitnyédi Németh István és Novák Sándor*: Versek (317). — *Sidney Carton*: Justh Zsigmond (318). — *Mészáros Sándor és Ölvedi László*: Versek (328). — *Szilárd János*: A nagy hegyek meséje (329). — *Missik Endre*: Vers (339). — *Levelek Etelka írójához* (340). — *Kacsó Sándor*: A Nagyerdő halála (355). — *Walter Gyula*: Vers (359).

ELVEK ÉS MŰVEK:

Szekfü Gyula: Történeti könyvek a nagyközönség számára (360). — *Eckhardt Sándor*: Petőfi franciául (363). — *Tolnai Vilmos*: Kéky Lajos Petőfi-könyve (364). — *Vajthó László*: Zilahy Lajos regénye (364). — *Horváth János*: Ravasz László (365). — *Brisits Frigyes*: Gáspár Jenő versei (367). — *Pais Dezső*: Papp Ferenc könyve Kemény Zsigmondról (367). — *Hartmann János*: Regények (368). — *-s -s.*: Tolnai Vilmos: Bevezetés az irodalomtudományba (370). — *-i -f.*: Könyv a világsajtóról (372). — *Szinnyei Ferenc*: Dalmady Győző költeményei (372). — *-bj.*: Turócmegye kialakulása (374). — *A. A.*: Ferrero könyve (375). — *Vajthó László*: Tamedli Mihály Oberon-ja (376). — *Vargha Zoltán*: Gr. Tisza István Összes munkái (377). — *M. N.*: Ómagyar Máriasisiralom (380).

SZEMLE:

Hekler Antal: Szoborrombolások (381). — *-bs-*: Váradi Antal (381). — *Galamb Sándor*: Színház (381). — *Hekler Antal*: Canova-szobrok Magyarországon (383). — *Pigler Andor*: A Szépművészeti Múzeum új szerzeményei (384). — *Kuncz Aladár*: Erdélyi irodalmi dolgok (385). — *Farkas Gyula*: Petőfi-ünnepélyek Németországban (387). — *x.*: A Bujdosó Könyv angolul (388). — *Koszó János*: Troeltsch Ernő (390). — *Kastner Jenő*: A magyar Dante (392). — *Torday Emil*: Angol irodalmi újdonságok (394).

APRÓ CIKKEK:

Koszó János: Hauptmann és az 1918-i összeomlás (397). — *Tolnai Vilmos*: Nevek divatja (399).

CALDERONI ÉS TÁRSA LÁTSZERÉSZEK TELEFON 173—26
BUDAPEST V,
 VÖRÖSMARTY-TÉR 1. (Haas-palota)

DR. PROPPER ÖDÖN ORVOSI KOZMETIKAI INTÉZETE

BUDAPEST VII, RÁKÓCZI-ÚT 14. • TELEFON: JÓZSEF 129—85.

Fénykezelések • Szépséghibák eltávolítása • Orvosi kozmetika • Bőrgyógyászat • Specifikus eljárások.

Lágy és selymes lesz haja,

ha fejét rendszeresen

„Elida - Shampoo” -

nal mosni.

Z Ú G A F E N Y V E S

(Folytatás)

IX.

Harmadnapra megérkeztünk Wladimir-Wolinszkij alá. A századom egyelőre a front mögött gyakorlatozott. Így tartott ez egy hónapig. Akkor már szeptember volt, szép őszeleji napok. És mialatt a század szakaszonként gyakorlatozott, órákon át elnéztem a változatlan dél-orosz tájéket. A mozdulatlanságában volt a szépsége. Minálunk, Magyarországon, búcsúzni készülhetett már a természet: itt csaknem tavasz volt. Gyengezöld pázsitok a látóhatár karimájáig, az elhaló messzeségből, a Bug mocsaras széleiről üvegszínű ködökön át látszottak felénk a füzesek koronái s itt-ott felbukkant egy-egy hagymafejű torony. Templomi csend hallgatózott a tájék felett, amelyre melankóliával gondolok vissza mindig. Csak ekkor értettem meg azt a nosztalgiát, mely annyi bús vággyal tölti el az orosz embert véghetetlen hazája iránt.

Azalatt elmúlt egy hónap. Előttünk, a fronton, alig mozdult valami. Nagy elvéte egy puskalövés. Közben pedig feljött a következő menetszázad s vele együtt a pótkeret alezredese. Ő vette át az ezred parancsnokságát.

Mayer Teritől ekkor kaptam az első levelet. A menetszázaddal jött egy hadnagy-orvos, aki barátom volt már régebből. Teri neki csúsztatta át ügyesen ezt a rövid levelet, amikor indulása előtt búcsúzni ment a házukhoz. A borítékból néhány meghervadt ibolyaszál esett a lábam elé. A sapkarózsám mellé tűztem őket.

Egy hónapja mult már, hogy az állomáson könnyes szemmel bókolok rám: csak az én feleségem lesz. Meglátta ezt az édesanyja is és Mayer Teri attólfogva nem írhatott nekem egyetlen sort.

De azért e nagy elhagyatottságában is volt gondja rá, hogy hírt adjon magáról. Néhány percre át-átfutott a kis Márhához s ellátta megfelelő utasításokkal. És Mártha tudósított mindenről, lankadatlan szorgalommal. Ezért a jóságáért sok hálával vagyok iránta, mert akkoriban nagy gond és szomorúság szakadt le szegényre. Ebben a szeptemberben a Doberdó sziklái között véresen esett össze a vőlegénye és amire kihúzták a törmelék alól, halott volt. A kis Mártha megkönnyezte őt, de nagy bajában rólam sem feledkezett meg. Minden harmad-negyednapon felkeresett néhány sorával. Igen elhagyottnak érezte magát s talán azért is irogatott annyi ragaszkodással, mert szüksége volt némi szeretetre. Én hálás voltam neki, vizsgáltgattam és szerettem őt, mintha az édes húgom lett volna. Csatoltan mindig küldtem egy másik levelet Terinek is. Az ő üzeneteit Mártha küldözgette nekem. Mert Mayer Teri egyelőre olyan felügyelet alatt állt, hogy öt-tíz percnél hosszabb időre el se mozdulhatott hazulról. Az anyja egyszersmindenkorra eltiltott tőle.

Nem-egyszer mondta nekem azelőtt, hogy a szülei ellenére még az én feleségem se lenne. És most mégis írt. Annyit körülbelül sejtettem, hogy nagy harcban állhat az édesanyjával, mert a jegygyűrűt még mindig nem küldte vissza Vértesnek. A vőlegénye a századomban szolgált s naponkint egy sereg levelet és lapot írt össze Terinek. Ritkán kapott rájuk valamit. Egyszer-kétszer engemet is megkért, hogy írjam alá egy-egy lapját. Megtettem. A levelezésüket könnyűszerrel ellenőrizhettem, mert akkor már ezredsegédtiszt voltam. Nekem kellett átnézni naponkint a tábori postát.

Mert az alezredes alighogy megérkezett a pótkerettől, segédtisztnak vett magához. A századomat ugyanakkor Vértes hadnagy vette át. Amikor lejelentkeztem a parancsnokságon, meg nem állhattam, hogy azt ne mondjam neki:

— Tudom, alezredes úr, kinek köszönhetem ezt a beosztást...

Leintett:

— Ha tudod, hallgass!

Egy hét mulva a Vértes századja is belekerült a tűzvonalba. Attól fogva egyik ütközet a másikat váltogatta. De tűz-szünetekben egyre több lapot és levelet küldözgetett Mayer Terinek. A leány mindritkábban felelt.

Annál többször keresett fel engemet a kis Mártha. Elvéve Teri is írt néhány sort ezekben a közvetítő levelekben. Egy októberi napon arról tudósított sebtiben, hogy megmondta az édesanyjának: vissza fogja adni a jegygyűrűt. Az anyja sírva fakadt, de mivel nem akarja szerencsétlenné látni a leányát, nem bánja, tegyen, amit jónak gondol. Rólam azonban hallani se akar. A szemére vetette, hogy titokban bizonyára levelezik velem, amire Mayer Teri nem szólt semmit. Ennek a hallgató válasznak az lett egyelőre a következménye, hogy ezentúl nem szabad meglátogatnia Márhát sem. Most ír tőle utoljára. De majd csak kitalálnak valamit.

Akkor már őszi lett Oroszországban is. Jeges szél jött a Szarmata felől, csüngő felhők zúgtak a határ felett s a szél jajgatva sípolt a fekete tájon. Didergett és fázott mindenki s délutánonkint, ha elszundikált az alezredes, egymagamban gunnyaszottam. Most, hogy a Teri anyja még bizalmatlanabb lett irántam, nagyon súlyossá vált a helyzetem. Abba, amit az öregúr ajánlott fel egyízben, hogy háború után álljak be az irodájába, most már belementem volna. Csakhogy ezt az ellenajánlatot lehetetlen volt nékem megtennem. Az apámmal való viszonyom semmit nem változott. A hűgaimnak írtam elvéve. Nem szerettem a házunkra gondolni. Tudtam, hogyha egy hosszú levélben mindent megírnék az apámnak s megkérném őt, valahogy csak beleegyeznék mindenbe. De ismertem az apám féktelen természetét s tartottam tőle, hogyha feleségemmel a házunkba költöznék be idővel, előbb-utóbb összetűznék az apámmal. Az ilyen jelenetektől pedig meg kellett óvnom Terit, mert az apám első keményebb szavára kétségbeesett volna. Milyen más volt az ő családi körük, mint a mi házunk! Olyan megoldást, amely kisegíthetett volna szorult helyzetemből, nem találtam.

Váratlanul kisegített Mayer Teri. A kis Mártha hosszú ideje hallgatott már s amikor végre levelet kaptam tőle, arról értesített, hogy előző napon Teriéknél járt. Az édesanyja vallatóra vette, vajjon közvetítésével nem írok-e Terinek, mert őt kétségbeejti Teri makacssága. Mártha minden ilyen közvetítést „szégyenszemre kénytelen volt letagadni“. De csak ketőnk miatt tette. A házuk egészen kihalt, Teri beteg lett, de nem kell meg-

ijedni, mert a betegsége nem komoly. Csak arra való, hogy levegőváltozás címén elutazhasson néhány hétre az apja rokonaihoz Kolozsvárra. Ezt Teri eszelte ki: Kolozsvárról legalább írhat nekem. Otthon minden lépésére vigyáznak.

Ez után a levél után hosszabb szünet következett. Már azt hittem, hogy Terire gyanút fogtak a szülei s nem engedték el. Vagy hogy csak-ugyan beteg lett. Sokszor gondoltam rá, növekvő fájdalommal.

Úgy a negyedik héten — akkor már dértől csillogtak a mezők — megjött az első levele Kolozsvárról. Hogy tudott írni! Ebben az időben már útban volt az ő nagy szerencsétlensége felé, de azért sohasem szűnt meg vizasztalni. Felolvasom néhány sorát. Te vagy a második idegen, aki hallani fogod. S ő, szegényke, ha elmondom ezt neki egyszer, nem fog rám megneheztelni. Hiszen többször is emlegette, hogy valamelyik regényíró talán fel fogja jegyezni valamikor ezt az ő bús történetét. Hiszen ő úgy szeretett, hogy nagy szerencsétlenségében is mosolyogva gondolt vissza reám. Milyen őszintén írt! Repesve tudósított, hogy az édesanyja két hétig maradt vele, de az a benyomása, hogy Kolozsvárott is vigyáznak reá s ezért csak éjtszaka írhat, bezárt szobában, amikor azt hiszik, hogy régen elaludt.

„Szeretnék magának mindennap és nagyon sokat írni, de nem tehetem. Nagy ritkaság, mikor egyedül lehetek s olyankor is küzködnöm kell magammal, hogy illik-e? Hiszen mégis csak másnak vagyok a menyasszonya! Sokszor azt hiszem, mintha tolakodó lennék.

Istenem, ez az én menyasszonyosságom! Hányszor és mennyire megbántam már! S mégis boldog vagyok, mert tudom, hogy magát nem veszítettem el. Pedig nem lenne csoda, hiszen olyan rossz voltam magához. Úgy meggyűlöltem abban az elkeseredett pillanatomban és mégis annyira szerettem! Emlékszik-e, hányszor összekoccantunk? Mint két neveletlen iskolásgyerek. Olyan szép napok azok énnekem? Mosolyogva gondolok vissza reájuk.

Jöjjön már haza! Azt se fogom bánni, ha nem is beszél velem, ha nem is néz reám, csak ne tudjam magát a halál előtt mindennap. Most, azt hiszem, nyugodtabb helyen van, de ki tudja, mi történhetik? Értsen meg, félttem magát! Én is élni akarok még! Fialat vagyok és szeretném, jaj, úgy szeretném elfelejteni ezt az én utolsó két összetépett esztendőmet! Ne haragudjon reám, hogy így írok, de úgy összegyűlt bennem a sok keserűség! Nem csoda, ha kifakadok. Pedig én vagyok az oka mindennek, tehát maga is azt tartja ugye, hogy csak vezekeljek tovább. Igaza van. Nem fogok többet panaszkodni, hiszen ezzel csak a maga életét keseríténém meg. De ha szeret, meg fog sajnálni . . .“

Nem volt már ő ekkor a régi Mayer Teri, aki kötekedett és makacskodott velem, hogy féltékennyé tegyen. Nem járt el hozzájuk senki többé s ő sem ment sehová. Egészen csendes, megtört leány lett, aki megható szeretettel ragaskodott hozzám és remegett miattam. És mikor egy-két jó szót kapott tőlem, olyan hálás tudott lenni ezért a kis szeretetemért. Régen volt az, amikor még élni és örülni szeretett volna. Nem maradt már egyéb kívánsága, csak hogy engemet megtarthasson. Éjtszakánkint elbujt s késő éjféli időkből irogatott nekem. Ez volt minden öröme a világból. Itt van még egy levele:

„Az elmúlt héten beteg voltam és sokat szenvedtem. Csak ma reggel keltem fel.

A házbeliek mind azt hiszik, hogy tizenegy óra óta az igazak álmát aluszom. Ha tudnák! Egy nagyon csinos katonaoorvos gyógyított... No, ne ijedjen meg, hiszen nős már! Rengeteg látogatóm volt, úgyhogy néha csaknem szétszedtek, de nem szóltam hozzájuk egy szót sem. Csak feküdtem, mözduletlanul, és magára gondoltam.

Nem értem, miért van annyira elkeseredve? Mert ha jókedvet mutat is, megérezem én, hogy valami baja van. Talán nem bízik bennem? Kijelentettem, hogy a magáé akarok lenni. A nagyobb harc úgyis az én számomra marad, de küzdeni fogok mindenki és minden ellen, ha belehalok is. Csak az nem megy a fejembe, miért kell nekünk várni, miért nem lehetünk az egymáséi most, amikor fiatalok vagyunk még? Jaj, Kálmán, előre látom, hogy vénségünkre fogunk mi egymáshoz kerülni, mert ez a háború biztosan eltart harminc esztendeig. Én egy puderos vénkisasszony leszek ötven macskával, ugyanannyi kutyával, meg kanárral: szóval egész állatsereglettel. Maga pedig egy köhécselő, vén, nagyon-nagyon vén tartalékos tábornoszernagy, akinek még az ölébe sem szabad majd ülnöm, mert köszvényes lesz és nem fog megcsókolni soha, mert ráncos lesz az arcom... Kecsegtető kilátások!

Anyusékra pedig ne haragudjon! Önökik csak egy hibájuk van: hogy nagyon szeretik ezt a makacsfejű leányukat. Egyedül én vagyok az oka mindennek, de meg is keserültem, hogy gyerekes ésszel ennyi bajt és szomorúságot okoztam mindnyájunknak.

Fáradt vagyok, búcsúzom. Látja, most pityergék is, mintha valóban válnom kellene magától...“

Mennyi vád és keserűség volt e sorok mögött! És én tudtam, hogy Teri nemcsak olyankor pityergett, ha egy-egy levelét megírta, hanem sokat epesztette magát, amikor senki nem látta szegényt. De hát mit tehettem! Neki nem mondhattam el mindent, hiszen az ilyen magyarázatot ő úgysem fogadta volna el. Csak újabb gondot okoztam volna neki. Lehetnek, akik azt mondják, hogy férfiatlanul viselkedtem. Ilyen vád soha nem érhet engemet! Nemesak azóta töprengtem sokat, hanem akkor is gondolkoztam. Hiszen a férfiatlanság éppen az lett volna, ha minden előrelátás nélkül magamhoz kötök egy ilyen teremést. Emlékezz csak vissza a háborús tisztcskék házasságaira: csaknem valamennyi ilyen bajtársam elvált hamarosan, vagy nyomorba került. Azt hitték, mindig háború lesz és ők mindig könnyen élő tisztcskék maradnak. Nem! Soha meg nem hátráltam! Hiszen a hősök csak a romantikus regényekben törnek át tűzön-vízen az imádott hölgy felé, végső esetben nyergükbe emelik, elvágtatnak vele és fűtyülnek a világra. De az élet regényhősei éppolyan küzködő, számítható halandók, mint a többi ember, akiket az élet lökdös jobbra-balra. Ha a Teri apja megismételte volna régi ajánlatát, percig se haboztam volna. De így? Lehetetlen volt.

Közbejött még egy másik körülmény is, ami gondolkodóba ejtett. Mayer Teri még augusztusban kijelentette előttem, hogy a jegygyűrűt vissza fogja küldeni a vőlegényének. Akkor én magam adtam neki a tanácsot, hogy várjon még vele. Ő várt is azóta, csaknem négy hónapot. S ismét megütött a gyanu: ha csak engemet szeret is, végső esetre tartaléknak akarja meghagyni a vőlegényt s azért nem szakít vele. De ezt nem

is bántam túlságosan. Lehetetlen viszonyaim között úgy gondoltam, legjobb mindent a véletlenre hagyni. Tavaszra majd lesz valahogyan magától is.

Teri azonban okosabb volt. December elején azt írta, hogy nem vár tovább. Izgatottan tudósított, jönnek érte a szülei, halálán van a vőlegénye édesanyja. Szegény asszony csak őt szeretné még látni, hogy rájuk adja az áldását. „Borzasztó ez, de mit csináljak? Oda kell állnom a halálos ágyához s az az öregasszony meg fog halni abban a tudatban, hogy felesége leszek a fiának. Tudom, hogy rossznak, szívtelennek fog kikiáltani a világ, de most már határozottam...”

Ugyanazon a napon, mikor ezt a levelet kaptam, Vértes hadnagy jött le hozzám s táviratot mutatott, hogy halálos ágyán van az édesanyja. Az alezredes megadta neki a kért szabadságot. S ugyanazon a napon, csaknem hajnalig, levelet írtam Mayer Terinek.

Nem volt ez búcsúlevél. De kitértam előtte a helyzetemet. Megmondtam neki, hogy csak őt szeretem, de ne szakítson még a vőlegényével, legalább addig ne, míg leutazhatom hozzájuk s beszélhetek a szüleivel. „Ne értsen félre, Teri, becsületes ember vagyok s ezt meg kell mondanom. Higgyen nekem, mert én soha nem fogom elhagyni magát. Csak annyi türelmet, amíg tisztázhatom magamat az édesanyja előtt. Most már mindenre hajlandó vagyok. Magáért, Teri.”

A levelet a kis Márhának címeztem és akkor várni kezdtem.

Elmult másfél hét. A tizedik napon visszaérkezett Vértes bajtársam. Közben eltemette az anyját. Ahogy véletlenül a kezére pillantottam, a jegygyűrű nem volt az ujján.

Ő nem szólt semmit, én nem kérdezhettem. Sejtettem, hogy Teri még nem kapta meg a leveletem, mert időközben a haldokló mellett volt kénytelen virrasztani s csak a temetés után szakított Vértessel. Úgy is volt. A leveletem tehát csak akkor fogja olvasni, ha már hazaérkezett a szüleivel. De ha előbb veszi kézhez, bizonyos, hogy akkor is ugyanúgy tett volna. Ismertem én Mayer Terit.

Soha még annyi izgatottsággal nem turkáltam a napi posta közt, mint ekkor. Reméltem, hogy nem hagy válasz nélkül. Hát válaszolt is. Leány még olyan levelet nem írt, mint Mayer Teri ekkor! Ebből az egy leveléből megismerhettem, ha soha nem is láttam volna.

Vértes visszaérése után negyednapra jött meg ez a levele. Azt a részt, amelyben a szakítást mondja el, elhagyom. De hallgasd meg a többit! Soha senki nem fog engemet szeretni úgy, mint Mayer Teri. Mert ma is szeret.

És olvasni kezdett:

„Kedves Kálmán!

Tegnap reggel érkeztünk haza szomorú és fáradságos utazás után. Egy keveset pihentem, de nem volt nyugtom. Mert éreztem, hogy Márhánál várni fog reám valami. Inkább ne is jöttem volna!

Mikor Márho megmondta, hogy levelem van, olyan boldognak éreztem magamat. Az első két oldalon mosolyogtam. Akkor még nem sejtettem, hogy ez a maga utolsó levele akar lenni.

Nincs mit írnom, Kálmán. Csak csodálkozom most is, és a levelét nagyon sokszor el kellett olvasnom, amíg megértettem. De azóta is mindig az jár az eszemben, hogy le tud mondani rólam.

Mikor már józanabb fejjel kezdtem gondolkozni, két eshetőséget állapítottam meg. Vagy nem szeret már és most így akarja megbosszulni magát az értem kiállott szenvedéseieért, vagy pedig gyáva... Nézze, Kálmán, nem fogok könyörögni magának. Már ismerhet, hogy soha senki szeretetéért nem koldultam. Tudom, hogy ezért a kijelentésemért meg fog haragudni, de én erről nem tehetek.

Ha pedig gyáva lenne, ez csak azért van, mert visszariad a gondolat-tól, hogy esetleg nem tudná pótolni a számomra mindazt, amit elveszítene, ha a szülei akarata ellenére lennék a felesége. Dehiszen én ilyenre nem gondoltam soha... Nem! Nem! Ha maga így gondolkozik, igazán nem tudom, mit tartsak magáról? Nem akarom sértegetni, Kálmán, hiszen ilyen hálátlanságot maga nem érdemelt meg. Hiszen nekem meg kell köszönnöm a maga sok szeretetét. De a legutolsó levele után én már azon sem csodálkoznék, ha nem ismerne meg.

Nem tudom, hogy folytassam! Nekem csak egy érzésem van, hogy nem szeret már. De vigyázzon, mert akkor én nagyon rossz leszek! Két eszten-deig szeretett, nem lehet rólam lemondania!

De nehogy azt higgye, hogy most meg akarom győzni magát: Maga tehet, amit akar. Csak soha, soha nem hittem volna, hogy el fog hagyni engemet.

Ha szabad még valamivel magához fordulnom, arra kérem: ne szeresen többé. Ne gondoljon rá: hol és mint vagyok? Élek-e vagy meghaltam? Ami velem történni fog ezután, magának ne fájjon. Ha maga meg tudott írni nekem egy ilyen levelet, akkor nincs joga sajnálnia, ha csak holtan fog látni. Ne haragudjon rám, kedves Kálmán, hogy így írok, de ezzel az én meggyötört, szegény kis fejemmel már nem tudok gondolkozni. Úgy megkínzott! De ugye, ez csak tréfa? Tudom, próbára akar tenni, hogy igazán szeretem-e?“

Barátom, amikor ideért az olvasásban, megállt. És suttogva ismételte maga elé, mintha régi, igen régi emlékek között keresgélt volna:

„... ezzel az én meggyötört, szegény kis fejemmel már nem tudok gondolkozni...“

Én hallgattam. Ő egy nagyot lélegzett és olvasni kezdte tovább:

„És ha nem tréfa, még akkor se tudok haragudni magára. A városunkat ne kerülje el! Igyekezni fogok minden erőmmel, hogy ne legyek a terhére. De azért egyszer még szeretnék beszélni magával. Képes volnék még könyörögni is, hogy eresszék haza egy napra. Az én szülei nem olyan kegyetlen emberek, mint ahogy gondolja. Meg tudnak bocsátani magának, mert nagyon szeretnek engemet. Egyetlen örömük lenne, ha boldognak látnának.“

De nem, nem: erről beszélni késő. Tudja meg, hogy soha, soha meg nem bocsátom magának, amiért ilyen éjtszakát szerzett nekem. Magamon kívül voltam a fájdalomtól. Egész éjtszakám álmatlan és könnyes volt. Nagyon szenvedtem, talán maga is megérezte. Úgy hívtam magamhoz...

Ma már nem bírtam ki. Most a szobámban ülök és megírtam mindent. Nem vagyok már ellenőrzés alatt, de minek is! Kitől őrizzenek ezekután? Pedig először nem akartam válaszolni s Márhának is megtiltottam, hogy említsen maga előtt. Sohase hittem volna, hogy így fogok egyszer szeretni!

Nem tudom, kapok-e választ. Ha úgy gondolja, hogy újabb fájdalmat okozna, kérem, ne írjon. Ezt is válasznak fogom tekinteni. De ha ír, csak

annyit kérek, hogy még szeret és nem hagy el. Írja ezt nekem sokszor! Mindig! Még ha nem is igaz. Egy kis hazugsággal tűrhetőbb lenne az életem.

Sajnálom magát. Szeretnék a közelében lenni, hogy megvigasztaljam s mégegyszer megsimogassam. Talán elfelejtenők a rossz napokat. Most, amikor még írhatok magának s amikor még nem váltunk el örökre, — megírom, hogy végtelenül szeretem.

Teri.“

Nem tudom, hányszor olvastam át ezt a levelet. De arra emlékszem, hogy egész délután fölötte gubbasztottam. Karácsonyelőtti hangulatban voltunk: a fronton napok óta nyugalom ült.

Ez a levél teljesen kiforgatott. Hiszen Teri megírta jóelőre, hogy most már szakítani fog s én mégis arra kértem, nyújtsa még az időt. Belátom, helytelenül tettem. De csak magamat okolni mindenért: ehhez már nem volt bátorságom. Másfelől nekem is volt igazam, mert Mayer Terinek nem adtam okot erre a keserű búcsúzkodásra. Hiszen megírtam neki, hogy csak addig legyen némi türelemmel, amíg leutazhatom. Mindenre hajlandó voltam már.

És nem láttam be, mire való ez az ő nagy kétségbeesése? Hiszen meg kellett volna éreznie, hogy előbb-utóbb a feleségem lesz. Hiszen úgy szeretett! Vagy talán éppen ezért kezdett már nem hinni saját magában sém?! Egyelőre nem válaszoltam. Nem is tudtam volna, mit írjak neki. Májusig szó sem lehetett szabadságról s így ha újra biztatni kezdem, áltatásnak vehette volna. Már arra is gondoltam, hogy levélben feltárok mindent az édesatyja előtt s levélben kérem meg a kezét. De akkor közbelépett a kis Mártha.

Mert persze, hogy ő is írt. Négy sűrű oldal volt a levele s leghívebb kis pajtásom nem késett megnyugtatóni, hogy én vagyok az ő legnagyobb csalódása. „Ha látná azt a szerencsétlen leányt! Soha nem hittem volna, hogy maga is csak olyan, mint a többi. Két esztendőnél tovább hitegette. Gyáva ember!“

Ezek után igazán nem volt mit felelnem. Karácsony előtt egy nappal levelet kezdtem írni Terinek, de még másnapra se készültem el. Tudtam, hogy magától nem fog írni többet nekem.

És mégis írt. Hogy is feledkezhetett volna meg rólam azon az estén, amikor minden szegény katonát megölelt gondolatban az, aki szerette, vagy sajnálta a messzeségből.

Karácsony szombatján nagy karácsonyfát állítottak fel a parancsnokságon. Száz kis gyertya sercegett a fenyőgallyacskákon s minden apró gyertya alatt valami hazai emlék a tiszteknek. Én két levelet kaptam. Az egyik a szüleim és a két húgom értem aggódó üzenete volt. A másikat Teri küldte. Már előző napon megjött, de ezen a délutánon az alezredek maga vette át a postát. A szent estére így akart némi örömet szerezni a tisztjeinek.

És az estén ott álltunk valamennyien a karácsonyfa körül. Az alezredek rövid beszédet mondott, megemlékezvén halottainkról, a hazáról és a saját küzködéseinkről. Azután mindenki megkapta a maga kis ajándékát. Legutoljára a postára került a sor. A Teri levelében egy igénytelen kis képeslap volt, rajta ennyi:

„Nem bírom ki, hogy a mai estén ne gondoljok magára. De azért ha zavarnám, ne haragudjon meg.“

Aláírás: semmi.

Elfordultam s leültem az egyik sarokba. Soha még ilyen szomorú karácsonyestém nem volt! Soha senki úgy nem ragaszkodott hozzám, mint a kis Mayer Teri!

Csaknem éjfélre járt az idő, amikor elszéledtek a tiszték. Én egyedül maradtam az alezredessel. Kormos kis petróleumlámpa füstölgött a táborigasztalon. Az öreg eléállt:

— Hát téged mi lelt?

— Nem tudom, alezredes úr.

— Nono! Miről van szó? Persze csak úgy, ha elmondhatod, — s az ágyhoz lépve, vetkezni kezdett.

Ülve maradtam s beszélni kezdtem. Nem kellett messzire visszamennem: az öreg sok mindent tudott, kivéven az utolsó néhány hét történetét. Mialatt beszéltem, egyszerre abbahagyta a vetkezést. Először kíváncsian figyelt fel. Amikor odaértem, hogy Teri Kolozsvárra utazott, mert csak így írhatott nekem, megfente a bajuszát: — No, katonás leány, azt már nem tagadhatom!... — Amikor azt kezdtem előadni, mennyire nem tudtam elhatározni magamat, mert minden könnyelmű lépés súlyos következményekkel járhatott volna, rámkapta a szemöldökét: — Rövid az élet, nem szabad filozofálgatni!... — S ahogy végül pontot tettem a mai esténél, az öreg felugrott, mélységes felháborodásában össze-vissza kezdett járkálni s aközben prüszkölt:

— De hogy milyen szemtelen alak vagy te, hallod-e?

Megállt előttem, összefont karral:

— Mindjárt felpofozlak, hallod-e?

Magyarázni próbáltam, de rámkialtott:

— Hallgass, te taknyos! Hát azért tartalak itt magamnál!

Hallgattam. Az öreg mintha megbánta volna, mert fújván néhányat, szelidebben folytatta:

— Szégyellem magamat, hogy ilyen nyavalyás segédtsztem van! Öcsém, — s vállamra tette a kezét — a filozófia öl, fő a katonai svung! Noked elárulhatom, hogy január második hetében az olasz harctére indul az ezred. Az indulás előtt adok kétnapi szabadságot s te majd Budapesten csatlakozol megint hozzánk. Azalatt hazamégy, megkéred a leány kezét. A megkérésről szabályszerű elismervényt hozol nekem. Megértetted?

— Igenis, alezredes úr!

X.

Tél közepe volt.

Ólomszínű lett az ég, mint egy szétterített katonaköpenyeg. A torony körül varjúk kóvályogtak nagy kiáltozással s a piactér felől kiláttam a koresolyapálya felé. Fialtal párok keringöztek a jég hátán.

Ebédidőben érkeztem meg s felszaladván a lakásomra, átöltöztem. Másnap este indulnom kellett tovább, hogy éjfél körül csatlakozhassam az ezredhez, amelyet még Lemberg fölött hagvtam el a gyorsvonattal.

A Teriék háza felé tartottam.

Azóta, hogy századom élén utoljára mentem végig a városka főutcáján, mennyi minden megváltozott! Nem voltak már családi összejövetelek,

apró házibálok és ha itt-ott megpróbálkoztak még vele, nem igen volt kedve mulatni senkinek. A régi tiszték eltűntek a pótkerettől: a frontokon verekedtek keserűen, meghaltak vagy elszóródtak. Az Isten tudná, merre. Új és egészen fiatal zászlósokat és hadnagyokat láttam az utcán, akikhez semmi közöm nem volt többé. Vége lett ekkorára a régi hangulatoknak: mindenki beleúnt a háborúba. Az emberek visszahúzódtak a családok körébe s egyre többen panaszkodtak. Egyelőre még zúgolódás nélkül.

Szokatlan gondolatok közt haladtam a Mayer Teriék háza felé. Csaknem három esztendeje mult már, amikor egy estén először szólítottam meg ugyanebben az utcában. Szinte könyörgött akkor: — Így... így nem akarom! Mit szólának hozzá az emberek?

Hát most mit fog szólni ő, ha meglát? Azt már tudta, hogy jönnöm kell. De hogy melyik órában, arról nem értesíthettem, mert magamnak is az utolsó órában mondta meg a parancsnokom. S hátha nem is lesz odahaza!

Otthon volt. Az előszobában ugyancsak nézett a szolgálóleány, amikor becsöngettem:

— Tessék besétálni. A nagyságos asszony az ebédlőben van.

A nagyságos asszony várhatott, ha nem is pontosan erre az órára. Ahogy bekopogtattam, felállt és eléjött. Nem a régi szívességgel, de nem is barátságtalanul. Azt hiszem, körülbelül mindegy volt neki, hogy én nyitok-e be ma délután, vagy egy másik főhadnagy.

— Isten hozta! Mikor érkezett?

— Ezelőtt egy órával. Holnap este az olasz frontra indulok.

— Foglaljon helyet.

Közömbös dolgokról indult meg a szó. Elmondta, hogy a fia legutóbb két hétig volt idehaza, de már visszautazott az ütegéhez. Férje az irodába ment, de ha beszélni akarok vele, telefonál neki.

— Ráérünk, nagyságos asszony.

Furcsán éreztem magamat, mert sehogysem fogadtak. Már vagy fél-órája üldögéltünk. A Teri szobája felől szakadatlanul zörgött a varrógép. Ő tehát nem tudta még, hogy a harmadik szobában vagyok. Meguntam a feszengést:

— Itthon van Teri?

Rámnézett. Nem tetette magát többé:

— Ugye, maguk mindvégig leveleztek egymással?

Nem tudtam, mit feleljek. De ő hamarosan kiségitett:

— A leányom elmondott mindent.

— Ha Teri mondta, akkor leveleztünk.

Feláll:

— Ha beszélni akar velem, bemehet hozzá. Csak arra kérem, ne zaklassa föl megint. Nagyon sok keserűség érte miatta a házunkat.

Átmentem a szalonon s megálltam a Teri szobájában. Az ablak előtt ült s a gépe fölé hajolva varrogatott valamit. A kattogástól nem hallotta meg, hogy beléptem. Ahogy köszöntem neki, hátranézett:

— Ni, egy főhadnagy!

Felállt, leveregette magáról a cérnaszálakat s mosolyogni szeretett volna. Úgy mosolygott, annyi édes bánattal, mint a szeptemberi nap, amikor már hűtlenek lettünk a nyárhoz.

— Hát eljött. Igazán örülök, — s a kezét adta. — Parancsoljon helyet.

Így még nem fogadott. De ez volt a legtöbb, amit adhatott nekem. Leült a heverőre, én szemközt foglaltam helyet.

— Tudja-e, miért jöttem?

— Udvariasságból. Megírtam magának, hogy egyszer még szeretném látni. Ennyivel tartozott nekem.

Nem hajtotta le a fejét, a szeme se lett könnyes. Okosan beszélt, mint aki sokat gondolkozott jóelőre egy ilyen találkozáson. És mialatt beszélt, a szemét le nem vette rólam. Sok mindent előhozott, csak a kettőnk dolgát nem. De akkor megelőztem:

— Azért jöttem . . .

— Hogy megkérje a kezemet, — s tenyerébe tette a kedves, meggyötört fejét. — Tudom.

Nagy csönd lett. Most már én néztem szünetlenül, amint küzdött magával. Hosszú percek múltak el. Felálltam:

— Ez a válasza?

Nem bírta tovább. A zsebkendőjéhez nyúlt:

— Maga meg tudta írni nekem azt a levelet . . .

A kiskendőjébe temette az arcát. Letérdeltem a lábához, a térdére borultam. Egyszer ő is fölémborult s megsimogatott. Mint édesanya a rossz útra tért fiát:

— Mindenki elhagyott . . .

Ekkor lépett be az anyja. Amire észrevettük, már mellettünk állt. Csodálkozás, meglepetés nélkül. Én is felálltam. Teri könnyesen nézett rá:

— Megkérte a kezemet, édesanyám . . . Mit tegyek?

Az anyja szótlanul rábólintott. És Mayer Teri abban a pillanatban elfelejtett mindent. A régi pajtásom lett megint. A szeme könnyekben égett, odajött elém, két kezébe fogta a fejemet s lehúzott magához:

— Sok gondot fogok én még adni a főhadnagy úrnak!

Amire az apja is hazakerült, belémkarolt, s táncolva vitt eléje:

— Apukám, főhadnagyné leszek!

Az öreg meggratulált. Azt hiszem, egyszer sem haragudott reám komolyan. Vállonveregetett:

— Helyes, helyes. De most már komolyabban kell viselkedni.

Estefelé a jégpályán voltam Terivel. Azt a fekete kis prémsapkát csapta a fejére, amelyben először láttam meg. Kart karbatéve siklottunk el a jégen s az ismerősök közül sokan jöttek hozzánk. Az egyik engemet üdvözölt a hosszú távollét után, a másik már gratulálni is próbált óvatosan. Senki semmit nem tudott, mert úgy egyeztünk meg, hogy a dolgot csak májusban visszük nyilvánosságra, ha majd szabadságra jöttem s meglesz az eljegyzésünk. A jégen már ezen az estén is többen gyanítottak valamit. De az ilyen sejtés azok számára a legnagyobb gyönyörűség, akikre nyíltan gyanakodni kezdenek. S én boldog voltam, mert örülni láttam Terit. Az arca kipirult, jókedvűen köszöntött mindenkit s ha a villanylámpák alól a pálya tulsó vége felé repültünk át, karomra hajtotta a fejét és mialatt csattogott a ruhája, hálásan csillant meg a szeme:

— Ha mindig így maradhatnánk, főhadnagy úr!

Komáromi János.

AZ UTOLSÓ FEJEZET*

Ma már kétségtelen, hogy a világháború óta lefolyt évek új korszakot hoztak létre Magyarországnak történetében. Az új formák véres hadjáratok és belső forradalmak lázrohamain át lassankint sűrűsödtek össze, hogy végül Trianon keserű kényszeréből állandósulva lépjenek elő. Hogy meddig fognak tartani — mert hisz semmi sem örök az emberek Földjén — és hogy elmúlásuk hirtelen katasztrófa vagy lassú haldoklás, a vénségtől kiszáradt formák szétesése lesz-e; ki tudná ezt ma előre megmondani! A historikus bizonyára nem; neki elég gondot ad a múltnak szétfolyó képeit egybefoglalni és bennük a múlt és jelen összefüggését megtalálni; számára a jövőbe nézés, a profécia csak végzetes eltévelyedés, feladatának könnyelmű félreismerése, lelkiismeretlen nagyralátás volna.

Az ezeréves magyar állam életrajzát nem fejezhetjük be ez új kiadásban anélkül, hogy a legújabb kor Magyarországot is szemügyre ne vennők és össze ne állítanók azon főbb vonásokat, melyek az új államot, a korábbitól lényegileg megkülönböztetik. De amint a munka előbbi fejezeteiben sem tisztán az állapotokat rajzoltuk, hanem egyúttal változásukat, a viszonyoknak egymásból következését is, úgy itt is mindenek előtt szükséges lesz egy pillantást vetni arra a folyamatra, melyből az új, Csonkamagyarország előállott.

Érzékelhető kiindulópontja a változásnak kétségtelenül a világháborúban való részvételünk. Ha a dolgokat nem történetileg, hanem publicisztikai szempontból tárgyalnók, akkor itt most a háborús bűnösség kérdését kellene felvetnünk. Mióta a Páris körül kötött békeszerződésekben a legyőzöttekre rákényszerítették, hogy a világháború kitörésében való kizárólagos vétküket elismerjék és vezeklő módjára a szerződések példátlanul szigorú feltételeinek alá vessék magukat, azóta lehetetlen a háborús felelősség kérdésében európai közvéleményt, de még szinte egy-egy nemzet keretében is egy és ugyanazon felfogást találni. A békeszerződések annyira gyakorlati, a nemzetek szellemi és anyagi életébe vágó fontosságot adtak a háborús felelősség kérdésének, hogy ezt most mindenki azzal a hátsó gondolattal tárgyalja, hogy neki, vagy az osztálynak és népnek, melyhez tartozik, ne származzék a kérdésből kára vagy hátránya. Pedig történeti szempontból épen nem bonyolult a dolog. A világháború kitörésének távolabbi okai egészen világosak: a nagyhatalmak egyensúlyrendszere, mely a Bismarck-utáni német diplomácia ügyetlensége és a francia-orosz diplomácia ügyetlensége folytán végzetesen megbillent a mi kárunkra; kis és nagy nemzetek

* Ez a cikk a szerzőnek a „Magyar Állam életrajza“ c. munkája második kiadása számára készült még 1921—22 telén és az említett könyv általános szempontjainak megfelelően a trianoni Magyarország kialakulását adja elő. A „Magyar Állam életrajza“ a könyvkereskedésben már évek óta elfogyott, új kiadása a szerzőn kívül eső okokból késik.

nek mérhetetlenül megnőtt nacionalisztikus imperializmusa, mely természetes következtése volt a szinte száz éven át uralkodó liberális gazdasági és politikai szabadságnak; ez imperialisztikus étvágynak szintén végzettszerűleg az adott évszázados fejlődés alapján többé ki nem kerülhetőleg irányultak elsősorban Ausztria-Magyarország ellen és fenyegették a Habsburg-monarchiát, ha még nem is tökéletes szétrombolással, felosztással, de egyelőre, ennek bevezetéseként, a levegőtől való elzárással, politikai és gazdasági befolyásának megsemmisítésével. Hogy a tucatszám forrongó, túlfűtött sovínisztikus imperializmusok ellen a központi hatalmaknak békebeli védekező szerve, a diplomácia és nemzetközi propaganda, nem tudott eléggé védekezni és évtizedek során egyetlen ellenségét sem tudta leszerelni azáltal, hogy a veszedelmes kérdéseket, minő volt a balkáni, a török, az elzászi, a koloniális, a tengeri stb., valami újszerű, bismarcki, kielégítő módon megoldotta volna, hanem ehelyett a meglévő ellenségekhez újakat és milyeneket! mily világhatalmasokat szerzett: ez nagy hiba volt, de semmiképen nem háborús bűn; a diplomata csákó alól, Széchenyi kifejezésével élve, nem mefisztószarvak, hanem csak számárfülek kandikáltak ki. Ez ma már a józan történeti szemlélet előtt kétségbevonhatatlan tény, melyen az elzárt levéltári akták sem fognak változtatni, mert hisz az utóbbi évtizedek egész szellemi és anyagi fejlődése, melyből a világháborúnak elő *kellott* törnie, a diplomáciai kabinetek titkos iratai nélkül is, elég világos előttünk. Más kérdés az egyes államok bűne 1914 július havában, amikor a béke tetőjén, meglökték, valakik, az igazi bűnösök, az első követ, mellyel a világháború lavinája megindult véres útjára. Itt, a háborús alkalom, a legközelebbi ok dolgában még sok újat várhatunk, különösen, ha a főbűnösnek látszó francia és orosz diplomáciának nem sikerült vagy sikerülend a bizonyítékok egy részét örökre eltüntetni. Magyarországra nézve azonban máris azon helyzetben vagyunk, hogy a háborús felelősség ezen közelebbi formáját illetőleg ártatlanságunkat nemcsak mi, de immár ellenségeink is elismerik. Sem a háború kitörésében nincsen magyarnak bűne — ellenkezőleg, Tisza István gróf egyedül harcolt az uralkodó tanácsában a háború *ellen*, sem pedig a háborút meghosszabbító és folyton véresebbre fokozó „háborúscélokban“: hisz az összes háborús felek közt Magyarország volt az egyetlen állam, mely kezdettől fogva lemondott területi gyarapodásról és így soha útjában nem állott józan, kibékítő béke lehetőségének.

A háborút tehát nem kívántuk, érette semmi gonoszat el nem követünk és hogy mégis belekerültünk, ez a mi ezeréves fejlődésünknek, Közép-európa ezeréves konstrukciójának, a német és magyar egymásrautaltságának volt a természetes, az adott pillanatban ki nem kerülhető következtése. Az összerobbanó két világ közt nem volt többé választásunk: összes antecedenciáink a német hatalom szövetségésévé tettek, német monarchiának részét képeztük négyszáz év óta, az új német császárságnak évtizedeken át barátai voltunk és ha ezen *történeti*, tehát a mi bölcsességünkéből meg nem változtatható viszonylatból a veszély percében hirtelen ki is léptünk volna, ezt csak a másik fél, a szláv világ, a szerb-orosz-eseh imperializmusok előtti meghódolás árán tehetjük volna, amiből előbb-utóbb ugyanaz következett volna be, ami a vesztes háborúból: az ország felosztása és nemzeti rabság.

Mentünk tehát a történetileg kijelölt úton, melyet egy történetfilozófiai irány a Sors útjának szeret nevezni . . . Végigszenvedtük a háború éveit, rosszabbak nem voltunk senkinél. De kis nép lévén, aránylag inkább

pusztultunk, kevesebb tartalékunk maradt, mint egyéb népeknek, melyek helyzetüknél vagy vérmérsékletüknél fogva itt-ott úgyis tartózkodóbbak voltak a vér- és vagyonáldozatban. A háború éveiben a belső fejlődés menetét középeurópai összefüggésünk szabta meg; végigpróbáltuk mindazt, amit a német szellem és organizáció azért talált ki, hogy a központi hatalmak össze ne roppanjának az utolsó pillanatig remélt győzelem előtt. A specifikusan magyar erők csak a háború vége felé váltak megint aktívabbá, amint a középeurópai disciplina, s ezzel a német rend és szellem uralma mindinkább lazult és alóla az éveken át hatalmasan összefogott és uniformizált nemzeti egyéniségek, bolgár, cseh, lengyel, osztráknémet mindinkább szabadulni igyekeztek. Ezen középeurópai nyomás alól, mely ezer esztendőn át soha oly nagy és oly egységes nem volt, mint épen a háború ez éveiben, mely azonban, történeti lévén, mint mondtuk, kikerülhetetlen és épen ezért szükséges is lévén, a mi érdekeinket szolgálta, a magyar nemzeti autonómia teljesen csak az összeomlás napjaiban, 1918 októberében szabadult fel; csak ekkor vált lehetségessé, hogy a hatalmas germán befolyástól függetlenül, nemcsak ettől, hanem egyúttal Ausztriának szintén történeti, négyszáz éves nyomásától is szabadon, magunk alakíthassuk sorsunkat és nemzeti autonómiánk minden idegentől megtisztítva, ismét munkába léphessen. Sokan üdvözölték újjongva ezt a napot, mely a külpolitikai szövetséggel együtt a *pragmatica sanctio* felbomlását, a részekre szakadt Ausztriától való elválásunkat hozta, s nem is tagadható: azóta, hogy a monarchia utolsó közös külügyminisztere rideg gesztussal kiutasítá tőlünk a csödbe jutott szövetségest, azóta mi magyarok a szabadságnak olyan korlátlan fokára jutottunk, mint azelőtt talán soha, legfőlegb a 10. században, mikor a Lech-mezőn megveretvén, bezárult előttünk Nyugat kapuja és saját földünkre korlátozva, csinálhattunk, amit akartunk, senki többé velünk nem törődött, míg csak Szent István nem jött és végkép bele nem illesztett bennünket a középeurópai egységbe. Aki azonban az összeomlás ideglázában is megtartotta történeti érzékét és képes volt az eseményeket mint egy specifikus magyar folyamat új fejleményeit, a korábbi egészszel kapcsolatban, szemlélni, újjongás helyett a legmélyebb szomorúsággal konstatálhatta, hogy hirtelen jött szabadságunk csak a tanyákról kiszorult szegénylegénynek, a nádasba vert bikának, az éhező téli farkasnak szabadsága, mert megszabadulva Középeurópától, egyedül és testvértelenül maradtunk, politikai és kulturális összefüggésünk minden irányban megszakadt, vasúti síneink az országhatáron felszedve, embert és árut se ki, se be nem visznek többé, telegráf- és telefondrótjaink a határpóznákon szétvagdalva, fűben és bozótban vesznek el és nem adják tovább emberi fülnek az ország^o segélykiáltásait. Szabadok lettünk, elvértett, tönkrement kis nép, szabadok, németül: *vogelfrei*. Akit bárki, ha erősebb, szabadon kirabolhat, levetköztethet, agyonüthet. És az „erősebbek” jöttek is, azok, kiknek az általános felbomlásban még maradt vagy két regiment katonájuk, mikor nekünk már, a nagy szabadságban egy se volt. És a szabad nép határai mindinkább összeszorultak, a szegény magyarság tízezrenként hagyta el lakóhelyeit, kiüzve az új hódítótól és rohant a vér parancsától, a faji ösztöntől vezetve Nagymagyarországnak színmagyar, idegentől mentes térségeire. Csonkamagyarország egészben véve ugyanaz a terület, melyet a hét magyar törzs ezer évvel előbb megszállott, s a trianoni határok feltűnően hasonlítanak Szent István országa lakott részeinek határai-

hoz, mielőtt még a magyarság az északi és keleti hegyes, déli mocsaras vidékeket gyarmatosította volna. A középeurópai függésétől megszabadult Magyarország, saját erejére, saját gyöngeségére hagyatva, így esett vissza és zsugorodott össze évszázadokkal, néhány nap alatt . . . Mintha a háborúval együtt évezredes történetünket is elvesztettük volna, úgy gyürköztek neki a győztesek a történeti magyar nyomok végleges eltüntetésének.

Mielőtt azonban a felosztás következményeit sorjában áttekintenők, előbb azon belső mozgalmakat kell szemügyre vennünk, melyek a megmaradt országrészben az új korszakot bevezették és mai napig kísérik. Itt kiindulásképpen hivatkozhatunk azokra, miket az előbbi fejezet végén a kiegyenlítetlen társadalmi ellentétéről, régi Magyarország társadalmi struktúrájának szakadékaikról mondtunk. A világháború sokféle nyomorúságában e hasadékok megszorodtak és elmélyültek, a társadalmi bajok mind érezhetőbbé váltak és a nemzeti társadalom kohéziójának gyengültével az egyes osztályok mind öntudatosabban fordultak egymás ellen. Az uralmon levő szabadelvű irányzat képtelen volt e forrongást lecsillapítani, az osztályok egyikét vagy másikat koncessziók által megnyugtatta, forradalmi lépésektől visszatartani. A továbbiakban látni fogjuk, hogy a világháború végén meginduló forradalmi fejlődésnek egyik sajátsága az volt, hogy vad iramával a benne szerepet játszó tényezőket a legrövidebb idő alatt megörölte, világossá tevén tökéletes politikai tehetetlenségüket. Legelőbb kiderült ez az uralkodó polgári-liberális, mérsékelt irányzatról, mely az utolsó pillanatig sem tudta felismerni, hogy az általános védkötelezettség olymértvű kihasználásakor, aminő a háborúban történt, lehetetlenség a néptől a politikai jogok, elsősorban a választói jog általánosságát megtagadni. A polgári liberálisizmus ezen merev állásfoglalása, melyet sem a földművelőtömegek, sem az ipari munkások, tehát sem a keresztény demokrácia, sem a marxizmus szempontjából nem lehet menteni, kétségtelenül hozzájárult a forradalmi fejlődés erősítéséhez, bár itt a felelősség megállapításánál, óvatosan kell eljárunk, mivel a vezérek, elsősorban Tisza István, bizonyos fokig történeti kényszer hatása alatt cselekedtek, amidőn nem voltak hajlandók az ország magyar kormányzását az általános választói jog által kockára tenni, s megyéket, központi szerveket, parlamentet a nemzetiségi marakodásnak kiszolgáltatni. Tisza István az általános választói jognál ugyanazon örök probléma előtt töprengett, mint Szent Istvántól kezdve Széchenyiig minden felelősségteljes magyar államférfiú: az európai fejlődésnek egy immár pozitív, halaszthatatlan követelését miként valósítsa meg magyar földön, az európai újat miként illessze bele a specifikus magyar sorozatba anélkül, hogy magyarságunkat veszedelemnek tenné ki. Tisza István nem találta meg az európai és a magyar összeegyeztetésének módját, magyar lelke nem akarta és nem tudta felhasználni az európaiakat, melyet tehát kérlelhetetlen logikával elejtett és behozatalának ellenszegült. Az ő oppozíciója történeti mértékű, nemesen magyar és tragikus volt, méltó a korszak legelső, legjobb magyarjához, ellentétben a többi liberálisnak. Vázonnyitól Wekerléig, kisszerű taktikázásával, melynek természetserű eredménye nem lehetett egyéb, mint a forradalmi hangulat folytonos növekedése.

A polgári liberálisizmus ezen politikai hibájához vegyük hozzá szociális előrelátáshiányát, mellyel mindennemű földreformgondolatot elmellőzött és elutasított és ezzel elmulasztotta, hogy a szélsőséges európai ideákat ma-

gyartalanul képviselő ipari szocializmussal szemben a magyar földművelő-osztályból minden eshetőségre kész, öntudatos tömeget szervezzen. Így aztán, mikor az összeomlás pillanatában király és parlament, hadsereg és eddig vezető osztályok földön heverték, nem akadt a társadalomban tényező, mely a vezetést kezébe véve, azt magyar szellemben, a magyar összefüggések tekintetbevételével, gyakorolta volna. Mert az októberi forradalomtól a roncsolhatatlan tetejére dobott szocialista és polgári radikális vezetőknek közös tulajdonságuk volt, hogy a fentebb említett örök magyar probléma őket sohasem foglalkoztatta: sohasem törték fejüket azon, hogyan valósítsanak meg egy európai követelményt a magyar specifikumok lehető kímélésével, a magyar érdek szolgálatában; nem, ők nem vesződtek az európai ojtvány-nak a magyar ágba ültetésével, hanem inkább készek voltak a magyar fát, még oly terebélyeset is, gyökerestül kiszakítani és helyükbe ültetni a cse-nevész idegent. Az országot októberben egy véres tabula rasának nézték, melyen szabadon, nagyszerű korlátlanágban lehet utánozni a külföldön megcsodált építményeket. Csak a romhalmazt, s néhány mutatóban meg-maradt ócskaságot kell előbb eltakarítani...

A két októberi párt közül — mert a harmadik, a függetlenségi párt, csak addig volt életképes, míg ellenzékben lehetett; a kormányon mindjárt az első napokban feloszlott, semmivé vált — a hatalmasabb, a láthatólag életrevalóbb a szocialistapárt volt, melynek társadalmi alapépítményét az ipari munkásság képezte, elég széles tömeg arra, hogy a pártnak szinte döntő szava legyen az országos kérdésekben, különösen a forradalomtól háttérbe szorított egyéb osztályok passzivitásának idején, de mégsem elég arra, hogy a pártot egyedül uralkodóvá tegye Magyarországon. Pedig a szociáldemokratapárt, miként ezt ma már a szocialistavezérek is bevallják, de mint egyébként is történetileg megállapítható, *erre* törekedett az októberi korszakban. A polgári liberáliszmus példátlan csődjével, az uralkodó főúri és gentry-osztály félrevonulásával, a liberáliszmustól elhanyagolt paraszt-osztály érdeklődéshiánya mellett szinte természetesnek találták a szocialista vezetők, hogy az ország az ő diktátumuknak alávetessék. Az egyetlen polgári párt, mely az októberi napokban és utána fegyvertársuk volt, a polgári radikálisok, nemesak hogy semmit nem tettek ez egyoldalú szocialista irány ellenében a polgárság védelmére, de kimondottan helyeselték a szocialista hatalmi törekvéseket és maguk sürgették a szocialista egyeduralmat. Vezetik egy része kimondottan, más része — mint Jászi Oszkár — némi elvi fenntartással szocialista volt. A szociáldemokrata párt túlhatalma miatt a „diadalmas“ forradalom egyik győztese, a radikális párt nagy sietséggel beszüntette saját létét — körülbelül úgy, mint a legszínjesebb szappan-buborék is szétfoszlik bizonyos idő múlva — és átengedte a teret a szociál-demokráciának.

Amint azonban a polgári radikáliszmusnak rövid pályája félre nem érhetően bebizonyítja a vezetők politikai tehetetlenségét és magyarérzék-hiányát, hasonlóképp éretlennek mutatkozott a történeti feladat számára az egyedül uralkodó szocializmus is. A magyarországi szociáldemokratapárt, az ország lakosságának csak egy töredékét képviselve, minden skrupulus nélkül elővette a kényszer és erőszak eszközeit, a polgárság megfélemlített tömegeitől marxista hitvallást csikart ki és mikor abszolutisztikus uralma még mindig nem látszott eléggé biztosnak, sőt ellenkezőleg, a nyomás a polgárságban és parasztságban reakciót kezdett keltetni, vezetői a hatal-

mon maradás érdekében kezét fogták az ázsiai-oroszbolsevizmusnak Magyarországra küldött ügynökeivel és Kunfi Zsigmond és Kun Béla egyességéből megszületett a magyarországi proletárdiktatúra.

Mindenképen különös jelenség, hogy éppen az aránylag gyöngé, magyarországi ipari munkásság az egyetlen Európában, mely hatalmi mámorában nem tudott ellenállni a bolsevizmus csábításának és úgy az otthoni, mint a külpolitikai helyzet tökéletes félreismerésével hozzá mert fogni az egész társadalmi, gazdasági és kulturális életnek agyrem-teóriák szerint való véres átalakításához. Hogy ennek éppen Magyarországon kellett megtörténnie és hogy a proletárikatúra hónapokon át fennmaradhatott Magyarországon, hogy szinte akadálytalanul megérkezhetett azon fejlődési fokához, amelyen Oroszországban gépfegyverekkel lőtt össze elveieit egész falvakat és hogy végül is nem az ország valamely osztályából kiinduló szervezett reakció, hanem vesztett külháború és külső ellenség miatt ment tönkre: ennek megértéséhez a távolabbi okok közt elsősorban ismét arra kell hivatkoznunk, hogy a hosszú liberális polgári uralom teljesen elmellőzte a földhöz ragaszkodó társadalmi tényezőnek, a Magyarországon számbelileg leghatalmasabb parasztsztyálynak nevelését és megszervezését, mely ennél fogva az országos rend, az alkotmányos parlamentáris állami forradalmi szétesésekor siralmas passzivitásban maradt és sem az októberi radikális polgári és szociálista kisebbséggel, sem a szociálista-bolsevista még törpébb minoritással szemben nem volt képes tényleges hatalmának megfelelően fellépni. Az októberi uralom jött, mert sem a parasztszágnak, sem a polgárszágnak nem volt az ellenálláshoz szükséges politikai öntudata, akarat és szervezettsége. És amint az októberi pártok is tehetetlennek bizonyultak, ezen általános politikai és szervezési impotenciából szinte természetesen következett, hogy a hatalom azon néhány ember kezébe kerüljön, kikben megvolt a lelkiismeretlen tudatlanság bátorsága. A társadalmi osztályok fokonként bekövetkező csődje teljessé vált a bolsevizmus kitörésében; ebből a szempontból a magyarországi bolsevizmus a magyar társadalom régi betegségének bizonyítéka és ennél fogva mindnyájunknak egyformán szégyene.

Még nagyobb szégyene a magyarországi szociálistáknak, melynek bolsevista epizódját nem hiába emlegetik nyugati szociálisták elrettentő példának. A bolsevizmushoz a tömegekben akkora közönyösség és gondolkodáshiány és durva hatalmi vágy kellett, a vezetőkben pedig a felelőtlen és a politikai, sőt általában szellemi korlátoltságnak olyan mértéke, amilyent még a marxizmus egyoldalúsága is ritkán produkál. És itt, leszámítva az Oroszországból jött táborokat, mely gonosztevétypusokból állván, a történetírókat kevéssé érdekli, a szociálista vezetők lelki struktúrájában lehetetlen észre nem venni a politikai felfogásnak sajátos módon korlátolt voltát, amiben különben az októberi vezetők is osztozkodnak. Ez a korlátoltság egyrészt a magyar viszonyok, másrészt a külpolitikai helyzet megítélésében nyilvánvaló. Jászitól Kunfiig a két forradalom vezetői a legcsekélyebb érzékkel sem rendelkeztek az iránt, mit lehet magyar földön, az adott viszonyok, az adott lelki és gazdasági struktúra mellett elérni, s ennél fogva meddig szabad a rombolásban és alkotásban törekedni, anélkül, hogy akaratuk csúfos kudarcba ne fuladjon és az országot, mely kezükben van, tönkre ne tegye. Hasonlóan képtelenek voltak a határokat körül fogó ellenségeknek igazi arcát felismerni; ezen feltűnő szellemi érzéketlenségükben a

saját vágyaik és aggályaik megnyugtatósára különböző álarcokat képzeltek azokra és így történt, hogy a francia gloire parádés tábornokát toprongyos katonatanácsosnak, a zsákmányra éhes oláh politikusokat ideális demokrátnak és pacifistáknak nézték és így nevetséges tévedéseikkel még bukásunknak magas tragikumát is lealacsonyították. Közös tulajdonságuk, hogy emberek és viszonyok helyett papirossémákat láttak, könyvekből kinézett, beteg teóriák szerint, pusztá logikával gondolkodtak, agyonolvasott, de félműveltnek maradt újságírók módjára, akik egyébként is sokkal csekélyebb és rövidebb ideig tartó kapcsolatban állottak a magyarsággal, semhogy a föld sajtáságai iránt érzékkel bírhattak volna. 1918 és 1919 katasztrófájának mélységét jelzi, hogy az országot az ő meddőségük kormányozta.

Ezek a belső viszonyok teszik érthetővé, hogy a középeurópai front felbomlása óta védtelenül ki voltunk szolgáltatva mindenkinek, aki csak érdekesnek tartá tőlünk bármit is megkívánni. A szomszédok foglalásaival szemben képtelenek voltunk hadierőt szervezni, holott ez még az akkor szintén szociálista-bolsevista irányban haladó Csehországnak és Ausztriának is sikerült. Az ellenségnek átengedett területen lévő magyarság védelméért, de még józan, értelmes kitanítására sem tettünk semmit; a nemzet valóban oldott kéveként hullott szét és ott tiporta sárba az, aki akarta. Külpolitikában a két forradalmi korszak még csak annyira sem jutott, hogy bármely állam szóba állott volna velünk, holott még a kis Ausztriának szélső szociálista külügyminisztere is megpróbálta mindjárt az összeomlás után a győztes ellenségek közé éket verni. Egyedül mi voltunk, a két forradalom hatása alatt, végletes passzivitásban, melyet csak a bolsevizmusnak groteszk külhadjáratai zavartak meg. Ezalatt az új szomszédok mindent, még többet is elfoglaltak Magyarország földjéből, mint amit reméltek is kívántak, holott Nyugatmagyarország példája mutatja, hogy ha akármi kis földszalagot meg tudtunk volna védeni oláh, cseh, szerb elől, azt később, a béke végrehajtására kialakuló aránylag nyugodtabb atmoszférában nincs kizárva, hogy megtarthattuk volna. A vesztett háború súlyos következményeit így növelte a két forradalom, melyek után nem maradt egyéb hátra, mint a trianoni aláírás.

Az 1920 június 4-ikén aláírt békeszerződés a régi Magyarországnak 282.870 négyzetkilométernyi területéből csak 91.114-et hagyott meg a csonka ország számára, a korábbi 18,264.533 lakos helyett csak 7,481.954 lakossal. Ami nem kevesebbet jelent, minthogy a világháború következeként egy tollvonás által felosztott területünk és vele együtt a magyar nemzet és állama, éppen oly radikális mértékben, mint a XVI. században, hosszadalmas, évtizedeken át tartó török harcok folyományaképp. Aki a magyar nemzeti történet összefüggéseivel tisztában van, az megérti e változásnak végtelen jelentőségét és tudni fogja, hogy az operációnak az állam és nemzet évszázados testében velőkéig és esontokig ható fájdalmat kellett okoznia. Az októberi forradalom napjaiban tényleg bekövetkezett és Trianon kényszere szentesítette, hogy a magyar állam visszavonult a régi területnek nem egészen egyharmadára és eddigi népességének több mint fele kiszorulván belőle, idegen államoknak vettettet alá. Elsősorban a nem-magyar nemzetiségek túlnyomó része, de velük együtt a majdnem tíz milliónyi magyarságnak egyharmada, több mint 3,300.000 magyar. Vegyük hozzá, hogy ez új államok uralkodó fajait a legvadabb sovinizmus és imperializmus hevíti, hogy gazdaságilag és kultúrában a magyar alatt állók lévén, rakoncátlan étvágygal

rohannak a magyar területekre, foglalják el a magyar pozíciókat és űzik ki belőlük a védtelen magyarságot: akkor körülbelül felfoghatjuk azon történeti feladat nagyságát, mely elé ez események állították a gyanútlan, semmire elő nem készült magyarságot. A török korhoz képest manapság az államok élete sokkal tudatosabb, akarat és munka sokkal inkább irányozzák és szemmelláthatóbban befolyásolják, semmint a rendi és abszolutisztikus korszakok lassú menetében; ehhez képest ma szinte elképzelhetetlen, hogy pl. a török uralom alatt lévő alföldi városok mintájára az idegen uralom alá került magyarság bármely csekély területén is egyedül az ő faji ellenállóereje által, tisztán passzív életet élve lendüljön fel és gyarapodhassék. A mai nyomás ehhez túlságosan nagy és sokkal komplikáltabb, a szellemi és gazdasági élet sokkal több területére kiható, semhogy az idegenben lévő magyarság tudatos nemzeti politika és attól vezetett kulturális és gazdasági organizáció nélkül remélhetné életének fenntartását. Helyzetének veszedelmeit növeli szegénysége, függő helyzete az államtól és közigazgatástól, melyek most idegen érdeket szolgálnak és munkaszervezésben való szomorú járatlansága, továbbá faji hibái: belső egyenetlenkedés és bizonyos körülmények közt az asszimilációs törekvésekkel szemben tanúsított energiahiánya, lágy természete, ami talán az ősi passzivitásnak, az „ügyis mind-egy“-filozófiának következése.

A nemzetiséget ilyen viszonyok között, a cseh, szerb, oláh államnak kiszámított és semmitől vissza nem riadó elnyomó rendszerével szemben fenntartani, olyan feladat, mely a magyarságtól szinte soha nem látott erőfeszítéseket, s ezekben állandóságot, soha ki nem fáradást követel. Elsősorban azon magyarságtól, mely idegen uralom alatt él. A Csonkamagyarországból künszakadt magyarságnak minden irredentisztikus hangulat mellett is a saját lábán kell megállania, saját gazdasági, társadalmi és szellemi kultúrát kell alkotnia, külön középpontokkal, melyeknek a leszakadt magyar talajból kell kinőniök, Prágától és Bukaresttől, de egyúttal Budapeستől is függetlenül, földszagú, autochton kultúra módjára. Amint az erdélyi lélek is csak úgy tudta megőrizni magyarságát a kétszázéves török uralom alatt, a többi magyartól elszakadtnak, hogy a régi magyartól differenciálódott és saját földjéből új hajtásokat bocsátott ki: hasonlóképen új magyar életnek, tartalomban és formában a régítől különbözőnek, de gyökeresen magyarnak kell cseh, oláh, szerb földön kihajtania. Romániának másfélmilliónál több magyarsága, Csehország egymilliója és Jugoszláviának félmilliója csak úgy őrizheti meg nemzetiségét addig a változásig, melynek előbb-utóbb be kell következnie, mert hisz a békeszerződések nem örökéletűek; a künszakadt magyar csak úgy maradhat magyar, ha hosszú, évtizedes, tán nemzedékeken át tartó idegen uralomra rendezkedik be és nem adja át magát a gyors változás, a hirtelen hazakerülés reményében az ősi illuzióknak és üres kesergésnek. És ugyancsak az ő feladata lesz a régi Magyarországról leszakadt idegen nemzetiségekkel, elsősorban a tóttal a kontaktust fenntartani, avagy újra helyreállítani, mert a békekényszer lazulása idején ettől, az elszakadt magyarok és az illető nemzetiségek közti viszony minémiségétől fog sokban függni a régi állam helyreállítása.

A magyar nemzetiségnek ezen nélkülözésekkel és embertelen szenvedésekkel telt hősi korszakában, — melyet végig kell élnünk, ha el nem akarjuk veszíteni, idegenné bocsátani a magyar nép egyharmadát — ma még az új magyar állam kereteiben maradt testvéreknek inkább csak passzív, szem-

lő szerepük van, amennyiben a szomszédállamok a határokon át való érintkezést gazdasági és kulturális téren egyaránt lehetetlenné teszik. A helyzet itt kétségtelenül javúlni fog valamikor; mindkét irányban, anyagi és szellemi téren helyre fog állni az emberi méltóságtól is megkívánt érintkezési szabadság és akkor mennél erősebbek és öntudatosabbak lesznek a leszakadt magyar kultúrák, Csonkamagyarországnak annál inkább korlátoznia kell majd beavatkozását testvéri szeretetre, vezetésre és példaadásra és óvakodnia a régi centralizációtól és uralomvágyó gyámkodástól.

Ennek a fejlődésnek, az összeomlás után alig négy esztendővel, még csak a legkezdetén vagyunk és kérdéses, sikerül-e a reánk váró történeti feladatot egészében elvégeznünk. Az új magyar állam és benne a nemzetiség a liberális-parlamentáris korszaknak, az októberi radikálisnak és a bolsevista-szociálisnak hármassága folytán a gazdasági pusztulásnak, az erkölcsi értékek hanyatlásának oly mélységébe jutott, aminőben a régi állam talán sohasem győtrődött. *Még egy* összeomlásnak feltétlenül következzék benne az anarchiának állandósulása, kifelé pedig a szomszéd hatalmak vágyainak teljesülése: az ország új és teljes felosztása, avagy annak kis-ententei satrapává alakítása. Bármily mélységben vagyunk is, helyzetünk még nem olyan, hogy még mélyebbre ne süllyedhetnénk. Ami tehát Magyarországon a bolsevizmus megszűnése óta végbement, az ebből a szempontból, a magyar fejlődés egységéből és az egyes fokok összefüggéséből érthető meg. A bolsevizmus utáni véres kitörések természetes reakcióját képezték a megelőző, a világ történetében páratlan rémuralomnak, melyet viszont az októberi korszakban kifejlődött szociálista terror készített elő. De az a gondolkodás, mely a terrort, az egyéni túlkapásokat, az önbíráskodás tényeit megengedhetőnek, sőt helyeslendő, gyakran állam- és nemzetmentő akciónak képes tartani, eredetében visszakisérhető a világháború második felében kifejtett radikális hírlapi propagandára, mely a háború megszüntetése érdekében minden, de minden eszközt jónak tartott. Mert már a polgári radikális propaganda megkezdte az ellenkező vélemények terrorisztikus elnyomására tanítani a tömegeket, melyek pedig gyorsan tanultak és így esett meg, hogy Adler Frigyes és a Tisza-gyilkosoknak meg nem büntetett, de többé-kevésbé leplezetten glorifikált bűntényeire a bolsevista terrortények és azután a bolsevisták ellen irányuló egyéni igazságszolgáltatások véres sorozata következett. De a kezdetek még távolabbra kísérhetők: az első orgyilkos merényletet Tisza István ellen hatalmas mágnások és a nemzeti érzésű középosztály tagjai, a másodikokat galileisták, polgári és szociálista radikálisok helyeselték és dicsőítették... Egyetlen meg nem bosszult bűntény egész sorát hozza létre a bűntetteknek és ha ma egy hatalmas szellemi irányzat megbocsátja a bűntényt, mert az saját érdekében történt, akkor neki nem szabad csodálkoznia, még kevésbé felindulnia, ha a példát mások is követik, bár más, ellentett célok érdekében, és ha a kérlelhetetlen Justitiának világfelfogási irányok közé keveréséből a tömegek lelkébe beidegződik azon önbíráskodás helyeslése, mely egyéni, nemzeti, faji vagy osztálybeli sértődöttségből és felháborodásból származik. A bolsevizmus utáni reakció így érthető a korábbi terrorsorozatból és az állami igazságszolgáltatás megvetésére való, éveken át folyt tömegnevelésből és így érthető, hogy annyi forradalmi terror után csak lassan ment az állam, mint legfőbb és egyetlen justitiarius tekintélyének helyreállítása. De hogy még így is elég gyorsan sikerült az, összehasonlítva pl. a német, osztrák,

olasz földön lefolyt és meg nem torolt egyéni akciókkal, ez bizonyítja népünk egészséges érzékét, melyen a radikálisok teoretikus és a bolsevisták vérezen szemléltető oktatása sem tudott fogni.

A magyar kormányoknak ezen az eleinte ugyancsak ingadozó alapon kellett a katasztrófától szétrobbantott állami rendet és nemzeti életet helyreállítani. Zavaró momentumok folyton merültek fel. Ilyen volt a kormányforma kérdésének időnkint, a király visszatérési kísérleteivel aktuálissá válása, annak ellenére, hogy a rendkívüli, átmeneti kor, melyben élünk, a kormányzói uralomban már megtalálta adekvát, realiztikus és történeti színezetű kifejezését. A királyi szék betöltését illetőleg, a világtörténelemben példátlan cinizmussal kényszerítettek szomszédaink, hogy nemzeti autonómiánk ezen leglényegesebb alkotórészéről az ő javukra lemondjunk és az ő beleegyezésük nélkül ne élhessünk a nemzetek e primer önrendelkezési jogával. Ezen adott esetben a nemzeti autonómiát egy külső, ellenséges akció sérti és akadályozza, melyet azonban történetileg adott gyöngeségünkben képtelenek vagyunk paralizálni. Sajnos, a nemzet négyszáz éven át nem foglalkozván külpolitikai gondolatokkal, nem volt képes egészében méltányolni ez összefüggéseket, minélfogva ebben a kérdésben is nehezen sikerült egységes közvéleményt létrehozni és így azon veszélyben forogtunk, hogy a kuruc és labanének egymással szemben álló típusai az Ausztriával való elválás után sem fognak eltűnni közéletünkéből.

A konszolidáció menetét zavarja még a zsidóság problémája is. Aktuálissá ezt a legfiatalabb zsidónemzedéknek az utolsó évtizedben történt előtérbenyomulása tette: a fiatal zsidóság egy része már a háború előtt, még inkább alatta, nagy tömegekben foglalta el a politikai hírlapírás helyeit, ahonnan aztán az októberi forradalom az ország kormányára lendítette őket. Egy zsidó gondolkodó nem ok nélkül állapította meg legutóbb, hogy a múlt század közepén, az egyenjogúsítás korában felnövekvő, józan zsidó nemzedékkel szemben a legfiatalabbak határozottan dekadenciát, a faj bizonyos kimerülését tüntetik fel. Annyi bizonyos, hogy ez a fiatal zsidó értelmiség előbb Jászi, majd Kunfi vezetésével a magyar föld hagyományai és szükségletei iránt rendkívül csekély érzelmet tanúsított és mint ilyen súlyos felelősséget visel nemzetünk katasztrófaiban. A szociálista-, majd a bolsevista-terrornak vezetői és szervezői is nagy részben zsidó eredetűek voltak; ezek, valamint a bolsevista gonosztevőtípusok összes bűneikkel a hazai zsidóság számláját terhelték meg, és egyik igen hatalmas indító-okát szolgáltatták a bolsevizmus után fellépő antiszemitizmusnak. Ezen inkább politikai és ideológikus vonatkozás mellett a zsidó-probléma elsősorban gazdasági: a XIX. században folytonos bevándorlással gyarapodó zsidó lakosság, nagyobb vagyonszerző akarata és tehetsége révén, sokkal nagyobb mértékben foglalta el a jobb megélhetést biztosító pozíciókat, semhogy ez reakciót ne váltott volna ki a magyarságból, főként mióta a magyarságot eddig eltartó állam az 1918. évi katasztrófa folytán koldusszegénnyé lőn és ennél fogva azok, kik korábban az államhivatalokban helyezkedtek volna el, most kénytelenek szabad pályákra törekedni, melyeket részben a zsidóságtól kell visszafoglalniok. A probléma megoldásának nyugodt útjait folyton zavarja egyrészt a bolsevizmusnak véres emléke, másrészt a külföldre menekült zsidóságnak magatartása, valamint azon körülmény, hogy a probléma rajtunk kívül is mindazon országokban kiéleződött, hol a liberális

korszakbeli nagy zsidóbevándorlás segélyével anyagi és szellemi téren nagyobb mérvű zsidó produkció folyik.

Mindezen komplikációk érthetővé teszik, hogy a történeti folyamat négy éven át krízisek sorozatát mutatja fel és hogy e krízisek miatt a természetes fejlődés iránya nem könnyen ismerhető fel. A trianoni Magyarország politikai és társadalmi viszonyainak tulajdonképeni alapját azon tényben kell felismernünk, hogy 1918 katasztrófájában a világháború kudarca után a régi magyar politikai konstrukció, amint az 1848-ban és 67-ben kialakult, egészében szétesett. Ez a konstrukció a harmadik rend uralmán alapult, a harmadik rend azonban nálunk aránylag esekély mértékben állott a nyugati értelemben vett polgárságból, a vezető-szerepet benne a volt nemesi rendnek és a főúri osztálynak, valamint a gazdag és intelligens zsidóságnak tagjai játszották. Az államéletben ez a feudális-kapitalista osztály liberális és demokrata elveket vallott, s mint ilyen, semmiben sem ütött el a nyugati országok vezető-osztályaitól. A régi konstrukciónak e pozitív képét kiegészíti a negatív: az, hogy benne sem a vidéki parasztságnak, sem az ipari munkásságnak nem volt nagyobb szerepe. A liberális uralkodó-osztály nálunk évtizedeken át organizálatlanul, politikai nevelés híján hagyta a parasztságot, mely anyagilag is rosszul állott és hasonlókép késleltette az ipari munkásság politikai működését is, bár nem oly sikerrel, mint a parasztságét.

Ez a konstrukció már a világháború második felében veszedelmesen ingadozott. Az általános választói jog a magyar liberális uralmat is megsemmisüléssel fenyegette. Bukása, úgylátszott, a nem-magyar nemzetiségeket és a parasztságnál jobban megszervezett szociálista munkásokat fogja a magyar állam uraivá tenni. Ez érthetővé teszi a választói jog elleni akkori oppozíciót. Közben az államterület szétszakadt, a nemzetiségek kiváltak a magyar államból, s így az egyik aggodalom tárgyatalanná lett. A liberális uralom bukását teljessé tette az uralkodó osztályhoz inkább függeléként, vezetett tömegként tartozó ú. n. magyar középosztálynak, az értelmiségnek, állami tisztviselőknak egyidejű anyagi degradálódása, ami őket végkép kiszakítá a liberális ideológia köréből. Ilyen körülmények közt vette át a hatalmat az ipari munkásság; a parasztság tömegei ekkor még mindig mozdatlanul álltak, politikai értelemben fehér lap voltak. Az októberi pártok felismerték a parasztságban rejlő erőt és megpróbálták azt maguk számára hasznosítani. A polgári radikálisok megkezdték a földreformot, hogy egyrészt az agrár-lakosságot megnyerjék és az ő tanaik szerint kiműveljék, másrészt a liberális múlt főtámaszait, a nagy- és középbirtokot halálra sebezzen. Sem idejük, sem politikai tehetségük nem volt e nagy munka végrehajtására. Utódaik, a szociálisták és bolsevisták a nagybirtokot felosztás helyett szocializálták és ezzel maguk vágták be útját az ipari munkásság és parasztság közti szövetségnek. És terrorjukkal, mely gazdaságilag és kultúrális, többek közt vallási téren egyaránt sújtá a parasztságot és a középosztályt, maguk készítették elő a következő évek politikai konstrukcióját.

A bolsevizmus bukásával, amint végre lehetővé vált Csonkamagyarországon az első általános választást megtartani, ez most a parasztságot és mellette a régi, a forradalmaktól elgyötört középosztályt hozta felszínre. A politikai Magyarország képe egy új vonást mutatott, amit a liberális parlamentarizmus nem ismert: keresztény pártokat. Eddigi előadásunkból világos, hogy a keresztény politikai eszme, amint most fellépett, nem átmeneti

csinálmány, hanem természetes következménye egyrészt a liberális pártok, másrészt az ipari munkásság bukásának, valamint a szélesebbkörű választói jognak, mely az immanens keresztény érzelmi falusi lakosságnak adja kezébe a hatalmat és mellette azon városi kisembereknek és értelmiségnek, akiket a faluhoz faji érzés és eredet, a kereszténységhez pedig éppen a radikálizmus és szociálizmus vallásüldözése térített vissza.

A keresztény politikai eszme ilymódon egyszerűen a többségi elven épül fel. Mellette komoly politikai tényezőként egyedül a szociálizmus jöhet számba, amennyiben ehhez az ipari munkásság az októberi forradalom kudarcá után is ragaszkodik. Tekintetbe véve azonban a falusi lakosságnak a liberális korszaktól elhanyagolt politikai nevelését és szervezetlenségét, a keresztény politika a kétségtelen többség mellett is csak úgy állandósulhat, ha a falusi tömegek szellemi és anyagi művelődését emeli és ezzel elejét veszi a szociálizmus konkurenciájának. Ebből a szempontból, a keresztény politika érdekében, elsőrendű fontossága van a földreformnak és szinte bizonyos, hogy az a világfelfogási irányzat, mely a földnélküli parasztot becsületesen földhöz juttatja, hosszú időre megszerzi magának ezen osztály rokonszenvét, amint Kossuth Lajos nevét is elsősorban az tette kedvessé a magyar parasztság előtt, hogy őhozzá fűzték a szabad birtoklás fogalmát.

Az új fejlődés ma kétségtelenül legkezdetén van és a felsoroltakon kívül is egyélt súlyos nehézségekkel küzd. Az elhanyagolt falunak és a felsőbb osztályoktól vezetett középosztálynak semmi politikai szervezete nem lévén, újakat kellett alkotni, ami lassan megy és ha elkészült, egyelőre még rosszul funkcionál. Hisz az új iránynak, mely az országban többségnek örvend, még sajtója sem volt, annál kevésbbé gazdasági, politikai és kulturális szervezetei. Viszont mindezt a megmaradt liberális szervezetekkel állandó harcban kellett megalkotni, mert bár a liberális uralom és többség eltűnt is, szervezetei tovább működnek. Egyidejűleg a középosztály a legborzasztóbb anyagi krízisen megy át, mely annak érdekeit a falusi lakosságától gazdasági dolgokban elválasztja; az anyagilag megerősödött parasztságból viszont még nem fejlődhetett ki az új, független középosztály. És sem az egyiknek, sem a másiknak nincs elég politikai tapasztalata és gyakorlata, minélfogva a dolgok vezetésére egyszer a nagybirtok, máskor a nagytőke és általában sok minden befoly, ami a ma uralkodó iránnyal ninesen lelki kapcsolatban. Mindez természetessé teszi, hogy a keresztény politikai irányzatban még minden forrong, mindenütt tapogatózás és áhítozás és hogy még hosszú út fog eltelni, míg a liberálizmus és szociálizmus bukásából szükségszerűleg kinövő keresztény demokráciához, politikában úgy, mint lélekben, megérkezik az ország.

Hogy a belső fejlődés ez átmeneti korszakában az állam külső akciókra még akkor sem volna elég erős, ha szomszédai kevesebb félelemmel és így kevesebb gyűlölettel viseltetnének a legyőzött iránt, ez szintén természetes. A kisentente megalakulását lehetetlen volt megakadályozni, mert természetesebb szövetkezést el sem lehet képzelnünk, mint azokét, akik minket kiraboltak és most félnek, hátha megerősödnénk és visszavennők zsákmányukat. A kisentente-nak testünket szorító gyűrűjét csak oly irányzat tudná egyszeriben leoldani rólunk, amelyik hajlandó annak kívánságait végrehajtani és Magyarország politikai függetlenségét ellenségeinknek, elsősorban a legaktívabb, mert leginkább remegő Csehországnak kiszolgáltatni. Amíg ez nem történik, addig a jelen konstellációban mindig számolnunk

kell egyik-másik szomszédunk engesztelhetetlen gyűlöletével, naponkint nyilvánuló rabló törekvéseivel és, ami legsúlyosabb, gazdasági elnyomásával.

Mindez lehetővé vált, mindez valóban ránknehezedik, mert évszázadokon át állami létünknek egyetlen külső támasza, a középeurópai, német szövetség — halott. Az európai világ pedig, a Népszövetség megalakítása és mindenféle lefegyverzési és kibékítési akciók mellett is, még távolról sem változott meg annyira, hogy az elnyomótnak védelmet tudna nyújtani. A világháború után megalakult a Népszövetség, de nem úgy, hogy a háború alatt egymással szemben álló két fegyveres koalíció lefegyverződött és a Béke tekintélyének alávetettett volna. Nem, csak a legyőzöttek szövetsége szűnt meg, s ők védtelen bárányokként vétetnek fel egyenkint a karmos és fogvicsorgató farkasok új, pacifista szövetségébe. Hatékony védelmet tehát egyelőre sehonnan sem várhatunk és még örülhetünk, ha Népszövetség és nagy államok formális tekintetekből néha visszatartják a reánk rohanó éhes szomszédokat. Ilyen viszonyok között az elmúlt német szövetség megújítása, még ha lehető volna is, semmi gyakorlati haszonnal nem járna és csak ártóhatna úgy nekünk, mint a szintén földön heverő németységnek. De hogy mai szorongatásunkból valaha csakis a régi módon, a német Középeurópával kart öltve, menekedhetünk, ez a mi történetünknek egyik legvilágosabb tanítása. Amint ma a csehek és délszlávoknak szinte rögeszméjévé vált a „korridor“, az északi és déli szlávok kapcsolata és a magyarnak a német és olasztól elszakítása, úgy megvan nekünk ezen történeti szláv törekvéssel szemben a mi történetileg adott védelmünk: a szlávokkal szomszédos nem-szláv népek érdekközössége. A mi fennállásunk és állami létünk ma is európai szükség, mint az volt Szvatopluk, Ottokár és a hussiták korában, létérdeke ma is egész Középeurópának, noha ez jelen ziláltságában látszólag képtelen érdekeit megvédeni. A történeti folyamat azonban sokkal huzamosabb menetű, semhogy néhány év tapasztalataiból magyarázni lehetne. De egyúttal sokkal inkább *történeti* is, a korábbi fejlődéstől meghatározott, semhogy a vele ellenkező tények, egyes jelenségek képesek volnának őt irányítótól eltéríteni. Nekünk most nem marad más, mint hosszú évek kemény munkája, mely előkészület legyen azokhoz, amiket történeti hivatásunk fog, mai elnyomóinkkal szemben, tőlünk megkívánni. A legjobb előkészület pedig, eddigi fejlődésünkhöz képest, a nagy német kultúrára is támaszkodva, a gazdasági és szellemi művelődésnek Csonkamagyarország népességében minél szélesebb és minél egyenletesebb elterjesztése. Hogy ez mennyire történeti követelmény, nem pedig politikai, napi vonatkozás, ezt legjobban az bizonyítja, hogy vele manapság is még csak kevesen gondolnak.

Szekfű Gyula.

TÉLI VERS

A legutolsó, gyér levélcsofót,
 Mit ős viharja ághegyen felejtett
 — Rőt zászlófoszlányt árboc magasán — :
 A fáról most a köd síkos lehe
 Sorvasztja sápadt, csatakos halálba.

A nyirkos ág lebókol ablakomhoz.
 S én hallgatom a hangtalan panaszt —
 Hogy :

— Téli erdön, e nagy árvaházban,
 Testvéri sorban, osztott fájdalommal
 Siratják a fák a halott nyarat, —
 Erdön miért nem élhetek, szegény fa,
 S még kertbe' sem,
 Ahol a fának foltos őszi lázát
 Aggódo gonddal hű szemek vigyázzák
 Csendesen?! . . .
 Ollót ragadva lombom lemetélte
 Az ős viharja, s most a köd veri
 Testem csupaszát . . . E testvértelen
 Enyészet bánatát ki osztja meg
 Velem?! . . .

Köd-könnyel így jajong az ág.

S én értem, mert már éltem e magányt ;
 Ínyemmel még az egyedülvalóság
 Ízére visszatévedek ma is :
 Oly árva voltam — nincs öt éve még! —
 Oly árva voltam, mint ez asztalom
 Fölött magát emésztő lámpafény —

S e múlt nevében így szólok ki most,
 Így felelek az ablakomra síró
 Faágnak résztvevőn :

— Megosztom én!

(1922.)

Rédey Tivadar.

AZ UTOLSÓ ÜTKÖZET

A Bundás, a szerencsétlen kutya, nagyon elvétette dolgát a gazdájával szemben. Mikor ugyanis a gazdája a háború végén hazaérkezett: rettenetes ugatást csapott körülötte, majd leszedte a lábáról.

Alkalmatlanabb időben egy kutya sem mutathatta volna ki a foga fehérjét. A Bundás gazdájának a lelke amúgy is tele volt gyilkos keserűséggel. Micsoda utat tett meg ezredével Ukrania szélétől a Székelyföldre! Micsoda vesszőfutást! Volt bajtársak — alattomos ellenségek — törbe esalták, lefegyverezték, mindenükből kifosztották, azután gúnyosan ki-röhögték őket. Orbán Péter szakaszvezető többet szenvedett a hazatérő úton, mint eladdig három súlyos sebével. S a szívéen ott feküdt a gonosz jövődönök tudata... Századparancsnokuk, egy kollégiumi tanár, könynyezve magyarázta meg nekik, hogy ami szép volt, kedves volt a magyaroknak: minden elveszett... minden elveszett...

Csoda-e, ha Orbán Pétert éktelen dühre lobbantotta a kutya barátságatlan köszöntése? Hát már itthon, a tulajdon hajlékában is? Még aznap megtanította a Bundást egy vasvillával, hogy ki az úr a háznál. Ez azonban csak kóstonló volt a Bundás számára. Keserves, búlátott napokat ért meg, mint a gonosz mostoha kezére jutott árva. A gazda rajta töltötte ki minden dühös indulatát, amit a háborúból hazahozott. Hiába vágott a szegény Bundás bűnbánó arcokat, hiába pislogott urára bocsánatkérő tekintettel: eredendő bűnét sehogy sem tudta feledtetni...

— Jól meghíztál a kosztomon! — rúgott rajta nagyokat.

Az asszony engesztelni próbálta urát a kutya iránt.

— Ugyan Péter, ne bánstsd azt a szegény állatot. Hűséges őrizőnk volt, amíg odavoltál.

— Mi ellen őrzött itthon? — fortyant föl az ember. — Nagy hős volt a szájával itthon...

A háborúnak pedig immár minden tájon vége volt; jöttek, jöttek a katonák, mint az elbomlott sokadalom népe. Egyenkint szállingóztak, csapatokba verődve haladtak át a falukon szülőföldjük felé. A falu kutyái roppant izgalomban voltak a sok gyanus külsejű, idegen járókelő miatt. Kórusban ugatták a katonákat, acsarogva rágták a kapuk és kerítések deszkáját.

— Szép bandaszó a sok kínlódásért! — háborgott Orbán Péter és nagy hasábfát sujtotott a Bundáshoz.

Egy éjtszaka különösen vad zenebonát csaptak a kutyák. Bundás is rettenetesen ugatott. A ház körül, kapu táján, csűrös kertben örökké hallani lehetett bős csatázását. Gonosz ősz volt az, tizennyolcnak ősze: az éjtszakák tele voltak gyanuval és rémlátással...

— Már aludni sem lehet a dögtől! — forgolódott ágyában Orbán Péter.

— Kutjának ugatás a szolgálata! — bátorkodott az asszony.

— Semmi szükségem az ilyen szolgálatra! Eleget álmatlankodtam a harctéren... már itthon se tudjak aludni? Elpusztítom a dögöt, el én!...

Az asszony nem merete folytatni a vitát. Beteg ez a szegény ember, nyilvánvaló beteg. Sok ilyen beteg érkezett meg a nagy pokolból... némelyik a feleségén, szülőjén, gyermekein tölti ki haragját...

A reggeli ebédet szóltan komorsággal fogyasztotta el Orbán Péter. Majd fölment a padlásra, ahol a háborús cókókja állott és lehozott onnan egy különös tárgyat, ami nagyon hasonlított a fogas kukoricacsőhöz, csak hogy barna volt és jóval testesebb. A gyermekei, két kis fiú és egy pöttöm-kis leányka, közrefogták.

— Mi az a kezében édesapám? — kérdezte a hétéves Ferkó.

— Ez fiam, kézigránát...

— Aztán mirevaló?

— Ilyennel pusztították egymást a harctéren az emberek...

— Kit akar édesapám elpusztítani? — szeppent meg Ferkó vitéz.

— A Bundást, fiam!

A gyermekeknek sírásra facsarodott a szájuk, de az anyjuk titkon megfeyezgette őket, hogy hallgassanak.

Orbán Péter pedig a kézigránátot az oldaltarisznyájába csúsztatta, melléje tett egy spárga-gombolyagot, magához fűtlyentette Bundást és kilépett a kapun.

Háta mögött, a házban, nagy sírásra fakadtak a kis cselédek, de Orbán Péter azt már nem hallotta. Leszegett fővel haladt az utcán. Lelkében a bosszúnak, öldöklésnek föl-föllobbanó dühe, majd tompa, sóhajos csüggedés: — Minden elveszett... minden elveszett!...

Bundás vígan mendegélt mellette: az ő lelkében bizonyosan gazdájának első barátságos fűtlyentése muzsikált...

Kiértek a faluból és az erdő felé fordultak, amely jómesszire feküdt, a szántóföldek szélén.

Orbán Péternek készen volt a terve a Bundás elvesztésére. Amint az erdőhöz érték, bement a szálás fák közé és kiválasztott egyet a sok közül. Az oldaltarisznyából elővette a spárga-gombolyagot és az egyik végét ráerősítette a fa törzsére. Most odaintette Bundást és a kézigránátot a nyakába kötötte, mint valami nagy csöngetyűt. Ekkor jött a legkényesebb művelet. A gyújtózsínórt kihúzta a kézigránát nyeléből és a spárga szabad végéhez hurkolta. Tiszta számítás!... Mihelyt a Bundás annyira eltávolodik a fától, a gyújtózsínór meghúzódik, s aztán... füst és halál...

Mikor elkészült az összehurkolással, rákiáltott a Bundásra, hogy feküdjék le. A kutya alázatosan engedelmsekedett. Orbán Péter elszaladt harminc-negyven lépésnyire, egy fa mögé húzódott és várta, leste a Bundás mozdulását. A kutya csakhamar fölkel... most... most fogja a gyújtózsínórt megrántani... Nem... Bundás nem távolodott el a fától. Ősi kutyaszokás szerint előbb végigszaglászta a helyet maga körül. Jobbra térült, balra fordult. A hosszú spárga csak vonszolódott utána, de nem feszült rá a gyújtózsínóra.

Orbán Péter fűtlyentgetni kezdett:

— Ide, ide Bundás!...

Csalfán szólt a fűtly, mint a Júdás csókja. De a Bundás nem tudta, hogy a halálba csalogatják, örömmel futamodott meg a gazdája felé.

A spárga visszarántotta... Most?... most?... Mi a csoda? A gránát a rándításra nem robbant föl... Hibás volna a tűzimateriája? Orbán Péter lehasalt és közelebb csúszott a Bundáshoz. A bajt hamar fölfedezte. Mialatt a kutya ide-oda forgolódott a fa körül, a spárga rácsavarodott a gránát törzsére és így természetesen nem tudott hatni a gyújtózsínorra. Le kellene fejteni a spárgát a gránátról, hogy a gyújtózsínórral megint egyvégebe kerüljön... Orbán Péter tusakodott: odamenjen-e, hogy kiszabadítsa a gyújtózsínórt? Az ördögbe!... Hátha mégis meghúzódik a zsinór s a gránát éppen abban a pillanatban robban fel, mikor ő a közélébe ér?... Most pusztulni el a háború végén? Megint füttyentgetni, szölogatni kezdett a kutyához. Ugrált, rángatózott a Bundás, de a gránát csak nem akart begyűlni...

Orbán Péter megúnta a dolgot. Minek annyit esekedni egy hitvány kutyának? Majd csak úgy fog térülni-fordulni, hogy magától is lebonyolódik a spárga.

Elindult hazafelé. A Bundás dolga mégis csak ránehezedett a lelkére. Hátha ugatni, vinnyogni fog a kötélén? Valami járókelő odamegy és oldozni kezdi a spárgát... Egy rándítás... és...

Megállt és gondolkozott. Visszamenjen-e, kibocsássa-e a Bundást a siralomházból? Jó, jó, de hátha éppen abban a pillanatban robban!... Bolond história...

Megint megállt és nagy párát fujt a levegőbe. Abból is rettenetes baj lesz, ha a kézigránát más valakit talál szétszaggatni. Pedig könnyen megésetik...

Megfordult és visszaindult az erdő felé. Hirtelen csak meggyökerezett a lába. A Bundás jött vele szembe az úton. Nyakában ide-oda lötyögött a kézigránát, a spárga pedig hosszan kígyózott utána... Úgy látszik, elrágta a spárgát...

Rémület nyilallott át az Orbán Péter szívéen. Hátha megakad a spárga valami göröngyben, s ráfeszül a gyújtózsínorra? Hátha éppen akkor akad meg, mikor a kutya utóléri? A Bundás csak járdogált vígan az úton. A halált hozza!...

Orbán Péter megfutamodott. Futott, futott lélekvesztíve, mint akinek a halál szele fütyöli a marsot. Olykor visszanezett, hát a Bundás is futásra fogta a dolgot. Már halálos közelségbe érkezett... Szent isten, ha most talál robbanni...

Orbán Péterben hirtelen felvillant a háborús gyakorlat emléke. Lehúzódt egy halom mellé és hatalmas közápport zúdított az üldöző ellenségre...

A Bundás csakhamar kitért a heves ostrom irányából a szántóföldre s eltűnt egy nagy barázda földözéke mögött. Orbán Péter beszüntette a tüzet. Egészen beleizzadt az ütközet izgalmába.

Elindult... de most már lassan, óvatosan lépegetett s minden pillanatban hátratekintett: nem közeledik-e Bundás a halálos kolonccal?

Egyszer csak fölordított a rémülettől.

A Bundás ugyanis oldalt megelőzte és sebes poroszkálással haladt végig egy szántóföldön a falu felé.

Rettenetes!

Ha hamarabb haza talál érkezeni! A gyermekek örömben hozzája

rohannak, belecsimpalykodnak s a spárgánál fogva vezetgetni kezdik. Egy durranás... szent úristen, kegyelmezz!...

Orbán Péter kétségbeesve futamodott Bundás után. Füttyentgetett, szólogatott hozzája; de bezzeg most nem olyan csalfa hangon, mint az erdőben, mikor a pusztulásba akarta belecsalni. Könyörgött a kutyának.

— Bundás, állj meg te, Bundás te!...

A kutya üldözésre vélte a dolgot és meggyorsította a futást.

— Bundás ne, édes kicsi Bundás, állj meg te!...

A falu közelében egy dombocska mögött eltűnt a kutya. Orbán Péter összeszedte minden erejét és ziháló mellel szaladt föl az élre. Fohászzkodott, esekedett.

— Én istenem, állítsd meg! Én istenem... A jó feleségem, a szép gyermekeim!...

A domb mögött, egy bozót szélén csakugyan megállott a kutya. Orbán Péter a közelében bukkant ki.

Egy kissé visszahőkölt a hirtelen találkozástól. A kutya gyanakodva húzta le fejét a bozótba. Orbán Péter meredt szemmel nézte: hogy áll a kézigránát? A spárga egyik vége a gyújtózsínóron... a másik a bozótba akadva. Ha megriad a kutya, ha ugrálni kezd...

Csak egy percig tartott az Orbán Péter habozása. Kitárta mellét, föl szegette fejét és szembefordult a halállal, mint annyiszor Galicia mezőin, mikor rohamra szólt a parancs.

Előrelépett egy párat. A kutya riadtan kapta föl a fejét. A halál rá emelte kaszáját Orbán Péterre...

— Bundás te, édes kicsi Bundás... — kért kegyelmet esdő hangon.

Csakugyan... a kutya lelket vett a jó szóból... Visszaengedte a fejét, alázatosan pislogott. Orbán Péter odalépett... végigsímitott a Bundás hátán és a kézigránátot kioldotta a nyakából. Megnézegette... bizony csak a szentige óvta a robbanástól...

Levette kalapját és a verejtéket letörölte homlokáról. Nagyokat fujt, hogy a szívét meglassítsa... Lehajolt és gyöngéden, hálásan meglapogatta a kutya nyakát. A falu felé nézett, szép csöndes házatájékára. Az udvaron ott játszadoztak a gyermekek: két fiú és a pöttöm, aranyhajú kis leánya. A szeme megtelt derűs fényel.

— Hát mégsem veszett el minden... én istenem legyen hála!...

(Erdély.)

Gyallay Domokos.

ISTENES ÉNEK

Ha lelkemnek nyugtalan-lobogó mécsét,
Mind a két szememet egészen kioltod:
Akkor is, éjben is,
Vakon is, örökké Teérted sikoltok!

Ha szavaim virágos erdejét kéred,
S villámod minden kis madaram megölné;
Akkor is, holnap is
Tégedet kereslek, sírva is, örökké!

Ha két karom büntető bilincsed által
Nem bírna Tehozzád lendülni kérni sem:
Akkor is, százszor is
Elérne örökké-könyörgő nagy hitem!

Ha huszonnyolc tavaszom mosolya, minden
Fekete felhővé sötétül szavadra:
Akkor is, gyászban is
Nyaram a termését csűrödbe takarja!

Ha világot tartó, két kezed elejt is
Sárba és semmibe: én el nem eresztlek
Örökkön-örökké
Sikoltlak, kiáltlak, hívlak és kereslek!

vitnyédi Németh István.

HOLDAS ÚTON

Holdas úton, hűs őszi este
Kocsink zaja velünk morajlik.
Most az ég is közelebb hajlik
S nagy betelést ígér a messze.

Köpenyem is szűkebbre húzom,
Kondulóbb mostan minden emlék.
Mintha nagyon messzire mennék...
Patkó csattog a köves úton.

Szívem megállt, vagy néha dobban.
Valaki utánunk iramlík.
Kér, fenyeget, panasza hallik
A tompa kerék-robajokban.

Szállunk... de ő mind közelebb jön,
Jaj, már elér!... s az őszi éjben
Ketten ülünk már az ülésen:
Én, a Halál... s megüünk örökkön.

Novák Sándor.

JUSTH ZSIGMOND

In memoriam 1863. február 16.*

Tavaly, levélhulláskor, régi adósságom törlesztettem. Mint a zarándok indultam el Orosházáról a határba, Szentetornyának és magammal vittem egy szobrász öcsémet, akit kioktattam, ki lett légyen az rövid földi életében, akinek sírjához most lelkem egész kegyeletével elindulák. Hol hatalmas port tapostunk, hogy a színes avar zörgött sarunk alatt.

Mögöttünk kocsi jön. Mikor elér, megáll és meginstál az öreg paraszt, ülnék fel, szívesen visz. Nem így akartuk, de a jó szívvvel ajánlkozót se lehetett megbántani. Csöndes, szép szava, figyelmessége elárulta, hogy Justh Zsiga kedves népéből, a nazárenusokból való. Hát még mikor megtudta, hogy mi járatban vagyok, hogy a „drága, boldogult kis urunk“ barátja messze földről csak azért jött el a pusztaságba, hogy pár percig egy fehér márványkereszt tövében álljon meg s aztán forduljon visszafele az apostolok paripáin . . .

Jó negyedórát szekereztünk vele. Kérdeztem a régiekről. Emlékezett mindenre, mindenkire. Puskás Lidia él, ott lakik a szomszédságába, nem fog rajta az idők vasfoga, még most is szemrevaló szép asszony. A Czombos István három gyönyörű legényfiát gyászolja, kettőt orosz föld, egyet — a legkisebbet — a Monte St. Michael kötörmeléke temetett. A Zana István két hete halt meg. „Hát tetszett ösmerni? Persze-persze, hiszen még süvölvény legény volt, örömét lelta a világi vígasságban és színházat is játszott a kis urunk kedvéért. Később megvilágosodott és megtért. Nagyon szerette az Úr, sokat szenvedett *ebben* az életben. — A Szentiványi Jóskát tetszik kérdezni? Él még az, de már nem a régi nyalka gyerek, rongya sincs már a szép libériának . . . Most is ott él a tanyán, béres a zsidó bérlőnél . . .“

Megmozdult a szívem, hát találok még ott valakit a közvetlen környezetéből és épen azt, aki lefogta a haldokló szemeit. Nem fogadtuk el a felajánlott ozsonnát, a falu közepén leugrottunk a szekérről és nekivágtunk az útnak. Alig ösmertem ki magam, a százesztendő nyárfák, jegenyék bárbar módon kipusztítva. A csonka gyökértörzsektől úgy búcsúztam, mint egy-egy lelkemnek kedves régi emberemtől.

Hát még a kastély! Kerítése árva romokban. Nyesetlen utak, összedőlő filgóriák, félig a földbe temetett csonka szobrok, a pirosmuskátlis rundelláknak nyoma sincs. Pusztulóban minden. De jó is, hogy embert se látok és nekivághatunk a bozótnak, tudom a járást, megtalálom a sírköveket. Besüppedt, virágtalan halmok. Csak az ő márványkeresztjét futja, öleli a borostyán. A tábláját, az egyetlen szóval, ami rá volt vésvé, „Fuimus“ — ellopták. Csupa sívárság minden, — jobb is lett volna nem látni . . .

* Ma hatvan esztendeje született a békésmegyei Szentetornyán, a lombos park közepén álló ősi kurián Justh Zsigmond, a magyar Turgenyev.

Előkapdásszák az ólak közül Szentiványi Jóskát. Toprongyos, rosszul táplált öreg ember cammog elé. Erről se hinné senki, hogy valaha a párisi lányok, menyecskék kacsingattak rá. Zsigának volt a belső cselédje, bizalmasa, totumfakja. Kérdem, megösmere-e? Jól rám néz és nemet int. Nem is csoda. Harminc esztendeje is van, hogy nem látott. Aztán megmondom neki, hogy ki vagyok. „A kicsi úrfi, lelkem!” és alig tudom meggátolni, hogy meg ne csókolja a kezemet. Aztán szóbeszédből felépítjük a régi boldog világot. Nagyot nézett volna valami nem benfentes, mikor hallotta volna, mint emlegetett, hibátlanul mondva a neveket, ez a vagabundus alak külországi hercegasszonyokat, világhíres-neves írókat, tudósokat. Nagy szóbeszédben odaérünk az oszlopos tornáchoz . . . Jóska, ballagva mellettem, egyszerre megtorpan és rámnéz. „El se tudom hinni, hogy itt van az úrfi, a temetés óta nem járt itt senki fia . . .“

Mindenütt rendetlenség, lezüllés. Percekig se ő, se én nem tudtunk szólani. „Nem a régi világ van itt úrfieskám! Még a kegyelmes úr is élt, mikor árendába adták a birtokot, azóta felé se néznek. Pláne amióta Aradon oláh világ van. A sok drága holmit mind behureolták a városba. Nem méltóztatik itt már semmire se akadni a boldog időkből, — ha csak magamat nem prezentálom“, viccelt az öreg, de kiesordult a könnye . . .

Mégis bementünk a házba, az „öregek“ébe. Sírni való ízléstelenség tobzódott. Az ősi antik bútorok helyén rossz vásári holmi, a színpompás szőnyegekén rongyok . . . A bibliotékában, ahol a drága koporsó feküdt, förtelmes szecessziós lányszoba.

Jóska kulcsokat zörget. Menjünk át a „legényházba“. „Ott lesz ám csak nagy szomorúsága, ifiuram!“ A benyíló, a két szoba, ahol Zsigának otthona volt, most magtár, szerszámkamra, majdnem szemétdomb. A régi, fehérre lakkozott faburkolatot örli a szú . . . Hát ez volt valaha a fejedelmi pazarsággal és a tudós connaisseur ízlésével berendezett meleg fészek? A „studio“!? — Csukott zsaluk mögött, alig látni a félhományban. Pókhálók cafrangjai között porlepelt képet találok, a légypiszoktól alig látszik. Megösmérem. Ott lógott a pipázóban, a régi lithográfia „Kazinczy meglátogatja Kisfaludyt Sümegeen.“ Ezer emlék éled bennem. Úgy ahogy megtisztogatom és elnézem soká, úgy, mint mikor István bátyám magyarázta rendre, hogy kik azok a deli uraságok. „Ezt a képet szeretném.“ — „Tessenek elvinni, úgysis a szemétre kerül, mint a többi, a zsidóné nem bánja.“ — „Azt úgy nem lehet, hanem kérje el s aztán adja be Orosházán a patikába, onnan elküldik nekem.“ De ráakadtunk Jean de Néthy, Bunny fotografiájára, azt mégse hagytam ott, neki kedves kezek rótták arra a meleg ajánlás betűit . . .

Melegen szorítottam meg Jóska kezét búcsuzóra. „Hát még én is kérdeznék egyetmást, ifiúr, vagy hogy is tiszteljem már az urat? Tessék már valamit beszélni, hogy vannak a régi ösmérésök? A Feszty úr? A Hubay úr? A Hegyi Aranka nagysága? A Minka méltósága? A Laei báró? A nagy-őriek? A Forgáchék? Meg a Malonyay, a Pekár, a Bródy?“ Csudálatos memóriával rendre kérdezte, ki nem hagyott egyet is.

Lemenőbe volt a nap, előttünk még hosszú kilométerek útja, hát csak rövidere fogtam a feleletet. Feszty, Mednyánszky, Hegyi Aranka, Malonyay, megtértek már oda, ahol Zsiga van. A nagy-őri majoreskót Galiciában ölte meg egy buta muszka golyó. Az egyik Forgách szintén meghalt. Czóbel Minka most is Anareson. Bródy olyan legény, mint volt. A Pekár azóta

nagy úr, miniszter lett. — „Már megbocsásson úrfi, de ezt mégse hiszem el . . .“ — mondta naivan, kétkedő pislantással, sunyin mosolyogva . . .

Még egyszer visszanéztem az elvadult parkba. A nap utolsó sugarai beletűztek a szemembe, talán azért csordult ki a könnyem? . . . Búcsúzkodtam . . . Ide se jövök többet! Hogy összeomlott a gyerekálombeli kacsalábon forgó aranyos, tornyos, tükrös tündéerkastély . . .

*

„Imádtá a titokszerű fenséges erőt, mely⁷a ki-magyarázhatatlan minden, s amely előtt csak leborulunk, a nélkül hogy megérthetnők.“
 „Nincs halál, csak élet, — élet volt, van és lesz.“
 „Az életben a nyugalmat szerette, a végezt ma, — a végtelent holnap.“

(Fuímus.)

A kilencvenes évek elején Strobl mester epreskerti műterme, az a szép görög templom és romantikus kertje volt a pesti „széplelkek“ rendes találkozó helye. Gyakran járt ott az öreg József királyi hercegünk és fenséges hitvese, (akkor mintázta a művész a „Laci gyereket“, a kisjenői erdőben tragikus véget ért „szép és nagy reményt“), az orleansi hercegi pár, Csáky Albinné, a két legszebb és legmagyarabb grófkisasszony Széchenyi Hanna és Alice (öt Toldi Piroskájában tette örökre élővé a bronz), Szápáry Ilma, Lónyay Margit, a Pejacesevics-lányok. Szóval a társaság színe-java. Komoly művészi viták folytak a nemes atriumban, szellemes, bohó tréfák a romok között.

Ott ösmertem meg Justh Zsigát.

Valami síremlék mintájához álltam. Görög ruhában, félig csupaszon. Göndör hajamat olajág-koszorú szorította körbe. Nem vett figyelembe, aféle professzionátus modelnek vélt: csak a mester velem váltott barátságos szavaira vette észre tévedését és azt nagy kedveskedéssel ütötte helyre. Estére már kivitt a szigetre vacsorázni.

Kevés embert szerettem, csodáltam jobban, mint őt. Alig tanultam valakitől többet, szebbet, mint tőle, akinek szkeptikus mottója volt: „valahogy csak lesz, sehogya sohase“ és akit mégis belül a legnagyobb tűz, a remeket alkotás lángja hevített . . .

Nyole könyvet írt: Gányó Julesa, Fuimus, Pénz legendája, Káprázatok, Delelőn, Művész szerelem, Páris elemei és a Pusztá könyve, melyet Polignac Melchior herceg, — congeniális és intim barátja, — fordított franciára. (Erről írta Eugéne Marbeau a „Le charme de l'histoire“-jában: „Távolság és idő hézagokat hagynak és tanulmányozni egy idegen faj életmódját, melynek polgárosulása más körülmények létezésével ment végbe, majdnem egyenlő a történelem megírásával. Justh Zsigmond könyve bizonyára nagy tetszést aratott korunkban, amely annyira vágyik a nem ismert új behatásokra; a munka hódolat a nagy, szép Magyarországnak, melynek nemcsak erőteljes nemzetét, hanem saját magának jellemét is olyan talá-lóan esetelte.) Nyole könyv csak, de mind örök életű. Szinte már klasszikusak.

Mérhetlen hálával kell mindig rágondolnom. Ő volt az, aki először fogott kézen és vitt, hogy bekukkantsak a nagyvilágba. Ámulva-bámulva nyitottam kerekre nagy és kíváncsi gyerekszemeimet és akkor mindenből csak azt láttam, hogy mindenki mindenütt bálványozza őt.

Már a külseje, megjelenése a nem mindennapi emberre vallott. Fajmagyar neczpáli őseit a XII-ik századig sorolhatta, de szlávosan szőke volt. Sovány, vékonyesontú, finom emberpéldány. Olyan, mint egy stilizált Van Dyck kép, amilyeneket az én Willy Geiger barátom füstögetett Madridban. A feje, selymes hajával, akkor divatos szőke szakállával, valóságos Krisztusé. Érdekes, hogy mikor Antocolsky hereeg, a nagynevű orosz szobrász mintázta, egy oszlopfőn ülve, ugyanakkor egy pandantját is elkészíttette remekének, ugyanabban a pózban: egy faunt, s a fej azon is Justhé. Nem lehetett megmondani, melyik a jobbik portréja.

Justh Zsiga feje a legfinomabban megrajzolt fők egyike volt, melyet valaha a teremtó alkotott. Kék szeme csupa lélek és ez a lélek olyan földi köntösben, amely számára a legméltóbb. A lélekteli szem csupa szemlélődés, megfigyelés és kékségének valami zománcot ad a melankólia. Egész lénye, mint a mimóza, rendkívüli tiszta érzékenység. Ami jellegzetessége volt az embernek, az volt a jellegzetessége az írónak is. Írásaiban, regényeiben az új, Nyugatról jövő irányok első úttörője lett. Mint a verselésben Czóbel Minka. Koruk egyiket se értette meg: a későbbi fejlődésben aztán a fundamentumrakókat elfeledték . . .

Univerzális műveltsége, sokat utazván: figyelt, tapasztalt, lett látóköre, roppant nyelvismerete, nagyúri modora révén felette állott kora tollforgató mestereinek. Tanítványai, később divatos írók, az ő tudásának kincsesládáját tele marokkal lopták meg. Ma őket jobban ismerik. Justh szerencsés volt nem kenyérért és boldog nem muszájból írni. Ha dolgozhatott, az neki különös lelki gyönyörűség volt.

Élni két világban élt.

Páris volt az eleme, Szentetornya a magyar lelkiösmerete . . .

*

Párisi háza volt az első szép, ízlésteljes, művészi otthon, melyet láttam. Talán kicsit túlszűfolt, de érthető, mert mindent szeretett és semmitől se tudott megválni, aminek lelke van. Az őt környező dolgok pedig mind művészkezek remek alkotásai. A legkisebb, a legjelentéktelenebb is. Amint lelkikérdést csinált a ruhája és az alkalomnak, tónusnak megfelelő nyakkendője megválasztásából, olyan ízléssel válogatta íróasztalának csecsebecsét vagy rendezte el töméntelen vázájában a virágait.

A barátait szintén ugyancsak megrostálta. Sokan ösmerték, sokan éltek közelében s használták ki őt. Ezeket „embereim“-nek nevezte, baráti köre exkluzív volt, oda nehéz a bejutás. Ruppert C. W. Bunny és A. C. Ewels angol festők, Antocolsky, Taine, Pitt, egy hollandus író, Vacarescu Helén, a bukaresti poéta lány, aztán Jean Berge, Saillaide, Leopold Savine, Camill Ducet, Juliette Adam, Sarah Bernhardt s a párisi társaság akkor legünnepeltebb kedvence, Jean de Néthy, egy magyar származású rendkívül szép és talentumos hölgy — Némethy Emmy —, aki nagyanyja, Schaffenburg-Attems grófnő révén, Anastasius Grün atyafiságából való volt. Ez a fiatal leányka kiváló műfordító, Petőfit, Reviczkyt az ő révén ösmerték a franciák. Magyar barátai a három korán elhunyt és zseniális mágnásfiú: Batthyány Géza, Csáky István és Széchenyi grófok. Milyen nagy terveik voltak a nobiles leventéknek, hányszor hallgattam elbámulva, megszedülve a magyar jövőbe vágó beszélgetéseiket. Aztán Prielle Kornélia, Czóbel Minka, Büttner Bob, gróf Forgách Istvánék, Fesztyék, Hubay Jenő,

gróf Vay Péter, Mednyánszky Laci, Jászai; — vádolták is, hogy intimusait inkább a felső tízezrekből válogatja. — Ez mégsem volt egészében igaz, de ha ott az elfinomult légkörben inkább talált szellemrokonokra, az természetes, de hogy a név, a születés nem *minden* volt előtte, azt legjobban jellemzi pár szava a kétségbeesett Reviczky Gyulához, mikor az megtudta, hogy csak egy tót szolgáló törvénytelen magzata s a Reviczkyek gőgös hada tiltakozott, hogy az ősi nevet viselje.

„Dobd oda nekik a nevet, válassz magadnak mást: azt tedd halhatatlanná!“

Páris legelzártabb palotái: a Polignacok hotelje, Mathild hercegnő háza, comtesse Diane szalónja, Sarah Bernhardt termei tárva álltak előtte. És nemcsak hogy *passee-par-tout* szerzett ide, ahova hogy eljuthasson, Rubikonokat kellett átlépnie, de megkülönböztetett és kegyelt alakja lett a társaságnak.

Legjobban Diane grófnőnél érezte magát. Nemcsak mert ott várta őt baráti köre, de mert ott a mult századvégi Páris szellemi életének legkiválóbbjai: Prudhomme, Jules Lamatre, Henez, Boisjolin, Monton, Eduard Hervé, Ulbach, Desrosne, Jean Airard, Borgab voltak a vendégek. Aztán vonzotta a három legszellemdúsabb parisienne: Mme Daudet, Bernhardt és Adam. De főleg a ház úrasszonya . . .

A grófnő korának első asszonya. Hotelje egy múzeum. Kincses bútorok, álomszönyegek, csodás bronzok, Correggiok, Memlingek, Hobbemák, Delacroix-k, Guillaumettek az antik brokáttal bevont falakon és faragott állványokon. A grófnő társasága osztályozva volt. Minden hétfőn vagy nyolcszáz embert fogadott, ezek egynegyede már hivatalos volt a hónap első péntekjének estélyeire, minden pénteken már csak ötven lett beinvitálva, hétfőn csak húsz ebédelt nála, amikor Sully Prudhomme ült a főhelyen és szemben vele, fekete bársonyban, drága csipkével, nyakán egy keskeny vérvörös szalaggal, csudás szép nyakát és vállait bámultatva a háziasszony. Ezeken a *petit-dinereken* mindig ott találjuk Zsigát.

Nemcsak asszonynak volt kiváló és különös példány a comtesse, de írónak is. „Maxime de la vie“-je a legpompásabb, legelsőrangúbb gondolkozó fő könyve. Káprázatos, szinte wildei szellemesség és életfilozófia:

„Nem félek az Istentől, ha mindent tud.“

„Amit valakinek mondunk, az a fele sem annak, amit tőle eltitkolni igyekszünk.“

„Fájdalmunk csak úntatja azt, akit el nem szomorít.“

„Aki egy házasságot összeboronált, az rendesen egy ösmerősét áldozza fel egy barátjának.“

„Ha el akarod üzni az unalmasokat, úntasd őket.“

„A szellem játszhatja a szívet, de a szív nem a szellemet.“

„A nagy szellemek az életben úgy keresik egymást, mint a honfitársak a külországokban.“

„Mi a kacérság? Ígérni és azt nem állani, eldobni és visszatartani.“

Ezernyi ilyen szellemszakra pattant ki ebből a fényes asszonyi elméből. Képzeltetni, milyen érdekes és értékes volt egy ilyen hétfő esti szellemi szóczata. Goncourtok pennájára való. Pótolhatatlan veszteség, hogy ő, — mint azok, — nem vezetett naplót. A gall *esprit quintessenciájának* marandó emléke lett volna. Az intimus fehérasztal mellett „a perenek áldoz-

tak mindent s a percet lehetőleg olyanná kívánták tenni, aminő még addig nem volt". A legexotikusabb, bűbajos szellemvirágok nyílása volt.

Természetes, hogy embernek kellett lenni a talpán és a fejében, aki ott helytállott. Justh pedig tökéletes ember . . .

A legízletesebb pezsgőnek is csömör a vége.

Ilyenkor menekült Párisából, a Nagyalföld pusztájára, csöndes Szentetornyára.

Az ősi kúria, a hatalmas jegenyék, a vadvirágok a gyopárosi réten, a ház mesemondó ősi bútorai, de főleg a parasztjai tiszta egyenes értelme és szólásai vonzották.

Az öreg kondorosi bojtártól tanulta az élet mottóját: „valahogy csak lesz, sehogy sohse volt“ és mindhalálig használta levélpapírosán s egyéb apróságain.

Velük, köztük élt. Ösmerte őket kívül-belül. Ezt „Gányó Julesá“-ja mutatja meg legjobban. Élt annak minden alakja, magam is szentől-szembe láttam őket.

Egyik szenvedélye volt velük színházosozni. Parkjában, Isten szabad ege alatt, öreg fák, bozontos bokrok voltak a természetadta dekorációk. A gyepen a nézőközönség. Nyári alkonyatkor játszottak a válogatott lányok, legények. De nem a falusi műkedvelők kedvelt és obligát népszínműveit, hanem — klasszikusokat. A régi görögöktől — Molièreig. Nem beléjük nyomorítva, hanem az értelmükre bízva. Egy — talán a legjobban és mindenkit meglepően sikerült — előadás színlapját őrzöm:

SZENTETORNyai KÖRSZINHÁZ

Augusztus 16-án

A KINCS

Plautustól

SZEMÉLYEK:

Élvezet — Puskás Lidia	Megaronedes — Czombos Mihály
Inség — Kis Rózi	Philito — Kulcsár Pál
Charmides — Éliás József	Lysiteles — Györgyi József
Lesbonikus — Czombos István	Stasimus — Rajki István
Callicles — Zana István	Sycophanta — Máté Lajos

Kezdetre 5 órakor.

Kétkézi munkások, dohányos gányók olyan előadást produkáltak, hogy a meghívottak és hozzáértők szeme-szája elállott.

A „legényházban“ elfoglalt szobái az igazi, vérbeli gyűjtőre vallottak. Indiai útból mesés bronzokat, álomszerű fátyolhímzéseket hordott össze, egy mumiát kedvelt virága, a piros muskátlik erdeje vett körül. Könyvtára nagyízlésű kötésekben, csupa remek, válogatott munka. Ott töltöttük a pihenés óráit.

Ha épp társaságra vágyott, telegráfozott Párisba, Londonba, Pestre, a Nyírségbe és menten ott termettek, akik szerették, akiket szeretett.

Életmódja, étkezési rendje a már megszokott franciás volt. A pazarul terített ebédlőszoba hatalmas asztalát nagy vendéglátások idején úgy

ültük körül, ahogy a néhai kolozsvári cigányprímás, aki Londont járt a vigasságos walesi herceg gavallériájából s mesélte: „egy király, — egy cigány . . .“ A szellem princei mellett egy-egy tanyai paraszt. Worth remekének szomszédságában ünnepi, ezüstpitykés kék mándli, a new-bondstreeti frakkok között nagyvirágos, suhogós selyem viganó, nehézrojtos nyakbavetős kendő. Tíz óra múltán engem — a gyereket — aludni küldött. Asztal-bontás virradóra volt. — Nem egyszer, mikor a céció végén elcsendesedett a ház és már egy vendégszobában se égett a gyertyavilág, besurrant hozzám, felköltött, a cipőt hónunk alá szorítva, harisnyás lábbal osontunk végig a folyosó kőköcskáin s a kert mögött könnyű brieska várt és Czombos Jóska röpítette a paripákat, ki a Gyopáros kellős közepire. Leterített medvebőrök, pompás italok, illatos cigaretták vártak. Hanyattfeküdve lestük a hajnal pirkadását, az első pacsirtaszót és élveztük a füstjeinkkel szálló vadvirágok mézes illatát.

Azután messziről odacsendült az Orosházáról kiharangsolt öreg Puresi szordinós muzsikája. Zsiga két kedvence nótája: „Ki tanyája ez a nyárfás . . .“ és „Már én többet kocsislegény nem leszek . . .“

A legszebb órák elmúlt életemben . . .

*

Páris volt életpezsdülése. Tornya a nyugalma, Budapest egy közbeeső szürke stáció.

A potemkini városnak nem volt szellemi élete. Amit a francia szalónnak nevez, ahol a szellem, a születés, a mód, a rang, a munka találkozik, arra a magyar fővárosban nem talált. Egy-két jó órát csak a Váci-utcai Korona kávéházban tudott tölteni, ahol az írók tanyáztak. Neki a „grande vie“ kellett . . .

A múlt század elején a Karacsok, Vitkovicsok, Méreyek, Gyertyánffyak, Gyöngyössyek, Fáyak, Csapók úri házának fehérasztalánál találkozott a magyar renaissance. Főleg Fáy Andráséknál. Nagyszerű képét adja ennek egyik versében az ifjú Zichy Antal:

„ . . . Fáy András háza körében
Mely a Szívesség s a Múza tanyája vala,
Ó igen, ott láttam legelőször a Szózat íróját
És a komoly Bajzát, s Toldyt, a műszeretót,
És a kemény Kont költőjét, s Gaált, aki híressé
Tette Peleskét, meg hát az öreg Szemerét,
Elsőt tán, ki meleg keblére ölelte Petőfit,
S mindig sírni tudott lángezü verseinél!
Ott termett a „Fóthi dal“ is; és hány szép, nemes eszme
Lőn elhintve s erős karra emelve legott.
Megfordult ott Széchenyi is, Kossuth s a hazának
Akkor is oszlopa már, a haza bölcse: Deák.
Schodelné egy dalt zengett el, Lendvayné tán
Egy verset s követte Egressy vagy Megyeri . . .“

Azután a szervilis Petrichevich-Horváth, majd a hatvanas években Hajnalka (Rózsaági Antalné), aki Dumast és Marie lányát látta vendégül egy olyan fényes estély keretében, melyet évekig emlegettek, Csekonics

grófné, Pulszky Ferencék, De Gerandóék, Blaskovich Miklósné próbálkoztak. Aki leghivatottabb lett volna a közkedveltség és becsülés révén, Prielle Kornélia asszony, nem élt nagy társaséletet, irtózott a tömegtől. Károlyi György gróf övegye, Hollóssy Kornélia és ha itthon volt a bajor király kegyelte Bulyovszky Lilla, mutattak ugyan fel némi eredményeket, de az ő szalonjuk élete se volt hosszantartó. Még legtöbb eredményt a Wohl-lányok, Stefánia és Janka érték el. Házukat szívesen látogatták: Liszt Ferenc, Haynald, Arany János, Rosti Pál, Szerdahelyiék, Eötvös, Kemény Zsigmond, az Ábrányiak, a Pulszkyak, Falk, Bókay, Tóth Lőrine, Vámbéry, Gyulai, Lévay, Hollánék, Beksicsék s a fiatal generáció. De ez se volt az igazi, Wohlék maguk nem adtak fényt, csak a vendégek aranyozták az ő hajlékukat. Beniczkyné is akart valamit, de belebukott a sok kanapé-kérdésben. Ha egy író főrend volt vagy ordó díszítette, csak azt tessékelte ahhoz az asztalhoz, ahol v. b. t. t.-ék szüresölték a teát...

Zsigát a pesti társasélet sivársága, mesterkéltsege, szegénysége kétségbe ejtette. Lámpással keresett valakit, egy dámát; neve, szelleme, összeköttetései, műveltsége, tapintata a maga úri házánál megteremtse a magyar szellemi élet központját, ahová mindenki örömmel, szívesen megy. Előbb a szellemdús Veres Pálnéra gondolt, ahol már rendes otthona volt a „kis akademiának“, de akinek helyzete mégsem mindenben fedte Zsiga kívánságait. Végre rátalált. Gróf Csáky Albinné Bolza Anna grófnő személyében. Aztán szétrepültek a városban az első aranysegélyű, duplacímeres kartonlapocskák, az invitációk. A fényben ragyogó Andrássy-úti palotácska termeiben ott volt mindenki. Mágnsók, honatyák, írók, festők, szobrászok, tudós professzorok, muzsikuskok, színészek és világszép asszonyok. Csak a legfontosabbat nem lehetett ott találni: a kedélyt. Pedig az úrnő csupa tapintat és leleményesség volt. Idegenek álltak szemben idegenekkel. Egy Jókai, Mikszáth, Benczúr, Berzeviczy, Falk, Rákosi vagy főrendek, vagy politikusok lévén, könnyen találtak társaságra. Vámbéry, Hubay, Popper, Strobl, Perotti rendjeleikkel jól dekoráltak, hogy megkülönböztetettebbek legyenek. A többiek, — szép nevek, igaz talentumok, — csak úgy lézengtek a szobák során, vagy egy-egy komájukkal diskuráltak. Még néhány főszerkesztő az ambiciózus öregurak társaságában, vagy a sportújság redaktora a fiatal gavallérok között csak lavírozott ideig-óráig. Láttuk Zsigán, hogy bántja a kudarc.

A grófné és Justh, — még két vagy három rout után, — szomorúan látták a koraszülött, gyöngö csecsemő-ábránd kimúlását.

Azóta néhány gazdag és kultúrált lipótvárosi úriház asszonya egy-egy időre valahogy nyélbeütötte a dolgot. Ma már csak shimmy kell...

Zsiga nagybeteg lett. Pusztult a tüdeje. Egyiptom után a Riviérán keresett gyógyulást. Tudta pedig, hogy vége van...

Csak az szomorította, hogy mennyi témája van megiratlan.

Cannesban halt meg 1894 október 9-ikén.

És harminenég éves volt!

Ott ült a nyitott ablaknál, puha takarókba burkoltan, — ahonnan annyiszor esodáltak a tenger játékát, — lent üde, rózsás angol misszek, „az élet tavaszai“ hajigálták a tenniszlabdákat, fel-felkacagtak hozzá és egy

rakett pajkosan röpített be az ablakon egy magnolia-virágot... Arcán mosolygás és a hindu „máles“ kifejezése...

A formás, puha kezek dobta virágok egy haldokló ölébe estek és pár perc múlva már a zokogó Szentiványi Jóska kérges tenyere fogta le örök álmora a két kék szemet...

Most sokszor álmaim drágán kísértőjét.

Piros volt a temetési végtisztesség. Csupa piros muskátli minden koszorú, kifosztva az üvegház s a falubéli viskók ablakai. Piros selyem a koporsója. Márványszobor feküdt benne és úgy mosolygott, ahogy csak a márvány tud mosolyogni.

Nyole daliás parasztleány vitte a szentmihálylovát. Az ő legkedvesebb aktorai. Nyole lány, talpig fehérben, citromba szúrt rozsmaring-ággal a kezükben, ment a koporsó két oldalán. A „vőfélyek“ és a „nyoszolyó-lányok“. Mindnek pergett a könnye. Jóska alig bírta vonszolni magát; a menet élén a gyászfátyolos keresztet vitte...

Oda áták mély sírgödrt, ahol a színháza állott. Épp a kellős közepére. Soha annyira „lapátos embert“, (ami békési temetésen a legnagyobb megtiszteltetés jele), ott volt minden férfiember a szarvasi tanyáktól a esáki pusztáig...

Később a megtört szülők egyszerű fehér márványkeresztet emeltek tetemei fölé.

Ötletemre, páran még csatlakozva, akeiót kezdtünk, hogy Tornyan emléktábla, esetleg szerényebb szobor hirdesse az ő emlékezetét időtlen időkre...

Jókai, Czóbel Minka, gróf Forgáchék, Feszty és Jókai Róza, báró Kemelen Farkas, Strobl szívesen lettek segítő-társak.

Zsiga édesapja, az öreg, vak Justh István, levelet íratott hozzám:

„Igen tisztelt Öcsém Uram!

Igen meghatottak minket hozzám intézett becses sorai, melyben értesít, hogy szeretett boldogult Zsigmond fiam emlékét oly nagyszerűen megörökíteni szándékoznak. Fogadják ezért leghálásabb köszönetünket. Ezen tervről értesültem már a lapokból, különösen a Makói Hirlapból, de nem tudtam, való-e a hír? Nem lehet valami kedvesebb szülőkre nézve, mint az, ha gyermeküket ily kitüntetés éri, azért fogadják még egyszer a résztvevők és elsősorban igen tisztelt Öcsém Uram, forró, hálás köszönetünket. Ide-mellékelve küldöm a kívánt beleegyezést. Arra kérem egyúttal, szíveskedjék engem időnként működésükről tudósítani. Mi október közepén téli szállásunkra, Budapestre megyünk. Én egy éve betegeskedem, de nem vagyok, fekvő beteg. Öszinte tisztelője

Justh István s. k.“

Mellékelve:

„Alulírott a legnagyobb örömmel, sőt hálás kifejezésem mellett adom beleegyezésemet arra, miszerint buzgó irodalompartoló lelkes honfiak és honleányok által boldogult szeretett fiam, Justh Zsigmond emlékének meg-

örökítése céljából tervezett emléktábla és szobor pusztaszentetornyai birtokon, mint boldogult fiam születése helyén s ahol műveinek legnagyobb részét is írta, elhelyeztessék és felállíttassék.

Pusztaszentetornya, 1896 október 10.

Neczpáli Justh Istvánné s. k.“

Előttünk: Henczély Károly, közs. tanító, ifj. Kontsek Pál, bérlő.

Pusztában elhangzott szó lett Czóbel Minka lelkes felhívása.

Emléktábla, szobor ma sincs...

Talán megmozdul a „Társaság“ szíve?

Nemrég Zsigárol beszélve, a nemes ifjú Geiszt Gazsi adott rá pár ezer koronát.

Olyan szívesen átadnám a szent és szép örökséget, rátestálnám a lelkes terv kivitelét valakire, aki — fiatalabb nálam...

*

Pár héttel a temetés után Justh Gyula meghívott néhányunkat, választunk valamit emlékül a drága barát hagyatékából. Tárva állt előttünk a dúsgazdag ifjú kincsesháza.

Én szerényen két ezüst kézelő-gombot választottam és kértem. Meg is mosolyogtak érte.

Azért akartam ezt, mert láttam, hogy leggyakrabban viselte és mert tudtam a históriáját; azokból a szűzmáriás ezüst huszasokból készült, melyeket Kossuth először veretett és maga ajándékozott volt Zsiga nagyanyjának.

Arcképe mellett őrzöm az egyiket. A másik valakié Pozsonyban, aki nekem egykoron legkedvesebb volt az egész világon...

*

Mikor Wohl Janka házánál utoljára gyűlt össze a társaság, már nem csak a meghívottak és választottak előtt nyílt meg az ajtó. A kedves, meleg otthon. Licitációra gyűlt össze a közönség. Jóbarátokat kegyelet, hiénákat az üzlet hozott oda. Szegény, negédes kis Janka, talán a sírjában is megfordul, ha meglátja, micsoda vegyes a társaság az ő szép, gondos birodalmában!

„Egy Krisztus-fej! Gipszből!“

Halálos csend. Azt hittem verekedni, tülekedni fognak érte.

Annyi jóbarátja volt ott, meg lekötelezettje Justh Zsigmondnak, tisztán szerénytelenség lett légyen, ha én aspirálok rá...

Öt forint először..., másodszer..., harmadszor...

Torkomat fojtogatta a sírás, feljajdulás...

Egyszerre előlép a háttérből jó Hubay Jenő uram, nagyobb summa bankópénzt dob az asztalra, indul kifelé a szoborral, — de közben megvetéssel néz körül és végigmér szempillantása egyptár ficsúrt, irodalmároskodót, álbarátot...

Illő kegyelettel őrzi ma is Margit-rakparti palotájában az „értéktelen“ gipszfigurát, Strobl mestertől...

Sidney Carton.

ESTI DAL

Annyi szépségből nem maradt meg semmi,
Csak a rablókéz barázdás nyoma.
A körvonal nem az a drága fön már,
Sem a diadém, a hajkorona.

Dús sötét lomb, minő a sphinxé,
Ma gyér, fakó. S a királyi szemek
Tört üvegként egy elmúlt messzeségből
Még felgyúlnak, még átmerengenek.

Még ő az arc. De már mintáz a Semmi,
Rakja föl rajt a mohaszürke szint,
Míg fölmerül egynap a sárga puszta
S a homokon a rom: egy drága sphinx.

Mészáros Sándor.

A GÁRDA, A GÁRDA

A Ruhr-mentén ropog a puska,
Ős Rajna-parton francia várta.
Ha német ajkon zeng az ének,
Gyilkolnak a büszke legények:
A gárda, a gárda.

Dühe morajlik ezernyi népnek
Dallal omolnak véres halálba.
Tüzes a tél, hideg a nyár,
Holttesteken taposva jár
A gárda, a gárda.

Vasút se bűg, parlag a határ,
Munkás keze megáll a gyárba',
Gall szurony, vagy német akarat?
Berlin felé robog a csapat,
A gárda, a gárda.

Németnek süt reggel még a nap,
Idegené az éj leszállta.
Jó a fegyver briganti törnek,
S törvénytíró gaz börtönőrnek
A gárda, a gárda.

Magvetője jár a jövőnek
A Ruhr-menti véres határba'.
És ha majd e mag kalászba szökken,
Olyan csodát lát, hogy holtra döbben
A gárda, a gárda!

Ölvedi László.

A NAGY HEGYEK MESÉJE

I.

Július volt és a bukovinai havasokra királyi palástot terített a nyár. Mi pedig hosszú, sötét sorokban mentünk, vándoroltunk az oldalak rejtett ösvényein, egethasogató fenyőszálak alatt, ahol a halott erdő áhíthatába belecsörögtek a pogány fegyverek, felduzzadt, izmos, goromba tölgyek között, amelyeknek gigászi lombsátorán föl-fölvirított a nyári ég, majd az irtó mélységek fölé borult sziklahátakon, mikor elhalt a szó, s a magyar mezők fiait egy idegen végzet borzongása ülte meg. Itt a havasok örökké hűs szellője sóhajtozott a horhosok torkán, ott a bozótok nyári rekkenése, szörnyű, megrekedt, verítékező hőség feküdt a tüdőnk fölé, amott, a felperzselt kövek sívár gerincén tüzelt a hegy, mint a begyújtott kohó — és mentünk szédülve, karikás szemekkel, meggörnyedt háttal, zihálva, félig ébren és félig öntudatlanul, mint egy lázalmas kór: a becsület és a virtus egy táborba hajtott bélpoklosai.

Nehéz nyár volt. Mert mikor az Argestru behemót oldalába vajtéli szállásaink fölött megindult a hó és az oldak zuhogó vizei a Besztercébe dőltek, mikor a hirtelen fellángolt júniusi napsugár egyik napról a másikra télből tavaszt varázsolt és a nyúlsóska kiütközött, gyönyörű bársonya fölött szemlátomást pattogott, feselt a rügy és a szikkadó föld párazatát előntötte a korán virágzó szelzériák nehéz illata, majd arra ébredtünk, hogy a tegnap még mezítelen bozót dús rózsalugassal hajol dohos fedezékeink fölé: a nyárral a parancs is megérkezett. Kerezenszky légióit rohamra hajszolta a polgári cár, s minket, a repülő honvéddandárt, gyalogmenetben vittek a dorna-vatrai hármas határtól Kimpolung sziklás üstökein át a szolkai hegyek felé. Ezen a nehéz, de az emlékezés ködlős távolából visszasírt és visszaálmódott barangoláson történt, hogy dandárunk a szucsavicei öreg kolostor falai alá érkezett.

A várszerűen épített zárda, amelynek omló falait megviselték a nehéz századok s ahol a bőkezű Mária Terézia sok súlyos klenódiuma mai napig is a görögkeleti egyház féltett ereklyéi közé tartozik, ez a stíltalan, de patinás és hatalmas várkapujával romantikus klastrom a szent színódus által büntetésre ítélt görögkeleti papok internátusa volt. Ezt a körülményt az elszállásolásban segédkező Konstantin atya jámboran elhallgatta előttem, mikor kvártélyt csináltam a brigadérosomnak s egyben érdeklődtem a kolostor multja és jelene felől. Ám a német telepítési kis falu polgármestere már kevésbé volt tapintatos, s profán bőbeszédűséggel nemcsak a kolostor takargatott belső életét feszegette föl, de azt is elárulta, hogy Konstantin atyának van egy Olena nevű hajadon lánya, aki olyan szép, mint a pünkösdi hajnalhasadás.

... Nyár volt. Csodálatos nyár, a legszebb, amit valaha láttam.

Es hadnagy voltam és háború volt, amikor a könnyelmű szívek éppen olyan gyorsan lobbannak lángra, mint amilyen könnyen átveri őket egy bolondos golyó, nem is szaporítom tovább a szót: rövid és múlt lelkiismeretfurdálás után brigadérosomat a polgármesterék nyakába varrtam, magam pedig önfeláldozóan bevonultam a klostrom poloskásnak deklarált falai közé.

A havasok több száz kilométerén áthajszolt dandár roncs volt a veszett kutyagolástól. Hír szerint három napi kegyes pihenőt utalt ki részünkre a hadseregparancsnokság, ami meglepően humánus cselekedet volt — elvégre honvédek voltunk —, egyben pedig módfelett érthető, ugyanis: szünetelt a harc. Mindezt csak azért mondom el, mert a három napi pihenőből kerek egy heti laktáborozás lett és így érthető dolog, hogy a zárkózott és gyanakodó pápa fortélyja a hadnagy furmányosságán megtörött. Megtörött pedig olyképen, hogy már másnap délben tisztelegtem nála. Illedelmesen megköszöntem a vendégszeretetét (a gyalázatos a legszélő toronyszobába dugott), értésére adván, hogy századom parancsot kapott az indulásra, s mikor a hírtől felderült öreg úr családtagjait is a szobába hívta, hogy végtelenül sajnálják a rövid szerencsét és vigyázzak az egészségemre és imádkozzam a csensztohovai Szűz Máriához: szóval a válás könnyekig ellágyult végszavára kipattan az ajtó és sugárzó ábrázattal jelenti a legényem, hogy a parancsot lefujták és hogy — maradunk . . .

És harsogó örömmel figyeltem a szőke Olena, a szép, nagyon szép pópálány ihletett képekről és kísértő álmaimból ismerős csodálatos arcát, amely fülig pirult, mint a nap csókjától az érett barack. A legényemre nézett, elmosolyodott, majd rám emelte azt a két nagy, igazán babonás szemét és éreztem, láttam, tudtam, hogy felismerte az egész előre elrendezett komédiát.

II.

Konstantin atya meggyőződött róla, hogy nagyon illedelmes fiú vagyok és csak arra kért, tartsam távol a bajtársaimat, mert a hadrakelt seregben sajnálatosan meghonosodott mulatozás és lárma a klostrom szellemével és istenfélő erkölceivel ellenkezik. Evégből azonnal szolgálati jegyet írtam, hogy beteg vagyok és a vizitációra kivezényelt zászlóalj-orvosfőnökömmnek adtam egy üveg hazai szederpálinkát.

Aztán betegeskedtem tovább. És különösen súlyosra fordult az állapotom mindannyiszor, valahányszor a kertre nyíló kis várkapu hangos ívei alatt csikordult a zár és megjelent a szép pópálány. Olena ilyenkor szőkén, fehéren, álomszerűen, mint az ég megvetett felhőpárnáin az angyalok járnak, körülsetálta a várkert ósvényeit, majd az árnyékba tért, s az orgonák, a mogyorók, a jávorok s a tölgyekre felkúszott iszalag és borostyán fürtökre szőtt drapériája alatt egy omló kőpadra ült. S míg a bozót élő kupoláján vigadozott, táncolt, szikrázott a nyár, ő a századok hűvösében, mint a mesék szomorú királykisasszonya, ült és varrogatott.

En pedig könyököltem a toronyszoba ablakán és néztem őt. És virágozott az orgona és nyüzsgött, dalolt, dudorászott a kövér bozót, a tölgyek koronáján madarak, a futók bolyhos virágai fölött a nagy hegyek

dús nyarának kincses pillangói, méhek az orchideákon, a kankalin és harangvirág összeborult kelyhében nehéz dongású, fényes, nagy darazsak, és ballagtak az égen a szelid felhők dandárokra tagolt fehér vitézei, lent pedig egy komor és sötét hadseregnek egyik bús hadnagya lelke mélyéig szívta a röppenő nyári csodát.

Amelyik ma van, de ki tudja, lesz-e holnap is. A katona sorsa a déli napsugár és az örök éjfélt fölött kötélzáncot jár, ma teleszájjal kacag az örömek elé, s holnap már — lehet — keselyűk feszegetik az összedermedt fogait . . .

És míg elmerülve, szomorú sejtelmekkel, de huszas éveim bohó ábrándjain fellángolt romantikával — minek tagadjam — végzetesen, ostobán, szerelmesen néztem Olenát: elhatároztam, hogy feleségül veszem.

Terveim nem voltak. Nyár volt, háború volt, katona voltam, a kostony szép volt, romantikus volt, Olena arcán hordozta a hozomány kincseit, nászruhában ünnepelt az erdő, áldást intett az ég és orgonáltak a dalos hegyek. Szóval elhatároztam, hogy feleségül veszem.

És a negyedik nap délutánján magam is lekopogtam nehéz bakancsokkal a lármás folyosókon, áthaladtam a kis várkapu boltívei alatt és . . .

. . . és már estéli nótára hangoltak a feketerigók, amikor még mindig ott ültünk az omló kőpadon.

Keveset beszéltünk. De amit beszéltünk, annak a fele is elég volt ahhoz, hogy végképpen elveszítsem az eszemet.

Olena csendesen, nyugodtan, szerényen és megközelíthetetlenül elmesélte Buganoff Dimitri szomorú történetét, aki az orosz megszállás alatt — mint az orosz hadseregnek egyik kvártélycsináló hadnagya — megkérte a kezét és ő a kezét oda is ígérte.

— Buganoff Dimitri — mondta a lány — nagyon derék ember, jól nevelt, szerény és illedelmes, mint te vagy, hadnagy úr, és nem kívánhatod, hogy Buganoff Dimitrinek megphasadjon a szíve . . .

És mikor ránk vetette az árnyékát a hegy, mikor a kert százados bozótjában elült a nyári tánc és a fészkek felett halkan pepetyeltek, sutogtak a páros madarak, s mikor az álmos suttogás a szívembe hasított, hogy mindenkinek van, még Buganoff Dimitrinek is van, csak nekem nincs párom: bánatosan hajoltam Olena keze fölé, aztán áhítatosan rácsókoltam a keserűségemet.

. . . A fehér asztal mellett pedig, a menázsiban, ahol már vacsora mellett ült a tisztikar s az ingerült brigadéros éppen a polgármesterék poloskáiról tartott stratégiai értekezést, nem tudták mire vélni hirtelen meggyógyulásomat, amely három napi szakadatlan korhelykedésben nyilvánkozott.

III.

Szucsavicán való tartózkodásunk hetedik hajnalán, amikor még ködös volt a nagy hegyek üstöke, s a völgyek fölött is elnyúlt, nehéz párázat feküdt, a pirkadás hűvös, nagy csendességébe belesivalkodott a kürt. — Tátara-tiii! . . . Tátara-tiii! . . .

Riadó . . .

Borgőzös fejfel lekászolódtam a szénapadlásról, ahová a csalódás szo-

morú estéjén tolsztojánus elkeseredéssel átkvártélyoztam magam, majd kitámolyogtam a riadóhelynek parancsba adott klastrom falai alá. Káprázó szememmel belebáméskodtam a derengő égbe, amelyből csak a pitymalló horizont vörösre sugárzott fellegetaréja bontakozott ki élesen és egy ablak a klastrom oldalán, ahol a riadtan kigyult lámpavilágban egy imbolygó alak kirajzolt árnyéka játszott a függönyön.

— Tátara-tiii! . . . Tátara-tiii! . . .

A kürt sivalkodása felrázta az erdőt, a riadó végigharsogott a völgyeken, s kelet felől messze fegyverkattogás zenebonáját sóhajtották a megbolygatott hegyek.

Loholt, csörömpölt, gázolt a klastrom felé a katonasággal telezsúfolt falu. Pattogó, komisz vezényszavak kurjogtak végig a házak során, csörtettek a szakaszok, aki eltévedt, kereste a századát, aki helyére ért, próbára megrángatta a fegyverét, majd előkerültek a parancsnokok, s a fegyelmezett tömeg elült lárma után mindenki a hegyek öldöklő zajára figyelt.

Kerenszky légiói áttörték a vonalat . . .

A kolostor oldalán pedig kinyílt az ablak és kótyagos szemeim előtt a szép pópálány könnyes, búcsúzó arcával játszott a félhomályban szabadjára lódukt fantáziám. És míg tisztársaim a brigadéros parancsait sápadtan lesték, én álltam és néztem, mint akit a közelgő istentiszteletből semmi sem érdekel, csak egy lány, akit utoljára látok, egy kert, ahol legdúsabb nyaram virágzását hullattam el és az a beteges, sóvárgó sejtetem, hogy itt kaparnak el valahol a hegyek oldalán, egy összerótt fakereszt alá, ahonnan éjtszakánként a klastromba járok majd, mint az éjféli óraütés sápadt, penészes kísértete. És álltam és néztem, mint a vándor, aki a boldog mezők horizontjáról, a hegy tetejéről, amelyen túl egy új, rideg és ismeretlen világ következik, szemével végigcsókolja a búcsúzó halmokat, álltam és néztem és torkomra facsarodott, vad keserűségemben összefolytak a gondolataim.

. . . Az ágyúk telepofájú kórusa elbödült, megrengett a föld, idegeimen végigfájt a rémület. A fegyverropogás mind közelebb és közelebb húzódtott a völgy felé, az úton visszafelé rohanó tüzerek veszett vágóját verték a falak, s a nekiszaladt orosz ármádia élén Buganoff Dimitrit láttam kibontakozni a völgyek párázatából . . . Láttam, amint a hegyoldalon szétnyúlt, hatalmas iramodással gázol lefelé, láttam, amint csupaszs kardjával veri szét a katonáinkat, láttam Buganoff Dimitrit, a hőst, a mámorosan megtért vőlegényt, aki a szétszórt ellenség után kacagva, diadalmasan, gögösen taszítja be a kolostor kapuját, aztán ölébe kapja Olenát és csókolja, csókolja, veszettül, bolond, viháncoló, vad röhögéssel, ahogyan csak egy buta nagy orosz csókol és ölel . . .

— Meeneet . . . meeneet . . . — zúgott végig a zászlóaljokon.

Belenéztem a kulacsomba, betöltöttem a pisztolyom, megráztam az öklömet, aztán indultam a sor után.

Az ablakban kendő lobogott — láttam — gonoszul, csúfondárosan, nem nekem, mint inkább az oroszok elé, majd bekanyarodtunk egy völgyhajlásba, a kolostort elnyelte az erdő, aztán kezdődött a tánc.

A havasok reggelét vörösre mázolta a nap részeg pofája és a vér. És késő este volt már, amikor a fegyverek bomlott tivornyája elpihent.

A megsöpört hegytetőn fellobogtak a fáradt honvédek őrtüzei, s a kelet ásító, nagy éjszakájában Buganoff Dimitri futását hallottam dobozni a diadalmas szívem fölött.

Győztem . . .

IV.

Pár heti konok és véres állóharc után, amelynek emlékét még ma is őrzi a szucsavicai oldal honvédtemetője, parancsot kaptunk a beásásra. A megfogyatkozott dandár nekiesett a csákány nyelének, repedtek a sziklák, dőltek a fák, a megfeszített munkától sápadtak az emberek és fölötünk alattomosan fakult az ég. Fakult az ég, az erdő rozsdát fogott, a hegyek üstökére ráfeküdtek a gonosz szelek és egy szeptembervégi hajnalon nagy, kövér pihékben megindult a hófelhők hintázó zápora. Aztán lehullott a hó.

A tölgyek még el sem hervadt lombátorán felduzzadt hóesés olyan volt, mint a karácsonyi éjszakák gyermekálmaiban látott fehér mesék, hó, hó, hó mindenütt, a kristályosan lehullott csillagok káprázata és csend és messziről felágaskodó, hatalmas jégkupolák, ahol az ormok süket, borzasztó nyugalmaiban a túlvilág és az Isten békéje lakik.

Lehullott a hó és nyakunkba szakadt a nagy nyomorúság. A hófúvások réme, az eltorlaszolt mesgyék, amelyeken elcsigázott, nyomorult kis hegyilovak ziháltak, vonszolták magukat a mázsás kondérok alatt és nem egyszer ott fagytak meg a nyílt hegytetőn, amikor habosra verítkezett testüket megcsapta a jeges vihar; az éhség, amely napokig falat nélkül hagyott, ha nem szűnt a szél; a sorvasztó, kétségbeejtő pesvedés, amely a dohos oduk vakondsorsára kárhoztatott és az a siralmas, sötét szótlanlanság, amely a kerekre tágult szemek lázas karikáiból előtűzelt. És innen is, túlán is rásímogatott ez a szörnyű karácsonyi fehérség a lelkek fölé, a közös nyomorúságban nem volt ellenség, nem volt muszka, és nem volt magyar, csak a szenvedésben, az éhségben, a havasok bőrtönében egymásra talált jó emberek.

Nem bántottuk egymást.

És ha leszállott az éjtszaka, a világtalan, derengő este, amikor a hó csalóka sugárzása mellett égbe sudaraztak a fák és óriások lettek az emberek, amikor minden hósubába öltözött bokor rémeket rajzolt az őrszem elé és hasadoztak a fák és a völgyekből felordítottak a farkasok, amikor leszállott az este, mindenki, aki tehetett, a föld alá épített dohos otthonába ment és rakta a rőzsét, rakta a rőzsét, aztán nézte a tüzet.

És a parázs figurás játékan kirajzolódtak a vágyak és az emlékezés. Egyiknek a tiszaparti legelők mezőtengere, másiknak egy akácós falu az Ipoly lankásain, harmadiknak az erdélyi völgyek öreg templomtornyai és nekem: a nyár . . . A szucsavicai kolostor kertje, a jávorok, az orgona, a zümmögő bozót, a toronyszoba, amelynek ablakából néztem őt, az omló kőpad, ahol megcsókoltam a kezét, az Isten jókedvében szőtt virágos, élő függönyök, amelyek alatt beszéltem vele: felvirágozott a szívemben minden, amit egy hadnagynak adhat, s amit egy hadnagytól elvehet a nyár.

És ha benéztem a sóvargó lelkem ablakán, amely mögött egy meg-hitt családi fészek szép szőke asszonyát láttam a böleső fölött, egy kakuk-órát a falon, amely méri, kalatyolja a drága időt, egy zongorát, ame-lyen a cimbalomszavú Tchaikofszky „Chanson Triste“-jét muzsikálom neki, mint a várkerti visszaemlékezés melódiákba elcsitult könnyeit, ilyenkor úgy éreztem, hogy Buganoff Dimitri története a szép Olena pajkos me- séje volt, hogy mélységesen és őszintén ostoba vagyok.

Mert hittem neki. Mert gyenge voltam és gyáva voltam, hogy az illendőségből mímelt vonakodásra úgy feleljek, ahogyan egy férfinak ilyen- kor felelni kell: átfogni derekát és kacagva, erősen belecsókolni az ajkai közé . . .

Majd megrázott és az idegeimet a végsőig feszítette az a gondolat, hogy a kolostor szomszéd hegyoldalán hónapokat herdáltam el tétlenül, akkor, amikor estéről estére kísért, emészt és pusztít egy szerelem, amelyért csak a kezemet kell kinyújtani. Hiszen itt van, mellettem van, és vár, érzem, hogy vár, talán már keresett is, de nem talál, talán már elfonnyadt, mert halottnak vél, talán ő sír a szélben, talán az ő lelke suttog a hasábok fölött, mert szeret . . . szeret . . .

. . . De jött a reggel. Mikor bedidergett az ablakon a józan virradás, a kihűlt, fagyos hegyek s a nagy dermedés, amely a szucsavica kolostor kertjére is ráfeküdt, és sívár a bozót, koldus az orgona, a tölgy csupasz karokkal nyalából az égbe, az utakon a hó feldagadt, a hópad pereméről jégcsapok lógatják a beteg lábukat és kietlenül, pusztán, hidegen néznek össze a falak és talán a szép pópálány kezére hullatott csókom lehelete is zuzmarás csillárookban pihent az avar közé. És éreztem, hogy Buganoff Dimitri van, igenis van, él, szeret, sóvargó és ott lapul a túlsó oldalon, les, gyűlöl, alkalomra vár és a fedezékéből égre karikázó füstszalagokban üzenetet küld a pópálánynak, aki — ha! — a kolostor zümmögő harang- szavával felel . . .

S ilyenkor céltalan, beteg, lézengő kódorgással nekivágtam a hónap, mentem, mentem, hogy éppen csak járjak, hogy tegyek valamit, hogy éljek, hogy lássak, hogy húzzam, üssem az időt, amely soha lomhábban nem cam- mogott. Aztán hazavergődtem, bebujtam a föld alá, étvágy nélkül, gé- piesen befaltam, ha volt mit, hencseregtem a vackomon, ha nem volt mit, aztán megint jött az este, elnyúlt a sötét, a rőzse tüzet fogott és fel- virágozott a nyár.

V.

Ilyen csendes, álmodozó este volt akkor is, amikor az őrmesterem, Borbolya Gáspár népfelkelő, nagyhirtelen belökte az ajtót. Bajuszáról leszopta a jeget, összezsacsapta a sarkait, beszédbe fogott:

— Hadnagy úrnak alázatval jelentem, hoztam egy muszkát.

Felkönyököltem.

— Muszkát?

— Igenis. Valahol átkeszmergett a dróton, oszt mikor meglátott, megadta magát.

— Fegyveresen jött?

— Igenis, nem jött fegyveresen.

Nyujtóztam, befordultam a fal felé. Útáltam a szökevényeket.

— Verje nyakon és zavarja vissza! — mondtam.

Borbolya köszöriülte a torkát. Akart is menni, meg nem is. Ráripakodtam.

— Mi az? Mit ácsorog?

— Hadnagy úrnak alázatval jelentem, aszongya, hogy ő nem megy vissza.

— Ki beszélt veled?

— Ranzinger tizedes.

— Tótul?

— Igenis, németül.

— Hn.

Hallgattunk. Kisvártatva Borbolya felvélekedett:

— Meg osztán, alázatval, tisztnek mondja magát a jámbor . . .

Felültem.

— Tiiiszt? . . . Milyen rangban van?

— Nem tudom, alázatval, mer le van tépve a sarzsija, akit a válu-
lukon hordanak.

— Le van tépve?

— Igenis, alázatval. Aszongya, hogy kitört náluk a vörös revelúció, oszt a tiszt uraknak hegyibe ment a mancsaft.

Végigszaladt a hátamon a hideg.

— Hol van az a muszka?

— Itt őrzi az ajtó előtt a Ranzinger tizedes.

— Hozza be!

A muszka belépett. Szép szál, értelmes arcú, beszédes szemű, szöke legény volt, akinek önérzetes megjelenését nem igen rontotta le a rongyokra tépett ruha. Illedelmesen meghajolt, várt. Én kezet adtam neki, megkínáltam helyvel, majd szóltam az őrmesternek, hogy elmehet.

— Igenis!

— A legényemnek pedig mondja meg, hogy hozzon teát.

— Igenis!

Borbolya kiment.

Mikor magunkra maradtunk, az orosz tiszt a szemembe nézett, majd hirtelen a kezeibe temette az arcát és sírt . . . Őszintén, szégyenkezés nélkül, nagy, görcsös, vonagló nekifeledkezéssel, mint mikor a feltornyosult boru duzzadt gomolyagába belecsattan az ég és rázendül a zápor. És sírt, sírt, mint a Volga tépázott füzesei, mint a kaukázusi erdők, mint a szép orosz pusztákban a muzsikáló nádasok, mint a lángbaborult udvarházak felett a sikoltó jegenyék, futó férfiak, jajveszékélő asszonyok, csecsemők az anyjuk kiaszott mellén . . . sírt, sírt, benne sírt a szent Oroszországból a szent, s a világ legnagyobb armádiájából az ellenség előtt való nyomorult megalázkodás.

Leültem, rőzsét törtem a lángra, hagytam, hogy sírja ki magát. Ahol férfi sír, ott halottak kísértenek. És ha igaz, hogy az ég harmatozását asszonyaink elsírt könnyéből angyalok hintik a virágok kelyhére, akkor a férfiak könnyei az Isten kezéből hullanak a ciprusok és borostyán fölé. Hagytam, hogy sírja ki magát . . .

Aztán a legényem behozta a forró teát, körülnézett, mint aki nem ért, vagy nagyon ért valamit, az ibrikeket csendesen az asztalra rakta, a sarokból kiemelte a rumosüveget, megfordult és lábujjhegyen kicsoszogott.

Az orosz felemelte a fejét. Színültig töltöttem az edényeket rummal, kitettem a cigarettáimat és ittunk és füstöltünk szótlánul.

Minek beszéltünk volna? Ő tudta hova jött, én tudtam, miért jött. Egyik a hadifoglyok keserű sorsán emésztette magát, a másik sajnálta őt, s ahhoz, hogy megértsük egymást, igazán felesleges volt minden szóbeszéd. A sors rongyos bábuja voltunk a millió és millió rongyos bábu között, akiket a história bábszínházában a törvény és a parancs huzala rángat, pojácák voltunk, összecsukszott rongyfigurák, gyengék, szomorúak és tehetetlenek. Annyit mondtam csak neki, hogy reggelig nyugodtan nálam marad, amit az orosz szépen megköszönt.

Aztán fogyott az ital, a füst dagadt, a tűz melege jóságosan átölelt, később egy-egy eltévedt szó behullott a csendbe, nevek, dátumok, ütközetek, Uzso, Lutoviszka, Dvernik, a Szan, a Visztula, a karpilovkai fenyőrengeteg betyár harcai, az olikai versenyfutamodás, a mestikanesti alagút felrobbantása, a dorna-vatrai bajor hegy egy szálíg lekaszált derék germánjai, s addig hullottak a csendesen elejtett szavak, míg azon kaptuk magunkat, hogy beszélgetünk. Az egyik itt állott, a másik ott feküdt, de volt olyan hely, ahol mind a ketten és egyidőben jártunk, s mikor kiderült, hogy a szucsavica hegyoldal nyári harcában körülbelül még század szerint is egymásra küldözgettük a golyóbisokát: hirtelen eszembe jutott Baganoff Dimitri...

Elmosolyodtam.

— Szucsavica... Szucsavica... — suttogtam magam elé.

Az orosz felfigyelt.

Milyen buta véletlen volna — suhant át gondolataimon —, ha ez a muszka ismerné a riválisomat.

— Kamerád! — szóltam.

— Parancsolsz?...

— Mondd, nem ismered véletlenül Baganoff Dimitri hadnagyot?

A muszka megrezzent, kihúzta a derekát.

— Ismerem...

Belém hasított a nem várt felelet.

— Hallatlan! — csaptam bosszusan a térdemre.

Lehajtottam egy-két korty rumot, fát dobtam a tűzre, töprengtem, fujtam a füstöt.

— Kamerád! Mondd, milyen ember ez a Baganoff Dimitri?

— Nno! — hümmögött a másik. — Hát amilyen egy orosz hadnagy lehet.

Beleköhögött a tenyerébe, folytatta:

— Honnan ismered?...

— Éppen az a különös — sóhajtottam —, hogy még csak nem is ismerem.

Csend lett. A muszka fészkelődött, én ültem s néztem a tüzet.

Tehát Baganoff Dimitri van, Baganoff Dimitri él... A pópálány igazat mondott, vége a mesének... És a parázs játékán újból szebb és

megejtőbb és mélyebb szinharmonióakkal sugárzott fel a nyár, mint a hal-dokló körül a búcsúzó élet örök útravalóul beszívott gyönyörűségei. Láttam minden vonalat, színt, mozdulást külön-külön, hallottam a bozót gazdag muzsikáját, a lepkék halk röppenésétől Olena fátyolos, fuvolázó hangjáig minden dúdolást, zümmögést, füttyöt és az orgonázó hegyeket... És a szucsavicai völgykatlan meredek oldalain nagy szál oroszokat láttam, amint gigászi ásónyomásokkal földelik a sírt: a kolostort, a kertet, a színt, a dalt, a nyarat, a reményeimet, mert Buganoff Dimitri van, Buganoff Dimitri él...

Fanyarul belekacagtam a tűzbe.

— Kamerád! Tudod, hogy a szucsavicai ütközetben halálra kerestem azt a hadnagyot? És még a hullák zsebeit is kiforgattam, hogy megtaláljam a nevét!?

— Bu-ga-noff Di-mit-rit? — kérdezte a másik.

A hangja olyan különös, belső viharzással rengett ki a torkán, s a szavaiban olyan vérszagú megmagyarázhatatlan valami volt, hogy összerázkódtam és hirtelen felkaptam a fejemet.

És amint egymásra néztünk, amint bámultuk egymás nagy, rémült szemkarikáit, a szederjes szájat, a táncoló halántékcsontokat, a vértelen arcot: a léleknek ebben a gonosz, fakó tükrében a vesék legaljáig minden titok kiütközött.

... Az orosz legény, amelyen hosszú volt, úgy felemelkedett. Arcából leszaladt a vér, száját kiverte a tajték, szemében felcsillant az a fanatikus, vad villanás, amit csak a szolgák és a szlávok szemében láthatunk, ha kitör belőlük a lefojtott gyűlölet, aztán keresztülzuhant az asztalon, két vasöklével átkapta a torkomat és arcomon éreztem a forrón kizuhogó szavait:

— Megöllek, ha bántottad őt!!...

Belevágtam a mellébe, kiszakítottam magam az öklei közül, nekiestem a falnak.

— Dimitri! — ordítottam. — Dimitri!!...

Dimitri végigzuhant az ágyon, hörgött, vonaglott, nyögött.

VI.

Hamvadt a tűz, a sarkokon kiütközött az árnyék s a téli éjtszaka csengő, nagy hallgatását telesírta a kimerült lélek és a fáradt idegek zsibbadó tücsökmuzsikája. Olyan csend volt, olyan mélységes, döbbenetes nyugalom, hogy a fákon megcsusszant hó szítáló pergése bezizent az ablakon és szinte lépés szerint lehetett hallani a bogarak járását a gerendák között. Ilyen csend már nem is jó, már nem is egészséges. Ezt a csendet csak a betegszobák, a börtönök és a kripták ismerik és azért ordítanak éjtszakánkat a farkasok, mert kergeti őket.

Dimitrit elnyomta az álom. Úgy feküdt az ágyon szétnyúlva, ernyeden, kimerült, beteges odaadással, mint aki próbálja, hogy a koporsóban milyen a fekvés. A szeme mély, szederjes karikákba esett, a szája kinyílt és csak a néha-néha görcsökbe rándult melléről láttam, hogy él. Hogy él és szenved. És talán, hogy álmodik.

És ültem és bámultam magam elé. Nem volt gondolatom, nem volt

érzésem, a lelkemet megfeküdte a köd, a ködben elmosódott vonalak suhantak el, tornyok, falak, boltívek, hangos, vaspántos kapuk, hegy, amelyen tűz lobog, völgy, ahonnan felsír a harang, égre karikázó füstoszlopok, egy árny, aki felágaskodik a hegytetőn, feje az eget veri, lábát gyökérrel fogja a föld és kitárt karokkal ordít a falak felé... A vaspántos kapu felhasad, a boltívek zuhogásából kitámolyog egy nő és sír és sikolt és tépi a haját... Majd mind sűrűbb és sűrűbb lett a köd, befolyta a képek vonalát, elnyelte a hangot, fülemben kinyíltak a vak és süket nihil örök csengetyűi, aztán úgy éreztem, hogy zuhanok...

... Megrázott a hideg.

Az ablakon bederengett a holdvilág, a tűzhely kihült, s a hideg dohányfüst elnyúlt, fojtó áporodása köhögésbe rázott. Fáztam. Az asztal és a föld tele volt szivacsosra rágott cigarettavéggel, összecsapzott hajam a homlokomba lógott, testemhez hozzátapadt az átveritkezett ruha.

Hirtelen felkaptam a rumosüveget, ittam. Éreztem, amint végigballag rajtam a jó meleg. Majd gyertyát gyújtottam és megnéztem az oroszt.

Dimitri aludt. Sápadt volt, beteg volt, siralmas volt.

Megráztam.

— Dimitri...

Felnyitotta a szemeit, fásultan rám nézett.

— Dimitri kelj fel...

Dimitri felkelt.

— Öltözz fel, Dimitri...

Dimitri engedelmesen, gyorsan, mint egy megszeppent iskolásgyermek, magára öltötte a köpenyét. Várt.

Én is a bekecsembe bujtam, vállamra kanyarintottam a karabélyt, kinyitottam az ajtót és intettem, hogy gyerünk. Aztán beletapostunk a hóba és nekivágtunk a havas éjtszakának...

... És éjfélkor megdörrent a kolostor vaspántos ajtaja. A boltívek alatt elnyújtott zengéssel lármázott a dörömbölés. A toronyszoba felett megriadt bagoly vágódott ki a padlás ablakából, a dúsan behavazott kert egyik fájára ült és keservesen panaszkodott.

— Kuvik... kuvik...

Alatta, a holdfényben csillogott a hó, mint a halott pillangók és eltemetett dalok fehér lelkei, akik éjtszakánkint hazajárnak, hogy megbámulják a beteglábú jégesapot, aki hivatlanul az öreg kőpadra ült.

Aztán az egyik ablak függönyére ijedten rálobbant a fény. Valaki kihajolt rajta és borízú hangon leharsogott:

— Ki az? Mit akartok?

— Ne kérdezd, nyisd ki a kaput!

— Haldoklik valaki?

— Igen...

— Ráér reggelig?

— Nem...

Telt az idő, másztak a percek. A bagoly elhallgatott és visszafojtott lélegzettel várt az éjtszaka. A függönyön ijedt emberek árnyékai jártak, egy asszony, aki kételkedik, egy férfi, aki valamit nagyon magyaráz és egy karcsu harmadik, aki összekulcsolt kezekkel hevesen beszél.

Aztán újból megzörrent az ablak, kinyílt és kihajolt rajta... a harmadik. Szőke hajára a lámpavilág fénykoszorút vetett és mikor megszólalt, orgonaillat szállt a kert felől.

— Ki az?...

— Buganoff Dimitri — feleltek alulról.

Aztán csak annyit hallottam, hogy valaki felsikolt, hogy valaki lelkendezve rohan a folyosón, hogy felhasad a vaspántos kapu, aztán valaki sír, valaki kiáltoz utánam, hogy álljak meg, hogy áldjon meg a csensztohovai Szűz Mária, hogy forduljak vissza, hogy térjek be hozzájuk... de én csak mentem, mentem fel a nagy, karácsonyi hegyek közé, rakni a rőzsét, nézni a tüzet...

Szilárd János.

HAJNAL AZ ERDŐN

*Dereng az ég, fáradt homály bolyong
A fák között s az alvó bokrokon.
Utolsó sír az erdei kakas,
A hangja elhal messzi partokon.*

*A csendes völgyben régi erdőirtás,
Fölötte vén sas száll el nesztelen,
De fönn, a hegygerincnek büszke ormán
Már vadgalambpár bűg szerelmesen.*

*Az erdő mélyén (megborzongva érzed)
Hajnal követje, kósza szellő ébred
S kezétől illatot lehell a rétet;*

*Hangok, színek születnek, pára hull
(Isten, de szép!) s a könnyes lomb alul
Egy őz kinyújtja bámuló fejét.*

Missik Endre.

LEVELEK ETELKA IRÓJÁHOZ

Nemcsak tudósnak való olvasmányt adunk az alábbi szép levelekben. Szeretettel hívjuk fel reájuk azon olvasók figyelmét is, kik régibb irományok iránt talán soha életükben nem érdeklődtek, azt vélvén, hogy efféléknek csak tudós láthatja hasznát. Talán meg is kísérelték néha, de egy-egy latin szó, zavaros helyesírás, vagy elavult fordulat visszariasztotta őket. Ilynemű aggodalom senkit se tartson vissza a közlendő levelek elolvasásától. Eleve eltüntettünk minden akadályt a megértés útjából; lehetőleg mai helyesírásra tettük át az eredetit, a latin kifejezések mellé pedig zárójelben magyar jelentésüket is odaírtuk.

Akadálytalanul olvashatván ekként e leveleket, közvetlen érintkezésbe jutunk egy családi körrel, mely homályba vesző multból éppen akkor, a XVIII. század második felében emelkedik fel országos hírre egy író-fia által, míg a másikkal települése színhelyén, Szeged városában örökíti meg magát művelődéstörténetileg kitünő rangban. A család büszkesége: Dugonics András, az író; hozzá intézi leveleit az apa, és hozzá amaz ifjabbik testvér, Ádám, ki, mint városi tanácsos, két ízben (1790—96. és 1804—1806.) polgármester s 1802-ben országgyűlési követ, tiszteletreméltó nevet írt be szülővárosa műveltségtörténetébe.

Az író válaszai ismeretlenek, s mégsem hallgatag fél ő e levelek olvasója előtt; az érdeklődés ezernyi szálaival látszik csüggeni szülővárosa nagy és kicsiny dolgain, s öccse családi körén. És ha a szegediek minden kedvessége ő felé irányul, a levelek olvasója megfogja érezni, mi játszi napsugár vonzza őt különösen e körhöz, őt az egyetemi tanárt, a kegyes tanítórendi papot, az első magyar regény és több tudós könyvek hírneves szerzőjét; öccse leánya, Treszka az, kiről oly sok kedves apróságot jegyeztek fel az apa levelei. Még foga jön, mikor először hallunk hírt felőle: az utolsó levél keltekor már több gyermekes mama. Nagybátyjához, a „pap bácsihoz“ kezdettől fogva gyöngéd vonzalommal ragaszkodott, aminthogy elválhatatlan kísérője, szemefénye volt édesapjának is.

A Dugonics-család Dalmáciából származott át hozzánk. Az írónak nagyapja telepedett volt le Szegeden; apja (szintén András) már tekintélyes polgár: városi kapitány; anyja, Imre Katalin, magyar nő. Maga András, az író, 1740-ben született s már mindenestől magyar nevelésben részesült. Tizenhat éves korában lépett be a piarista szerzetbe, bár édesanyja erősen ellenezte. A teológiát Nyitrán végezte; oda írja hozzá első három levelét édesapja. Mikor negyedik, s utolsó levelét írja „szerelmes, szíve-örvendeztető fiához“, már valóban oka volt az örvendezésre, mert fia abban az évben lett a nagyszombati egyetemen a mennyiségtan tanára. Innen kezdve csak annyi változás történt hivatalos pályáján, hogy három év múlva az egyetemmel együtt Budára költözött fel. 1808-ban nyugalomba vonult, s hazament Szegedre lakni. Ekkor már nemesak öccse, Ádám esa-

ládja várt ott reá szeretettel. A hajdani kis Treszka már férjhez ment időközben s családjával éppen ez évben költözött be Szegvárról ő is Szegedre. Ádám 1814-ben meghalt. Treszka mindvégig odaadó szeretettel gondoskodott „pap bácsi“-járól s mikor a földijeitől nagy tisztelettel körülvett öregúr 1818-ban elhalálozott, a piarista-rend e gondoskodás méltánylásául a néhainak minden holmiját Teréznél hagyta. Az alábbi levelek is e kedves kéz ízetéből származtak tovább fiak és késő unokák során át napjainkig.

Treszka ugyanis — hogy e leszármazáson is végigpillantsunk futólag — miesinyei és beniczei Beniczky Miklóshoz ment férjhez, ki csongrád-megyei főjegyző, majd főszolgabíró volt Szegvárt, a megye akkori székhelyén. A levelekben emlegetett „szegváriakon“ tehát őket kell értenünk. Hat gyermekük született s az író pap bácsi idők során mindegyiküknek egy-egy könyvét ajánlotta. Többek közt említve találjuk a levelezésben egyik leánykájukat, Etelkát. Csak maguk közt nevezgették így (igazi keresztnéve Ottilia volt) — a papbácsi híres regényének, az *Etelka* címűnek hatása alatt.

„Treszka“ legidősebb gyermeke ifjú Beniczky Miklós volt (e levelek Niki-je). Oexl von Friedberg Magdolnát vette nőül Szegeden. E nő édesatyja (Mátyás) Révai Miklósnak, a nagy magyar nyelvtudósnak keresztapja volt. Révairól szintén lesz szó a levelek egyikében, egyetemi tanárrá kinevezetésével kapcsolatosan.

Ifj. Beniczky Miklósnak több gyermeke volt. A legidősebb Dénes, a legfiatalabbik — ama kedves „Treszka“ tiszteletére így nevezve — Teréz. Dénes törvényszéki bíró lett; fia, Árpád, ez idő szerint mint nyug. kincstári aligazgató, Pesten lakik. A közlendő levelek az ő tulajdonában vannak.

Az utóbb említett Teréz pedig Károlyi Istvánhoz ment nőül. Az ő fia Károlyi Árpád, a történetíró, a bécsi Házi, Udvari és Állami Levéltár nyug. igazgatója.

Beniczky Árpád úr, kinek — mint említettük — tulajdonát teszik a szóbanforgó levelek, nemrég kölcsönadta rokonának, Károlyi Árpád úrnak, a birtokában lévő kéziratokat, átnézés vagy felhasználás végett. Nekünk viszont Károlyi Árpád úr volt szíves azokat rendelkezésünkre bocsátani, hogy legjobb belátásunk szerint értékesítsük. Úgy gondoltuk, hogy a levelek szó szerinti közlésével teszünk a műveltség- és az irodalomtörténet szakférfiainak legkedvesebb szolgálatot, s szerzünk a műveltebb közönségnek legközvetlenebb élvezetet.

Valamennyi levél (összesen 23 darab) Dugonics Andráshoz van intézve. Az első négyet édesapja írta, a következő 18-at öccse, Ádám, a legutolsót pedig egy Egerváry nevű tisztelője. Ez utóbbi nem lehet más, mint az az Egerváry Ignác, szintén piarista, aki 1791-től 1802-ig Szegeden volt középiskolai igazgató, később pedig rendjének kormányzója lett. A levelek kettő kivételével pontosan keltezve vannak; e kettőnek (a 20. és 23. számúnak) hozzávetőleges keltezését megkérdőjelezve adjuk. Külső címzés csak a 2. és 3. számún van, s ugyanezek hátlapján Dugonics András ismert szép metszésű kézvonásával a levél dátuma és tartalma summája fel van jegyezve latinul. A régebbi levelek papírosa helyenként megrongálódott, egy-egy darabja kiszakadt; ily helyeken szöveg-közlésünk is hézagos, mit vonásokkal (— — —) jelzünk. Ily hiányos részletek hozzávetőleges kiegészítését egy-egy kifelejtett szó pótlását, a hibásan írottak kiigazítását, latin szók magyar megfelelőjét, valamint mindazt a megjegyzést és magyarázatot,

mely tőlünk, nem pedig a levélíróktól származik, zárójelbe tesszük. Ez nem okozhat félreértést, mert a levélírók alig használnak zárójelt, s ha igen, az más formájú, mert a zárójel belső hajlásában náluk kettőspont is van. A rövidítéseket feloldjuk.

Csak a magyar nyelvű leveleket tesszük közzé. Ádámnak három latin levelét (1759, 1763 és 1774-ből) mellőzzük.

Hozzánk jutottak a levelekkel együtt Dugonics „Jólánka“ c. regényének kéziratából is némely töredékes részletek. A regény eredeti fogalmazását Dugonics többször átdolgozta, rövidítette. E kézirat lapjain is egyik oldalon egy régebbi, másik oldalon egy átdolgozott, újabb szövegezés olvasható, mely azonban még szintén nem teljesen azonos a kinyomtatott, végleges szöveggel. Elegendőnek tartjuk e kézirat-töredék létezésére ennyiben felhívni az irodalomtörténészek figyelmét.

Dugonics regényeit ma már nem olvassák. A maga korában ő volt Magyarország legnépszerűbb írója, s kivált *Etelka* c. regénye (1788) keltett újjongó visszhangot hazafias képzeletével és politikai célzatosságával. E regénynyel, mely Zoltán fejedelem korában játszik s a honfoglaló magyarságra vonatkozó akkori ismereteknek egész való és költött tömegét népszerűsítette: az újabb magyar költészetnek egyik legfontosabb ága indult meg egy kiterjedt közönség tapsai között: a regényes nemzeti, melynek legkimagaslóbb alkotásai: Zalán futása és Buda halála. A reformtörekvések e szorgos korában Dugonics a régi magyar költészet (főképp Gyöngyösi) hagyományaihoz ragaszkodott s a népies ízlésnek, mely végül is műköltői színvonalra emelkedhetett, ő volt egyik legnyomatékosabb képviselője és továbbörökítője. Hiába nem olvassuk ma már *Etelkáját*, a nyom, melyet irodalmunk történetében hagyott, soha többé el nem törölhető. Magyarságának s népiességének Szeged a bölcsője, melynek még táj-szólását is átültette az irodalmi nyelvbe. Gyökereivel a Tiszamenti nagy magyar város talajába fogózkodik s e város műveltségtörténetét érdeklitálán legközelebről az alábbi levelezés, mely a szülőföld iránti érdeklődésnek annyi kedves emlékét örökítette meg.

Dugonics életrajzát Prónai Antal írta meg 1903-ban, s e rendkívül tanulságos, szépen megírt kis könyvet szeretettel ajánlva az érdeklődőknek, magára hagyjuk az olvasót e családi bensőséget lehellő, tisztessangú régi szép levelekkel.

(1) Dícsértessék a Jézus Krisztus. — Szeged, die (7a Martii) 759. — Szerelmes édes Magzatom; emlékezzél mindenkori feddésemről, amire idehaza atyai képpen intettelek, hogy valami képpen az Istent szívedből ki ne rekesszed és az feltett szándékodban, elődben önként vett regulában meg ne csekénjél, úgyhogy mind Isten előtt, mind pedig szerzetedbéli előjáróid (előtt) még most ifjúságodban dicsőségnek pálmáját el ne veszejtse, jól meggondolván, hogy ha valamit az ember jövőben nyerni akar, ifjúságában szerzi azt meg; mert a kikeletnek virágiban minden ember örvendez, összeáll annak kóróját kevésre becsüli. Ennek okáért írom ezeket néked, mert füleimben becsúszott az: hogy most is gyerekeskedő csintalanságodat néha-néha követnéd, az melyet nem örömmel kellett hallanom; azért jól meggondolván, Istent szemed előtt hordozván szüntelen és az szerzetesi regulád mit hoz magával és — — — az — — — alázatosságnak — — — címere és tüköre. — — — megrövidedjék szülédnek az ő életjük.

Mihelest valami rossz hírt felőled hallani fogunk, azonnal elesnek az szárnyaink a világnak kedvetlensége miatt. Most elég legyen szívemből hozzád nyújtott atyai intésem. Hanem Isten kegyelmét kérvén, úgy élj, hogy ne csak külső képpen látszattassék az te buzgóságod, hanem belől elolthatatlanul gerjedezen az Isteni szeretet benned; elődben vegyed gyakran az világnak elkerülhetetlen változásait és az Istennek decretumát, hogy nem várja meg aggott vénségre való üdőt, hanem ifiúságában is elmetszi élete fonálát az embernek. Például vegyed Imreh Pista bátyádot, ki is filosophiára innét Karsára vakatióban ment, friss és egészséges, most pedig egy hétig való betegsége után Karsán 20-dik february hat óraker este lelkít az ő Teremtőinek meg adta, melynek is 16-a huius (e hó 16-án) Szt. György templomában requieme — — — tartatott szüleinek nagy szomorús(ágára). — — — (Nem)külömben nálunk levő öreg — — — (asszony) is azon nap reggel hat óra(kor) — — — szentségek felvétele után megholt minnyájunk jelenlétünkben. Ki is előtte való nap tölled szóval elbúcsúzott és kért, hogy lelkérül el ne felejtkezzél. Úgy nemkülömben ezek előtt egy holnappal ifjú ángyod-asszony, Lendvai Ilus, két neveletlen árvát itthagván, ő is Istenben elnyúgod(ott). Úgy Szabó János is, a harangozó, meghalálozott. A többiek mink minnyájan egészségben vagyunk. Hanem halottam aztat is, hogy a mellyedre rosszul voltál; jól vigyázz magadra, hogy meg ne rontsad magadot valamivel, mert tudod, hogy ha jó mellyed nem leszen, nagy defectus (fogyatkozás) az szerzetesek között az. Ezzel maradok igaz Atyád Dugonits András m. p. —

P. S. (postscriptum, utóirat). Az szüléd elkészített vagy két pár szép fejérruhát néked; hanem most jövő Szt. György vásárjára, tudom, hogy Nyitráról fognak igyekezni ide vásárra, azért bizonyos embertül (küldj) levelet és attul elküld(jük) — — — hogy ha most el nem küld — — — ember — — — alkalmatosság.

(2) *Kivül:* „R. Magistro Andreae Dugonics Scholarum Piarum in primo Anno Theologo Filio mihi semper Charissimo. per Budam (:Galgoecz Nitriae) Franco tuto.“ —

Dicsértesség a Jézus Krisztus. — Szeged, Die 25a Juny 1763.

Szerelmes édes Gyermekem. Sok keserűségemben kezdem már egyszer szomorú levelem hozzád bocsájtani, hogy minek utána hosszas nyavalya után szerelmes édes szülédnek semmi orvosságot nem találhatánk, Istennek tetszése szerint Die 26a May az örök boldogságra töllem végbúcsúját vette tizenkét óra és egy óra között és engem veletek együtt árvaságra elhagya. Arravaló nézve, szerelmes Gyermekem, magadat meg türtes(d) az nagy szomorúságtul, érette Istennek szüntelen imádkozzál, hogy az Úr Isten őtet ha eddig kegyelmében ne vette volna, vegye ez után, örök nyugalomban. Én ugyan sok keserűségemben ebédem vacsorám (idején) könyvhullajtásoknak tengerében úszok, de mit van mit tennem? meggondolom: Citius vel tardius ad unam properamus metam (előbb-több egy végre jutunk). Magam is utána készülök, csak az Isten fel ne tartsa bűneimnek súlyos terheit. Érettem könyörög(d) a szűz és tiszta életű imádságaidat. A többi(eknek) hála Istennek mind jó egészségünk vagyon, hanem Séra Gergely hitvese, Gazdag Ágnes, már régen súlyosan beteg, amelyről kevés reménység vagyon, hogy többé magát felvehesse az betegségből. A többi újságok között aztat jelentem, nagyon készülnek nálunk az vár építéséhez,

sok incsellérek vagynak nálunk városunk nagy romlásával. Ezzel maradok igaz Atyád, die ut supra (kelt, mint fent) Anno 763, Dugonics András m. p.

P. S. Ádám öcsédre nagy szorgalmatos gondod légyen ez után, és gyakran írj néki, hogy úgy tanuljon, hogy jövendőben hasznát vehesse tanulásának, és az Nemzetének légyen örö mire, mert én magam még nem tom mire juthatok végtére.

(3) *Kívül:* „Reverendo Magistro Andreae Dugonics S. P. in Secundum Annum Theologo Filio mihi Semper amando per Budam Galgoecz Franco tuto Nyitriae.“

Dicsértessék a Jézus Krisztus. — Szeged Die 17a May 764. — Szerelmes édes Fiam, jóllehet, hogy minapi írt levelemben íram néked, hogy Szabatkain kívül minnyájan jó akaróid friss egészségben vagyunk, amint is úgy lévén akkor, de bezegg reménytelenül másra nem fordult az bal szerencse csak én reám, mivelhogy 10-ma huius (e hó 10-én) estve Koperesit Sógor Uram hirtelenül ágyban esvén és 15a huius frissen, mintegy nevetkezve, 11 órakor, beszélve, lelkét az Úr Isten kezében ajánlván, kiadván és a szerelmes Boris húgodat neve(le)tlen kis árvájával újabb szivem-szomorúságával (-val) reám hagyá. Kire való nézve vigasztaltathatlan szomorúságban vagyok, de mit van mit ten(ni?) — — — Pater quem amat, illum castigat (azt fenyíti az atya, akit szeret) — gondolom és azzal magamot így vigasztalom. Igaz az, hogy ha az Úr Isten megtartotta volna, vigasztalásomra éltek, kit (kiknek) az egész jó akaróink csudálkoztak az ő életjüken és az ű szorgalmatos gazdaságán, és úgy annyira magát hozzám megalázta volt, hogy nagy örömem tölt benne és immár annyira vittem volt az dolgot, hogy az N(emes) Magistratustul különyös reflectio (tekintet) volt reája és tisztségekre candidáltuk volt. Sed mors nemini parcit (de a halál senkinek sem kedvez). Azért Istenes ájtatosságidban ajánlom mind az ő lelkét, mind pedig maga(mét), hogy még köztetek ha akarátja tart(j)a, tartson meg engem. Ezzel maradok szomorú Atyád, Dugonics András m. p.

(4) Dicsértessék a Jézus Krisztus. — Szegeden, die 19a X-bris 774. — Szerelmes szivem örvendeztető Fiam, ez mostani alkalmatosság magát előlván, nem akartam elmulatni, hogy ne tudósítsalak egészségünk felől, mely az Úrnak akarátjából minnyájunknak jól szolgál, fő képen nékem; mint mondják — fénix madár módjára — örömben egészen megújultam és ifiúdni kezdettem, áldassék az Nagy Úrnak az Szent Neve, minden velünk tett jó téteményéért; áldjuk és magasztaljuk az ű Nevét halálig minden üdőkben; és mentül nagyobbban mások által mi magasztaltatunk, mi annál inkább magunkat meg alázzuk, Isten(t) dicsérvén. Maradok édes Atyád Dugonics András m. p.

P. S. Ezen leveletem presentáló ifiút recomendálok, aki is most megyen examenre, in arte Chirulgica (orvosi vizsgára); ott professornál recomendál(d) ötöt, mivel szegény Horvát Zsigmond fia, annak, (aki?) Józsefnek özvegyét elvette, avagy is csak mondjam eljegyezte; mivel mások hozzám igazgatták, hogy írjak mellette. Leveli, melyeket küldött, előttem örömmel olvasták itt Szegeden. Úr Bíró Uram úgy örül vala, mi(n)t magam, promótiódon (előlépéseden), édes Gyermekek.

(5) Szeged die 18a Januarii 777. — Szerelmes Édes Kedves Uram Bátyám! Ha éppen ki nem nyilatkoztatta volna is Uram Bátyám utolsó leve-

liben megirt röstségét, észrevettem volna mindazonáltal, amidőn válaszáat oly sokára (természete ellen) halasztotta. De semmi! lesz olyan üdö, hogy magam is úgy fogom magamat exkuzálni, amidőn kedvem nem léssen az íráshoz. Ezek után következnek az *Szegedi Újságok*.

Eppen akkor, amidőn Uram Bátyám Nagy-Szombat felé vette volna az üdén útját, Ő Fölségétül kegyes resolutio (királyi döntés) le jött az Városnak, melyben az Senatorok egészen absolváltattak (fölmentést nyertek) az Sörház iránt esett 700 forint convictionalis summa (elmarasztaltatás) végett, ebben tehát hála Istennek böcsületessen indemnisáltattak (feloldattak) az Senatorok; semmit sem félhetnek íranta, hogy ezután az Sörház dolgában fognak convincáltatni (elmarasztaltatni); azért hát az Hichner rationum consultor (számvevő tanácsos) szurkos munkája rejiciáltatott (visszavetett); nem tudom böcsületire-é, vagy becstelenségre ő kegyelminek vált.

Sz. András napján vígan valánk nálam, szüntelen Úr Bátyám egészégiért ittunk; nem tudom, csuklott-e akkor, vagy sem; mely vigasságunkat ez is elő mozdította, hogy az Treszka leánykámnak akkor ismét két fogait láttuk, ki is oly vígan vala, hogy kiseded korára magunk is minnyáján álmétkodtunk rajta, annyival is inkább, mivel midőn pap bácsinak csak az nevit hallotta, azonnal szüntelen tapsolt, ugrott és nem másra, hanem csak az szobában lévő contraféra (képre) nézett, úgy annyira, mintha szemivel látta volna Uram Bátyámat.

Hogy az nagyszombati universitás Budára le fog jönni, maguktul az budaiaktul is hallottuk, sőt inkább az az hír volt vala nálunk, hogy az budai bíró, az fundus és épület végett Ő Fölségihez felcítáltatott, az város nevel sokakat ígért, csak hogy azon universitás lejöhete hozzájuk; de hála Istennek, hogy úgy esett, amint Uram Bátyám írja, mivel az fiam is közelebb lesznek hozzája, kevesebb költséggel küldhetem már ezután oda.

Az Szegedi, — azaz Fölső-Városi német iskola egy didbáb magyar kántor végett az nemes magistratus által amnistiáltatott és már egy darabig senki sem tanított idel; látván egy néhány emberséges emberek, kik között magam is számláltattam, fölrezzentünk, keményen panaszkodtunk; melyre ad statum pristinum már reponáltatott (a korábbi állapotba helyeztetett vissza) ismét; ez jól esett, egy kis tromf vala az magistratusnak.

Rodl Ferencz ex contumatia convincáltatott az processusomban (elmacsoltatott pörömben) 2800 forintban; melyre deputatus rendeltetett: Liszka senator; de minthogy az executionalis (végrehajtási) költség is az ő nyakát szegte volna, megkönyörültem rajta és absque (?) deputatione így egyeztem meg vele. Az marháját, mely igen szép s fiatal amice, párját 37 forintokon, lovainak párját 40 forintokon, juhainak hasonló képpen párját 6-forintokon, 25 darab, de ez fürgék, általvettem; mindazonáltal, ezen általadás az convictiót nem adeqváln (kötelezettségét nem egyenlítővén ki), s nyakát nem akartam szegni, továbbra sed sub bona cautela (kellő biztosíték mellett) meghagyok nála 1300 forintokat interesre (kamatra), mellyel mesterségit, nemkülönbben kereskedésit folytathassa. Az Rodl szarvasmarhája egészben 44 darab, mellyet látván, úgy gondolkozom, hogy mindegy volna, akár csak azt tartanám, akár pediglen még több lenne is, mindegy az utánna való járás, erre való nézve holnapután ki akarok menni az Gotlieb szállására, mely szomszédságomban vágyon, s az ottan lévő ő ke-

gyelme 40 darabbul és egynihánybul álló marháját is meg akarom venni, úgy mindazonáltal, hogy az interesen lévő capitalisomban (tőkémben) csorbulás ne essen. Ez pediglen így esik meg; az száraz malmomat Szaicznak eladtuk 600 forintokon; ebből illet engemet 300 forint. (Itt lap aljára ért, s új lapra megy át a levél; az „átvitelnek“ s „áthozatalnak“ ezzel járó külsőségeit közlésünkben elhagyjuk, valamint az összegezés alakításáigat is.). Az marhájában vala 14 tinók, ezeket párját eladván 50 forintokon, jön belőle 350 forint. Ezekhez az interesből, avagy proven-tusombul (jövedelmemből) hozzá teszek legalább 200 forintot, mely tészén talán per algebram 850 f. Ennyit pediglen talán alkú szerint ha megalkudhatom, nem hiszem, hogy tenne Gotlieb marhája. De máskép, míg ez meg nem esett, majd meglátom, hány zsákkal telik.

Itt nálunk Januariusban is eső esett, és még most is olyan lágy üdők járnak.

Die 21a decembris Kárász földjin az juhászom s bujtárjaim egy holt német legint találtak. Ezek úgy megijjedtek tőle, hogy talán még most is rebeg az szívek, mely történetet ugyancsak hirül adván Horgasra, eltemet-tetett tisztességessen.

Az tolvajok érezik, hogy farsáng vagyon, derekasan kereskednek, bol-tokat vernek; és annyira mennyire immár világosságra jött, hogy az ver-bunkos katonák eselekszik.

Pro dilucidatione camerarium rationum (a kinestári számadások tisztázására) két senator felcítáltatott az camerára, Babarczy, és Svarcz; azt írják, hogy szépen mennek az dologban, majd csak hogy által nem estek már rajta, és naprul napra nevededik az város böcsületje, melyet az Came-ránál per primam informationem (az első információj alapján) elvesztett vala. Adja Isten, tiszta szivemből kívánom; de eztet az hirt nem minden ember szereti ám, legfőképpen Jankay, tudván, hogy ha ez így megtör-ténik, eből lesz dolga, avagy szűk lesz az kapezása.

Frank commissarius Úr Bátyám ittlétiben Klempay helyett az öccsit akarta betolni notáriusnak; sokakat disponált iránta; eztet meghallván Klempay, Ő fölségéhez instantiát nyujtott, mely 4 punctumokbul állott; primo: Frank commissarius ő helyette — úgymond — contra instructionem (utasítás ellenére), attyafiát modo interessato (résztrehajlással) akarja tenni; secundo: míg itt Szegeden vala in commissionalibus negotiis (biztosi ügy-körben) semmit sem tett, héjjába húzta az diurnumokat; tertio: amidőn itten volt, a camera parancsolta néki, hogy az Sóháznál lévő sót mérné fel, melykor ott is, az városnál is megvette az diurnumot contra conscientiam (lelkiismeretlenül); a negyediket elfelejtettem, hamarjában nem jön eszem-ben. Elég az, hogy ezen instantiára más, Markovics nevű commissarius jött, inquirált (vizsgálatot tartott) benne; bezzeg, amint reménlem, ha Klempay megbizonyíthatja, nem nagy becsületire válik Franknak; de hiszem az becsület mind kevés volna, csak az commissariusságbul ki ne kopna.

Almásiné azt hallotta, hogy az fia Nagy-Szombatban kitanulta(?), pro praemio az aristomban lenne; ezen úgy megütközött, hogy talán már bolon-dozni kezd; hozzám jár, kér, hogy írjak felőle s Uram Bátyám pedig leg-elsőben írná meg állapotját. Cselekedje meg, mivel megígértem neki.

De ez még mind semmi, hanem az legnagyobb, hogy az Treszkám himlős; de jó himlője vagyon, ma éppen nyolcadnapja, hogy rajta vagyon; semmi alteratiója sinésen, gavallérossan tartja magát, ugrik, jádzik benne;

legtöbb van az hátán, és az mellyin; az orcáján, és az kezin egy sincs, az lába talpán pedig csak egyetlen egy van; semmivel sem curáljuk bizony mink ötöt, még csak az doktort sem járattatjuk hozzája, azért mégis oly reménségem vagyon, hogy az Úr Isten megfogja gyógyítani. Engedje is Isten ő sz. fölsége. Kivánom. *Ez ám az raptim (sebtében) való levél.* — Á. Dugonics.

(6) Szegedini die la decembris 788. — Édes Uram Bátyám! Thereszkának az egészsége visszatért, jól viselte magát az betegségiben, nem is fogta igen nagyon elő az torokfájás, csak 6 nap sénlődött benne, legfőképpen házi orvossággal éltünk róla; most betegsége után úgy megúnta az correspondentiát hogy! talán beteg sem lesz azután, azt mondgya, csak azért, hogy ne köllessék néki irnia és ha beteg lenne is, azon kér, hogy az pestieknek meg ne irjam többé, mert az írást teste s lelke megúnta.

Köszönöm az pipát, még fel nem csináltam; az Dictionarium is az kezemhez került; ha az dohány fogyta felé lesz, tessék megirnya, hogy frisset küldhessek fel, vagyon elég és jó.

Az minapában 442 török Novibul érkezett meg Szegedre (hadifoglyokról van szó); többen vannak bennük az tiszték, mint az elsőkben, pedig szebek és ruhásabbak. Tegnap érkezett ismét vagy 200 gradicskaiak, azt hallom, ezeket Sziget várából hozták, azért mert ott ki akarák megokat törni az Várbul, az kiknek az coripeusait vasra verték még ott helyben; holnap, amint hallom, Győrben fogják minnyájokat vinni; az utóbbiak kívül vannak az Palánkbéli koresmában kvártélyozva azért, mivel az Várban éppen bé nem férhettek; őket éjjel-nappal strázsállják az katonák, polgárokkal együtt vasvillával és bunkós botokkal.

Oda voltam Biró Urammal Szegváron Stermenszky temetésin; való az, hogy meghalt ifúságában, mivel eltemettük; nagyon sajnálja Angyal v. ispány, mivel az mostani világhoz született; mi is sajnáljuk, mivel jó fiatal ember volt; petécsben (kiütéses tifuszban) feküdt, (hoz)zá adta magát az csuklás, addig csuklott, míg ki nem csuk(lotta a) lelkét; Rigler doctor meg nem tarthatta az lelkét, ámbár — — — (p)ökte az markát, de másképp úgy cselekesz(nek) — — —, nem sokat gondolnak az emberrel, ha egyszer ——. Az malmainkat mind kikötöttük az Tiszában, semmi kárral; az én vasmacs-kám maradott az Tiszában, de mentül hamarább kihalásszuk; tudjuk hol fekszik; eddig azért nem lehetett, mert az Marosi jég nagyon jött; de Tápén felől még eddig semmi jég nem látszatott.

Amint nagyon fogta az hideg magát, olyan hirtelen félben is hagyta; tegnap már esett nálunk és az lány havat megrongálta; ma imitt-amott látjuk. Hamar is lett volna, ha úgy tartotta volna magát; elég üdő, ha Újesztendő után fogja magát mutogatni.

Az általkötött Császári hidunkat ki köletett kötnie, mivel az jég nagyon ostromolta, lejjebb is nyomta egyszer, pedig eleget mondottuk néki, hogy ne bántsa, mivel az Császáré, de azzal semmit sem gondolt; csak széjjel hányattatta.

Márk. Szeityel tegnap beszéltem az Tisza szélin, azt mondja, hogy valami port küldött Úr Bátyám az feleségem lábára, de az cédula elveszett róla. Ő ugyan azt mondja, hogy szóval megmondhatja velevaló bánását, de mi az ő szavának nem hihetünk; jobb lesz, ha Úr Bátyám ezután az véle való bánását megírja; jobb bátrabb úton járni, mint bogár után indulni. El is

fogyott már az előbbször küldött víz; effectusáruul jövendőben bővebben, s igazabban értéközhetünk.

Szegváron hogy odakint valék, az V. ispány azt ígérte, hogy 240 török jobbágyfamiliát küld Szegedre, oly formán, hogy ötet (öket) applicálhatjuk mindenféle dologra pénzért, mivel úgymond örömet dolgoznak, és jó emberek is. Majd meglátjuk, hány zsákkal telik; itt ugyan adhatunk nekik elég dolgot, akár megöljék magokat az Sóháznál a fa vág(ással); nem tudom, tudják(-e) a fűrészt horhozni, én ugyan — — —.

Most Orsovára(?) kell expediálnunk 7 ezer mázsa szénát, nem tudom, mikor lesz vége; elég az, elkezdettük már; nagyon nehezen akar menni, az emberek nagyon únják, eleget biztatjuk; de csak nagyon csóválják az fejüket, testjük s lelkük megúnták az dolgot; talán az Isten erre is megsegít.

Az belső szállásomat kiadtam az ismeretes szomszéd Marian(?) rácsoknak 250 juhval, annyi forintokért. Jó embereknek láttam és látom, magam sem tudhattam volna belőle mostani időben defalcatis expensis (a költségek leszámításával) annyit ki faesarni; ez énnékem nagy könnyebbségem lesz, ha az Isten békével meghágy; mivel az oeconomia nehéz az hivatalban lévő személynek.

Ámbátor Sz. András nap után is, mindazonáltal én is kedves Mamimmal több üdvözlői közé csúsztatjuk magunkat, minden jókat kívánunk, egészséget, hosszas életet és mindeneket, valamit csak kigondolhat maga magának; nekünk legnagyobb örömünk az, ha egészségit hallhatjuk, már akkor félig az miénk.

Tóni is (Ádám fia) megvetette magát, amint leült, meg sem szünt, míg egyben raptim az adnectált (mellékelt) levelet le nem írta. Kétszer examinálta már az director benne; maga is azt mondja, hogy 8-or (8-adszor?) ebben az esztendőben eminens akarna lenni, de ha nem lehetne, megmarad mindazonáltal az első classisban; azt szeretem benne, hogy az tanulást nem röstelli, 5 órakor reggel magátul mindétig fel kel, az iskolát sokér el nem hagyá. Talán lesz valami belőle.

Itt nagyon kurtul az nap, nem tudom Pesten hogy — — —. Az éjezakai alvásban még az derekam is fáj, már — — — ébredek éjjél után, és három óráig is virasz(tok) — — — Reggel aludnék el, mikor már fel kell kelnem.

Szekeres processusa az Bellosicesal még sines vége, de a Magistratusnak is elég baja van vele, nem úgy akarja, amint az Magistratus akarja, hanem csak az maga esze után indul. Különösen fel adta az Magistratus ötöt az Grófnak, nem tudom mi jön reá; de gondolom, hogy borsos lesz néki, mivel az subordinatio ellen vét. Már nékem is azt merészlette mondani extra sessionem sed in officio (ülésen kívül, de a hivatalban): eb ura fakó. Ejnye de megadám néki; egy lábíg odavolt, meg mutattam néki, hogy egy senatorral ő kegyelme Tott (Tót?) úr nem bánhatik így, mindétig is egy grádussal nagyobb vagyok az notáriusnál; elhalgatott ezután, mint kúnok ebe a homokon.

Igen nagyon s felettébb nyöl Teréz, úgyannyira, hogy már minden ruháit ki nyötte, az posztó téli ruháját, melyet Úr Bátyám taval Pesten csináltatott néki, éppenséggel nem viselheti; jó(l) járt vele az Szefy (Treszka húga), már ma benne gálát csinált; illik néki, ez nem bánja az növést, mert ő néki akkor szaporodik az ruhája. Köszöntöm Koppi, Vertesz, Rác, Horányi, Sárváry, Bárány uraimékat, s a többieket is; magam pedig tapasztalt szivességiben ajánlom, s maradok Édes Úr Bátyámnak alázatos öcse Dugonics Ádám m. p.

(7) Szeged 21a February 789. — Édes Uram Bátyám! Nem értünk reá az egész farsangi napokban Pestre irnia, egyik oka az vigasságunk; az másik az hogy ritka ember resolválta (szánta rá) magát oda utazni, harmadik az, hogy talán az posta is megdrágult már nálunk. Hogy vigadtunk, az való és igen rendessen s magyarul, mert Treszkámat egyszernél többé nem vihettem az bálban és akkor is legjobbkor, mivel legtöbb vidéki tiszték valának jelen. Többiek között az Rácز piarczon volt nyári kapitányné is az téli kvártélyából urával s familiájával együtt ide bent volt. Azután többször azért nem mehettünk bé, mivel különös bálók tartattak s lakodalmak, amely fölért egy 10 bállal; mivel szívesebben táncoltunk benne, mintsem abban; de errül héjjában az pestieknél beszélünk; mert ott az bál kedvesebb, amint hallom, mindennél propter oeconomiam (takarékoságból). Az is való, hogy ritka madár szállott fel Pestre az télen. Keresve kerestem az alkalmatosságot, de soha egy sem tűnt szememben, vagy alattomban elszöktek innét, vagy pediglen hirt sem adtak. Ez sem tréfa, hogy az posta megdrágult légyen nálunk, mivel az minapában is panaszkodott egy ember, hogy egy levelért 20 xr. vett az postamester, de ugyancsak ki vallotta ellenben maga, hogy nagy pecsétés levél vala.

Az Treszka köszöni, csókolja kezeit az virágért s kávéért, mind a kettőnek nagy hasznát veszi, mellette az utóbbiknak mi is; azt mondja, hogy ő reá nem érne most az írásra és azt húsvét után tartja magának. Ahova elmegyünk vigasságra onnét ritkán szabadulunk meg 3 óra előtt éfél után; elég az; minden tánczban Treszka egypár czipellőt öszve szaggat, úgy meg rakja hogy; vigyázzunk mindazonáltal reája erőssen, mivel mind nekünk, mind pap bácsinak nincsen több egyetlen egy Etelkájánál.

Köszönti mindazonáltal Gabelhoffer, Horányi, Koppi Urakat, magunkkal együtt és az többit minnyájokat.

Leküldöm az dohányt, egy (ez) már speciális, soha ennél jobbat nem lehet gondolni; régen meg van már vágva, az iskátulát sem kell leküldeni, mivel öreg, 20 esztendő, hadd maradjon Pesten; újat inkább.

Még ekkoráig semmi sincs az paróchia illocatiójáról (elhelyezéséről), amint halljuk, szegedi parochiára senki sem concurrált; P. István le mondott az Palánkbeli káplánságrul, az Consistorium el ereszti; ugy vélem az öcesihez készül, vagy vissza az szerzethez; maga van még Gubanóczi oda rendelve, még az directoriumban is ki van az neve írva de ő bizony nem odavaló, mert Fölső-városra sem igen jó volt; ha oda megyen, jobban néki kell fekünni az dolognak; de ő azt nem szereti, jobb néki az eszem-izsom.

Az az újság nálunk, hogy Pesten nagy víz volt, még az utczákon is csónyakasztak, az Keeskeméti kapunál az parasztkoeci oldalán felállott embernek csizmájában is belé ment a víz, ha ez nem hazugság; talán Pascháll alsó házaiban is volt; az mivoltát majd meghalljuk bővebben.

Többet irnék, de az P. director Szablik hozzám érkezett; ez is tiszteli minden ösmerősseit; ez is férhez adta tegnap előtt az hűgát Kobay normális professorhoz, Rosn(?) Vincze fia is Hadnagy elvette kisteleki Hampel postamester leányát; holnapután az Náni szolgálómnak lesz a lakodalma, Sz-mári (Szatmári?) volt hadnagy vette el. Így megyen itt az dolog, ritka nap vigasság nélkül. Többnyire maradok Úr Bátyámnak alázatos öcse Dugonics Ádám m. p.

(8) Szeged die 12a april 791. — Édes Uram Bátyám! Az pipát kezemhez vettem Ráth komám uram által, Szteist(?) is elhozta az

kétt fülvájót, dohány dalokkal együtt, egyik olyan kedves előtem, mint az másik, csak azért is legfőképpen, mivel Uram Bátyámtul valók.

Hatodik áprilisben behajtatott Szegedre főtiszt. provinciális Úr Lihán assistenssel, aki is nálam megjelent azon nap délután, de itthon nem ért, mert én olyan vagyok, mint az Orbány lelke, ma itt, holnap ott, szüntelen járok az Város dolgában, mint az lidérez lelké.

Hetedikben hozzá mentem jó regvel, vesződött az breviáriummal, azt mondá, hogy az nagyon hosszú volt, mint az Sz. Iván éneke, elvégezvén mindazonáltal felit felibül, felit pedig harmadából (:mennyi ez az breviáriumbul nem tudom ki calculálni:) kivitem velem az szőregi töltésekhez, melykoris meglátta, mit tett Szeged várossa 2 napok alatt. Az Maros Tiszában való beszakadását is megmutattam, az ott lévő halászoknál is találtam egy 30 fontos tokot, megvettem azonnal, az P. Piaristáknak is küldöttem belőle 10 fontot; hogy vendégeljék meg az drága vendégeit.

De bezzeg itt van ám az hadd el hadd; azon estve 6 óra tájban Fölső városon az Ráczi piarczon tűz támada, 7 házakat hamuvá tette kegyetlensége, az az Sárly házátul fogva az régi atyánk-házáig. Ennek is az hátulsó fele megégett; de az eleji is, mely zsindelbül vala befödözve; lehányattattuk egészen, az többi Ráczi piarozot azzal mentettük meg. Volt az kárvallottak között egy Haris nevezetű kereskedő, aki csak csupán égett borban több károkat vallott 1500 forintnál. Az kárt in levi calculo (keveset számítva is) számlálhatom 10000 forintra. Legnagyobb szerencsénk volt ezen nagy szerencsétlenségben, hogy a szél nem fútt, azután pedig 8 órakor nagy eső vala; de mégis viradtig tartott ezen szerencsétlen illuminatio.

Nyolcadikban nálam volt provinciális, assistens, rector, és director egy magyaros bőjti ebéden; nem tudom, contentuma (tetszése) szerént volt-e vagy sem; mondhatom mindazonáltal, hogy az Mamim kitett magáért; amint csak én tudom. De máskép ha úgy nem volt is, amint költetett volna lennie, tudom, megengednek az szegedieknek, tudom Erdély felé rosszabbul is lesz az tracta.

Volt az provinciális az Nemes Magistratusnál is, az mi részünkrül megköszöntük néki az subjectumokat, melyet tetszésünk szerént ide küldött, recommendáltuk néki az szegedi iskolákat, hogy arra szemé légyen mint az többi provinciálisoknak szokott lenni. Fogadta tökéletlen barátságát; majd meglátjuk üdövel, hány zsákkal telik, de hiszem, fogadásának eleget fog tenni, mert magyar igazat szokott mondani.

Kilencedikben regvel 5 órakor az város lovaival elvittem szegedi szőregi Uradalomig, onnan Bébig forsponton promoveáltam, így tehát minden tiszteletet megadtunk néki, amint lehetett.

De bezzeg Tóninak (Ádám fia) is volt ám dolga, mert amidőn az iskolákat vizitálta, keményen megexaminálta; azt mondják, hogy tudta az leczkét; adnectálom itt az classificatióját; azt mondja, hogy csak nem mehet az eminesek közé, ő pedig nem tudja, miért nem.

Soha olyan tavaszt látni, mint az idejít, mert itt az mult hetekben szüntelen eset, talán az búza meg is dül; az föld is megzabállik, de hagyján, jobb gazda az Isten nálunknál; jobb az Isten száz papnál.

Már az is való, hogy az szegedi Ő Fölsége álló hídját Szeged várossának által adják, a clavist (kulesot) is által küldötte Magdeburg generális, az magistratus commissiójából az minap megvizsgáltam, kicalculáltam, nem

megy többre 4025 forintnál. Ez tűrhető; az nemes magistratus meg is írta, hogy általveszi azon aestimationialis (becslési) árban, bár csak az várat is általadná már egyszer, hogy miatta már egyszer az város is ékesülhetne.

Én ugyan nem láttam, de hallom sokaktul, hogy az napokban egy 75 esztendőös igaz valóságos török Palánkban kereszténnyé lett, meg is körösztlötetett; ma mutatták személyét. Csudálkozom rajta, hogy adhatta magát reája.

Schrand doctor Úr komám tiszteli mind Úr Bátyámat, mind Koppi Urat velem együtt. Csudálkozok rajta, hogy az utolsó levelire Koppi semmit sem ír.

Görög újságíró jelentgeti ismét az utolsó újságában magát az prae-numeratio végett circulariter (előfizetés végett körlevélben); én úgy reménelem, hogy Úr Bátyám lefizette még itthon egész esztendőre; megérdemli ezen író a prae-numeratiót; mert iparkodik testestül s lelkestül az magyar előmenetelben. (Görög Demeter „Hadi és más nevezetes történetek“ c. bécsi hírlapjáról van szó, mely a következő évtől kezdve „Magyar Hirmondó“ címen járt.)

Az dohánydalbul küldöttem Schrandnak is vagy 5-öt, azt mind elvitte az provinciális Erdélyben, ott akarja újságul elosztogatni.

Szegény Kochné, azt mondják, hogy meghalt; sajnálom, jó öreg asszony volt, sokat tett az házamnál s gyermekeimnél, midőn kicsinyek voltak.

Obendorffer is Erdélyből érkezett az sóval s ficsorjaival. Több ide már nem fér, még pediglen volna valami, de nem tudom mi. — Dugonics m. p.

(9) Szeged 29a ápril 792. — Édes Uram Bátyám! Éppen most készőlőben vagyok Győre, Nepodálnak nem tudom mi jutott esziben, Bene által invitáltatott mai napra ebédre, az felesége is idebent volt személyessen, hitt minnyájunkat, de egész házam népével ki nem mehetek, hanem csak Teréz lesz útitársam. Amint látom az rendeléseket, többen is fogunk nála megjelenni, majd meglátom, hány zsákkal telik. Magam ha másért ki nem akarnék is menni, Boris néném látása vonsz ki, mivel mioltátul fogvást Bécsből lejttem, ötöt nem láttam; nagy beteg volt, amint hallom, de ismét megjavult, templomban is eljár amint mondják.

Én az minapában az Város contójára franco küldöttem egy levelet postán, az Város Sörház két kádjaiért, hogy mentül előbb s annál jobb leküldésiért. Nem tudom, vette-é leveletem? mivel iránta két leveliben semmit sem ír Uram Bátyám, az kádak pedig odafent vannak Lanterernél bizonynyal, ezen kádaknak lehozattatását Gabriel Uramra is biztam, kérem méltóztassék vele értekezni, — ő elfog jární az dologban, — és azon frankó leveletem vette-é vagy sem, nékem meg írnya.

Ma irok Bujanovics ágensnek is Bécsben, hogy azon instantiát küldje le, melyet irt vala hogy kezéhez vette minden documentumokkal, hogy annyival is inkább kevesebb bajjal újra bé nyujthassuk koronázás idejin Ó Fölségének Budán, vagy akárhol; mert máskülömben újra kellene leirnia Uram Bátyámnak, és arra az üdőre én is újra idehaza elkészítetem az instrumentumjainkat idehaza vidimáltatni. De errül bővebben értekezhetünk üdővel. (Itt a Dugonics-testvérek nemesség iránti kérvényéről van szó, valamint a következő levélben is. Ádám ez ügyben Bécsben is járt ez év februárjában. Bátyjával akkor váltott levelei közzé vannak téve az Olesó Könyvtárnak „Dugonics András följegyzései“ c. kiadványában, a 110. laptól kezdve.)

Csifári tegnap ébredezett legelsőben az Szegei doctorságrul, instantiájával; bár hamarább jelentette volna magát, mert már ezen idevaló physica-tusságért (orvosi állásért) többen vannak talán tiznél, az instansok (folyamodók), azt sem tudjuk, melyiket válasszuk. Én minden tehetségemet arra fogom fordítani, hogy ő nyerje el, mivel Koppi és Uram Bátyám hathatósan előttem recommendálták; de Schrand komám is tehet legtöbbet, ha őtet szivessen fogja recommendálni, mivel talán ennek recommenatióján meg fog állapodni az magistratus, tudván aztat az magistratus, hogy ő jót kíván béiktatni Városunkban; annak tehát recommendálja magát odafent, és szerettesse meg magát vele. Doctor Palkovics is recommendál egyet, de nem tudom hamarjában kit, én ugyan magam részemről nem sokat hajtok recommendatiójára, mivel egykor egyet recommendált és rosszul. Tudja már Uram Bátyám, kit?

Somogyi elvette magát Felső-városul, Kárász consiliáriushoz, ott nyomorog betegségiben; amint hallom, extra periculum van (túl van a veszélyen), de mégis rosszul jár a szekere. Egyéb meg sem gyógyítja hamarább, mint a kinyomtatandó könyve; ezt ha fogja látni, és olvasni, talán abban az szempillantásbul fölugrik az ágyából.

Terézen rajta volt már egyszer az új ruhája, igen szép és legfeinabb Szegeden Aradi módjára, az szabása remek lehet Pesten is, úgy kitett magán Cse(h) komám.

Az diaetára még nálunk mindekkoráig senki sem deputáltatott, csak húzzuk s halasztjuk; talán utóljára is feneketlen hagyjuk; nem tudom mi az oka, senki sem proponálja; én leghamarább kitanáлом; talán mind a 12-ten felmegyünk utóljára.

Az Csongrád vármegyébül Kárász v. ispány és — — — (üresen hagyott hely a levélben, valószínűleg egy név számára, melyet később akart, de talán elfelejtett beírni) Assessor megy fel. Elég az hozzája.

Én ha nem deputáltatok is fel, az coronatióra mindazonáltal felhajtok Terézzel; mert ez el nem akar tőlem válni, nagyon kér, hogy felvigyem őtet is; talán megeshetik az dolog, ha egységben maradok.

Az restaurátióink üdejére el nem érkezett, azért mind ekkoráig abban vagyunk, amiben voltunk; talán ez is az oka, hogy az diaetára az deputatások mind ekkoráig ki nem rendeltettek.

Etelka erdeje úszik torkig (ez erdőt 1790-ben ültették a Felsőváros szélén; maga Dugonics András nevezte így el); az körösztt mellett két jegenyefák vannak ültetve és szépen kihajtottak.

Az dér nálunk befütött és amint mondják meg is szüretelt. De erre Kraller az sánta lábával (aki is az Sörházunk árendássa), azt syllabizálja, hogy ez még néki nem valóságos haszon; hanem amidőn másodsor az szőlő kihajt, és egy hüvelyknyi szőlő lesz rajta s akkor veszi meg a dér a szőlőt: akkor már tudja, hogy az sörnek lesz keletje.

Az Tisza nagy ugyan, de mégis az Bánátusi töltésben kevés az kár; az fűzesek mellette igen szépen hajtanak.

Tegnap előtt érkezett meg az első transzport sóval Erdélybül; 4 hétig utaztak az szél miatt; egy hajójok süllyedett el; ez is nem nagy kár Ő föl-séginek. Többnyire magamat állandóul ajánlván, maradok Édes Uram Bátyámnak alázatos öccse Dugonics Ádám m. p.

(10) Szeged 10a Maji 792. — Édes Uram Bátyám! Minthogy az Ágens első leveliben ezt írta, *ac etiam necessaria documenta mihi resignata sint* ut sub A. (a szükséges okmányok is kiadattak nekem), holott én néki semmi documentumot sem hagytam kezéinél, tehát azon resignatiórul azt ítéltem, hogy talán kivette az instantiát az cancelláriárul, és valami más útat akar választani; azért illet reá felelni; hogy ha nála volnának resignálva azon documentomjaim, küldje le hozzám; hogy coronatio alkalmatosságával róla gondolkozhassunk; melyre irék és igen sokára néki egy levelet, ut sub B. Erre azután tüstént mit felel, azt is in origine (eredetiben) iderekesztém ut sub C. Ezekből tehát kisül, hogy ki nem vette az instantiámat documentommal együtt az cancelláriárul, sem nem resignáltatott néki, hanem talán az documentumokat magának leirattatta, de azt nem oly terminusokkal kellett volna néki írnia; sed quod ille Documenta pro se curaverit describi et obcopiari (hanem hogy gondoskodik azon okmányok leiratásáról s másoltatásáról maga számára); és erre sem volt semmi szüksége. Így tehát az dolog csakugyan abban vagyon, amint mind én s mind Uram gondolkozunk. Azaz ha csak tehetjük, coronatiókor egy instantiát újra bé nyujtsunk, de erről bővebben.

Mi illeti már az én felmenetelemet, én 28a meg akarok indulni, hogy ultima (a hónap utolsó napján) ott lehessek és la az introitust (bevonulást) is megláthassuk Terézzel. Ami illeti az bécsi útat, Teréz úgy fog elkészülni és felmenni, hogy addig fönt is maradhat, Bécsset is megláthassa, avagy amikor együtt leszünk, amint determinálunk (határozzunk), velem haza is jöhet.

Jó lesz tehát, hogyha Ráthné komámasszony anyjához rendel Uram Bátyám; én az magam lovain megyek fel; hajdút sem viszek magammal és azon, amikor akarok, haza is rándulhatok.

Az memorialist (emlékiratot) tehát újra készítse el Uram Bátyám, vagy török vagy szakad jobb volna most elvégezni, azután ha szerencsések lennének vacatióra haza is hozni. Talán csak békérelhetjük magunkat, ha csak fog audientíát adni.

Hanem én egy fekete üvet vettem magamnak, fekete ruhát akartam magamnak csináltatni, mert talán ha oly nap volna az audientia, amidőn az ország és az udvar gyászban van, illendőbb volna nékem is úgy hozzája menni; de posztaja sem Dosiesnek, sem Panitsnak ninesen.

Tudom, Pesten is kapós lesz, azért kérem Uram Bátyámat, vegyen számomra egy öltözetre valót az az egy mentének, dolmányoknak és nadrágnak valót, de ne légyen ordinari posztó, mert azt itt is kaphattam volna. Ezen ruhára azért sem sajnálom az pénzt, mivel nékem illik is, azután szinte idehaza jártomban-keltemben elnyühetem; az gombkötővel is meg lehetne csináltatni reá az teveszőrből csinált gombokat. A szabó, tudom, mentül hamarább elfogja odafent készíteni.

Keczer hadnagy lehozta mind az levelet, mind az dorosmai pap óráját; még nem volt üdöm, vagy kivinni, vagy kiküldeni, első alkalmatossággal végbenviszem.

Szépen nyől az szőregi töltés mellett az sorban béültetett füzes, tegnap kezdettem hozzá az utolsó hídhoz; azon leszek, ha Isten éltet, hogy az üdén egészen megcsinálódjon, de szerették volna az üdén is az árendások, ha kész lett volna, de úgy is semmi hibájok, mert az töltés kedviért mind erre jöttek Temesvár felől az vásárosok.

Az szalonnának ára 12 és 13 forintra szállott, melyet jóval 25 forinton vettük, pedig annyi volt, mint a Mátra szele, szinte bűdös volt az város az oláh szalonnátul.

Gabriel is tegnap reggel érkezett meg, mind az levelet, mind az könyvet kezemhez szolgáltatotta. Az kádat mentül előbb felsínáltatom, megmértetem, azután meg is írom a pesti sörfőzőnek, hogy mihez tartoztassa magát, az lehozattatását is talán már meg is irtam. Három kocsisnak adtam 30 forintokat.

Az Fölső városi iskola egészen kész, már az Alsó városihoz fogattatok, az alsó városi mészárszéket is ledöntettem borbélymihelyével együtt, ezt is újra csináltatom, pedig zsendelre. Elég az hozzá, akármit építettek az nemes városnak, cassálom (félrevetem) az nádat és gyékényt, zsendellel csináltatom. Soha sem hinné, mennyiben kerül az náddal s gyékénnyel földött ház, minden esztendőbéli szükséges reparatiójával együtt.

Ritkán, de még talán nem is emlékszünk rája, mikor volt májusban oly esők, mint most volt nálunk; még a homokon is a sár.

Én az documentumjaimat az nemesség iránt újra leírtam és vidimáltatom is, arra az esetre, ha Pesten szükségünk lenné reája, de nem hiszem: mindazonáltal jobb, ha készen lesz nálam. Irjon Uram Bátyám mindenkéül, legfőképpen az fekete ruhámrul s mikor való felmenetelemrül. Egészségesek vagyunk minnyájan. Doctor Schrand vasárnap kótyavetyét fog tartani, két hét mulva innéud elmenni. Még doctorunk nincs, én és a doctorunk Csefáry mellett maradunk. Majd meglátom, kinek szolgál a szerencse. Maradok alázatos öccse Dugonics Ádám m. p.

(Folytatása következik.)

A NAGYERDŐ HALÁLA

Pist' apónak hívták, s öreg volt már nagyon. Egy ittfelejtkezett székely életdarab a régiek világából; amikor széttörölhették a keskeny, kúnos bajuszt, s úgy mondhatták ki az egyenes szót: büszkén, magabiztán. Mert most csak úgy, a bajusz alatt szűrődik át az áldás és az átok. Az átok azért, hogy meg ne hallatszódjék a másokra-kívánt rossz, az áldás azért, hogy ki ne tudódjék valahogy a magárákívánt szerencse.

Pist' apó felegyengette roskatag derekát az ágyról. Pipája füstjébe ütögette az orrát s csendesen mormogta:

— Belém ereszkede az öregség, hm! hm!

Az ablakon keresztül őszeleji, vastag sugárnyaláb csíkozta végig a szobát s a gazdag fényben millió porszem kergetőzött. Eppen, miként a gyermekek a tavaszi első fényben. Pist' apó kivette pipáját a szájából s öregesen mosolygott: olyan naivan.

— Né, né! Éppég úgy süt be a nap, mint huszonöt esztendő s koromban. Akkor a Jóska ötesztendő s volt s mindenképen meg akarta ölelni a napot. Osztán elhúzta a száját, merthogy nem sikerült. Hehehe! — nevetett jóízűen — hát ilyen az élet. Egyengette egy kicsit a derekát s azután felelevenkedett.

— Jó vóna kinézni a fiatalokhoz... Csak megkeresem a kovát.

Hangosan beszélt az öreg, mintha a gondolatai is gyermekek lettek volna, kikkel el lehet társalogni. Vagy hogy süket volt már egy kicsit, nem hallotta a hangját. Azt hitte, hogy csak gondolkozik, pedig a szája is utána mozdult. Kotorászott a sublótfiókban.

— Nem találom, pedighogy ide kellett tegye az a menyecske... Úgy mondtam neki...

Tovább keresgélt. Éles kürtszó szegezte át közben a szoba csendjét s a falú kikiáltójának a szava rikoltott. Az öreg felfüleit.

— Áhá! megest hirdetnek valamit... Kimegyek és megtudakolom... Csak a kovám...

Keresgélt.

— Hinnye, hogy az ördögök boronálják meg... Nó né hogy itt van... A szemem előtt. Vénülök... — Morgolódt.

Dohányos zsacsokjába tekergette gondosan az acéllal együtt s magához vette a botját.

— Így né! Úgy bírom magamat, mint egy regruta — mosolygott.

Az utca sarkán nagyszájú asszonyok zuvatolták¹ komámasszonyos bőbeszédűséggel a falú ügye-bajját. Pist' apó odatartott.

¹ Pletykálták.

— Mit karicsáltak, Annamári? Megest az én vagyonomat osztogatjátok?

— Ne féltse azt kied tőlünk — pergette a visszaszót amaz. — Bezzeg hogy kisebb gondunk is nagyobb annál. Nagyobb urak szemelgetik a telekkönyvet amiatt, mint mi. De ki is húzzák kied alól, amíg a temetésére mennénk.

— Mit húznak ki, te? — sértődött meg az öreg.

— Hát a Verőfényi rétet is, mások mellett.

— Ki az ángyod térdit — dohogott az öreg.

— Pedighogy ki, merthogy újból itt a kommisszió — szötte tovább a szót a menyecske.

— Osztán melyiketek pimaszolná el tőlem az öregapám földjít — panaszkodta az öreg.

— Ne féljen kied nó, — ereszkedett meg Annamári — nem is mink, hanem valamelyik nagykozsókos... Onnan a hegyen túlról...

— Osztán elvehetik-e, te?... Szabad?... — Akadozta az öreg.

— Hát iszen nem elvették már a Nagyerdőt kiedtől... még a tavaly!

— Elvették... igaz nó, elvették — zavarodott meg Pist' apó.

Valahogy elfelejtette a tavalytól fogva s most eszébe juttatták. Lüktetni kezdett valami a homloka mellett s Pist' apó szó nélkül támasztotta tovább a botját.

— Adjon az Isten, apó — köszönt utána a menyecske, de ő nem fogadta.

— Igaz... elvették — mormogta tovább csendes elhaladtában.

— Elvették... elvették — mérte tovább az utat.

A kapunál megállott s megszemlélte a felírást:

Vándor e kis kapu nem akar kizárni,

Csak azt mutatja meg, merre kell bejárni.

— Elvették... — olvasta hozzá csendesen.

Keresztül ment az udvaron s belépett a házba. A nap tovább lépett az égen, amíg ő odajárt s a sugárnyaláb nem csikolta már végig a szobát. A kergetőző porszemek belevesztek a szürke semmiségbe s az öreg úgy érezte, hogy az emlék a Jóska fiúról is odaveszett.

— Elvették... Ezt is elvették... — mormogta döbbenettel.

Aztán két térdére ereszkedett a sublótfiók mellé s kaparászott benne. Kivett egy darab taplót s megtapogatta.

— Jó száraz — állapította meg öntudatlanul s öreg szája újra csak morzsolni kezdte:

— Elvették... elvették...

Zsebébe gyűrte a taplót s újat szedett ki. Elrakta azt is, aztán csendesen támaszkodott a sublóthoz.

— Elvették... elvették — ismételte elgondolkozva. Kivette végül az összes taplót s telegyűrte velük a zsebeit.

Feltápáskodott. Vette a botját s nagyon öregesen mozdult ki a házból. A nagy udvar túlsó sarkán gyermekek csivadoztak. Az unokák. Piros menyecske bögréket mosogatott s szép sorjába akasztotta a szárítófára a letisztált bokájokat. A menyé. Az öreg arrafelé indult. A gyermekek

észrevették s feléje zsvajlottak. Pist' apó riadtan állott meg, aztán visszafordult. A kapu felé.

— Hová mégy nagyapó? — érdeklődött Jóska, a csöpp.

— Haza — felelte az öreg s még jobban nekiindult.

— Mennyek én is magával, nagyapó — csipogott Juliska.

— Nem lehet, eriggy vissza — gorombáskodott az öreg.

Juliskánál eltörött a méceses. Az öreg visszanezett. Megállott.

— Jóska! Juliska! — csattant a piros menyecske hangja — mit lecsikédtek¹ ott nagyapónál. Gyertek vissza mindjárt.

A gyerekek visszasonfordáltak, Pist' apó pedig kilépett a kapun. Fiatalosabbra egyengette lábait, mint aki valami nagy dologra készül s elfelejtette fogadni a köszönéseket illő becsületességgel.

— Sírját látja az öreg, — morogták utána az atyafiak — hogy oda se vet a köszönésre.

De csak hagyták, hogy menjen.

A falu végénél hosszát bámult az öreg a Nagyerdőre. Úgy borította az az ősi tulajdon dombját, mint valami nagy, sötétzöld köpenyeg.

— Elvették... elvették... — kezdte újból.

Leült aztán s kivette a zacskót. Megtekintette a kovát, az acélt. Egy darab taplót is elővett s megpróbálta kicsiholni. Sikerült kitűnően. Akkor eldobta az égő taplót az út szélére, a sánca. Rá is tiport, hogy kialudjék s tovább indult keresztül a sarjus réten. Ösvénykeresés nélkül.

Távrolról, a föld másik végéről, kurjantás harsant mérgelődve:

— Héj! Nincs szeme kiednek, hogy az ösvényig lásson?

Az öreg nem vette észre.

— Ne tapossa le kied a sarjú-út — nyujtotta a másik, de csak ingyen újból, mert az öreg arra se fülelt. Marokra fogta hát a kaszát s hosszú léptekkel loholt feléje. Akkor ismerte meg.

— Ejnye, Pist' apó, sze kied máskor nem szokott a sarjuba gazolni.²

— Mit akarsz? — vetette oda az öreg.

— Hogy haladjon kied az ösvényen s ne tapossa le a sarjut.

— Édes öcsém, — válaszolt csendesen az öreg — vasald ki a földedet s tedd a ládafiába. Akkor nem jár rajta senki.

A másik szót felejtett a nagy elbámulástól. Addig továbbhaladt Pist' apó.

— Pist' apó! — szólt utána később felocsudva. — Mégis csak menjen ki kied a sarjuból. Sze' ott az ösvény, nem látja?

— Eriggy a jófenébe — mérgelődött vissza az öreg.

Megcsavargatta a fejét a kaszás. Megtapogatta kaszája élet, imgetett egy kicsit, aztán árnyékba dőlt s verni kezdte a kaszáját. Tökéletesen zavarban volt.

Pist' apó pedig tovább lépegetett. Hajlott vállán általpislogott a nap s nyujtoztatni kezdte az árnyékát. Csendesen szemlélgette felfelé haladában a hegyen ágaskodó árnyékot s azon gondolkozott, hogy ő megöregedett s íme: veleöregedett az árnyéka is. Annak is hajlott a válla, roskatag a térde. Tán a szeme se jó, füle se, csakhogy nem látszik. Útja szélén öreg fa borzongatta a leveleit az esteledő fényben. Oldalára hatalmas

¹ Lecsikédni = helytelenkedni.

² Gazolni s nem gázolni

durcokat rakott a rossz eselédek mihasznáskodása s a fejszefok ütése, baltaél vágása szomorú bélyegként rútfította előregedett törzsét.

— Lám, lám, — mormogta az öreg — a fákat is megpofozza az élet. A rossz, cselédeskedő élet.

Megsímogatta a befoltozódott sebeket. Megsímogatta homlokát is és a pipáját keresgélte. A zsebébe nyult s beleütközött az odatömött taplóba.

— Elvették... elvették... — villant az agyába újból s előre nézett a Nagyerdő felé.

A rengeteg kezdte elnyelni a nap elerőtlenedett sugarait s fokonkint barnult bele az esteledésbe. Az öreg megfordult. Nyugat felé. Reámosolygott a lecsusszanó napra.

— Elmégysz? Várj egy kicsit; amíg az erdőre érek... A Nagyerdőre. Akkor menj. Jó? Akkor mehetsz, ahogy akarsz... Gyorsan... Visszahívlak úgyis... Úgyis... Ne félj.

Visszafordult, elvette az öreg fa mellől a botját s tovább indult.

— Hejhó! — rikoltott valaki. — Hová megy apó? Esteledik...

— Látom — sugta magának az öreg. De meg nem állott.

— Ott a veje az erdőn, apó? — hangzott újból.

— Nem is lesz többet — szunnyogta az öreg.

De meg nem állott. A kiáltó vállat vont. Tovább ment.

Pist' apó elérte az erdőt. A legelső fához hozzátámaszkodott, aztán meg is ölelte. Elfáradt nagyon.

— Apó! Engem nem ölelsz meg? — suttogta fájdalmasan a szomszéd fa. Az öreg kitárta a karjait.

— Téged is... téged is...

— És engem is... engem is... — suttogták a többi fák.

Pist' apó haladt tovább az erdő szíve felé. Hívták a fák. Végre összeroskadt.

— Elég volt. Most megölelem az egész erdőt, együtt, egészen.

Összekotorta maga körül a száraz leveleket. Ágat is rakott oda, szárazat, bőven. Aztán kivette a kovát, az acélt. Taplót is tett a kovára jó nagyot s kicsiholt. Incelkedve születtek s haltak meg a fényes csillagfiúk. Végre vékony füst cernállott fel a száraz taplóból. Az öreg ráfújt kétszer, háromszor s a levelek közé dugta. Akkor nekihasalt s fujni kezdte. A rözse lángot vetett. Ő mosolygott, vette a botját s reátette a tűzre.

— A nap újra születtek — suttogta a falu felé s tovább lépett. Immáron a botja nélkül. Száz lépésre újra kicsiholt. Még százra újból. Akkor visszament a középső tűzhöz. Kiszedte az összes taplóját s sorra tartotta a lángnak. Azután szétszórta minden irányban.

Leült.

A fák között szennyes függöny kezdett szétvonulni hosszú lebbenyegben. A füst — gondolta az öreg. Néhol alája bujt a szél a füstfüggönynek s fellibbentette a szélét. A sötétség ásítózott már a függöny háta mögött. Aztán a szennyes függöny izzani kezdett, kuruc-nótaként pattogtak a fák s a füstfüggöny lángfüggönnyé változott.

Az öreg felállott; perzselte a tűz. Inogva lépett kettőt... hármat.

— Úristen, sze' ég az erdő — próbált gondolkozni. Irtózva nézett a tűzfüggönyre. — Ideégek! — rebegte rémulten. Futásra csetlett-botlott.

— Emberek! Ég a Nagyerdő! — kiáltotta s visszahőkölt, mert a tűzfüggöny eléjekerült. Balra fordult, de a füst fojtogatni kezdte s a fák nem

eresztették. Ott is ott volt a függöny. Megfordult. Egy lángoló törzs égő fáklyát csóvált ledőlteben a szeme előtt. Az öreg összerogyott.

S tovább égett, ropogott az erdő.

* * *

A faluban örülten szóltak a harangok.

— Emberek, — ordította a kisbíró — ég a Nagyerdő! Mindenki siesen oltani.

— Majd, ha hajtanak — mormogták csendesen az atyafiak a bajuszuk alatt. — Nem a mienk már.

Csendesen nézték a Nagyerdő halálát.

(Kolozsvár.)

Kacsó Sándor.

HANGVERSENYEN

Ó, hogy megrázott! Szivemre ömölt
A sok-sok hang, ütem, melódia,
S dobolt rajta dacosan, konokúl,
Mint szilaj habok a hullámtörőn.

És rázott, rázott. Lelkem ágait
Zúgatta sötéten, s hullott ezer
Álom, vágy, kép, szín, dal le róla és
A Bánat nézte, s egyre kacagott.

És mondta: Jól van, kevély, néma szív,
Zordon lélek, csak fájj, kínlódj. Gyötört
A duhaj Sors eddig önkéntelen,
De most magad érezd, hogy jó a kín!

Érezd magad, hogy jó a bánat is,
Felráz, sajgat, megtisztít, s felemel,
Oly ismeretlen magasság felé,
Mit nélküle nem érnél el soha.

Lásd, ez a sok hang, szárnyaló ütem
Már tépett egyszer mélyen, keserűn
Egy drága szívet, a művész szívét.
Hadd tépje most és rázza a tied!

E bánatból dal kél ki és öröm
Libben fel belőle az ég felé,
Dal, amelyben a Szépség lelke él.
Mert fájón lesz szépséggé a gyönyör.

Így szólt a Bánat. És én fejemet
Lehajtottam, némán, alázkodón
És a szivemben pompázón kinyílt
A Szépség hófehér lilioma.

Walter Gyula.

TÖRTÉNETI KÖNYVEK A NAGYKÖZÖNSÉG SZÁMÁRA.

Lehet tíz éve, hogy egy irodalmi polémiában azt találtam állítani egy három vaskos kötetnyi történeti munkáról, hogy nincs Magyarországon három ember, aki elejétől végig elolvasta volna. Az ellenfelek újságírók voltak, akik nem mindig szeretik a kellemetlen igazságokat, ellenem fordultak tehát és a művelt magyar nagyközönség méltatlan elrágalmazásával vádoltak meg. De ma is azt hiszem, nem volt igazuk. Mintha bizony a művelt közönségnek kötelessége volna munkákat olvasni, melyek egyszerűen olvashatatlanok! Melyeknek szerzője évtizedes írói pályafutásra tekint vissza anélkül, hogy valaha is törődött volna az írás tudományával vagy művészetével. Aki szorgalmasan cédulákra írta adatait könyvekből és kiadatlan levéltári iratokból, azután céduláit időrendbe szedvén maga elé tette és tartalmukat nagy ívpapírosra folyamatosan átírta. Az egyes cédulák közt összekötő-kapocs gyanánt henye, haszontalan mondatok vagy hazafias szólamok szolgáltak. Ez volt a szerkesztés szokásos módja, mellyel a magyar történeti könyvek — tisztelet a kivételeknek — egy emberöltő óta általában készültek. Hogy a történeti könyvhöz, mint minden írásmunkához, némi kompozíció is szükséges, amelyet bizonyos mértékig a téma határoz meg, s viszont a használható kompozíció maga is kell, hogy előre hasson a téma körülhatárolására, meg hogy a könyvnek nemesak az a célja, hogy meg legyen írva, hanem hogy olvassák is és így hatása is legyen: ilyen és hasonló kérdések nem zavarták e boldog történetíróknak álmait.

A következők természet szerint nem maradt el. Nem akarom zavarba hozni folyóiratunk kedves magyar vidéki olvasóit, még kevésbé olvasónőit, azt firtatva, hány történetkönyvet olvastak el, mióta az iskolát elhagyták. Hogy nagy többségük történeti munkát, sem a

magyar, sem egyéb történetről nem sokat forgatott és így műveltségében, érdeklődésében, sőt hazafias érzése tudatosságában is kárt vallott, ebben az eddig mondottak alapján nem annyira a közönség, mint inkább az írók, a magyar történetirodalom hibás. Az a generáció, mely a század végén vette át tiszteletreméltó öregek elernyedt kezeiből a történeti irodalom vezetését, nem akart, nem szeretett, nem tudott olvashatóan írni. Tagjai szorgalmas kutatók voltak, nagy Magyarország összes levéltárait bejárták és a megbecsülhetetlen anyagot, mit így összeszedtek, kivonatolták, lemásolták, nagy kötetekben kiadták — ez elévülhetetlen érdemük, — de nem dolgozták fel — ez sajnálatos hiányossága egyébként értékes működésüknek. Elméleti képzettségük és irodalmi műveltségük volt-e túlságosan sekélyes, vagy öntudatlanul is hatása alatt állottak-e a XIX. század második felében hozzánk is átesapó pozitívista-materialista áramlatnak, mely csak az adatokat, a tényeket becsülte: ezt most ne kutassuk; elég az, hogy ők befejezettnek látták történetírói feladatukat, ha új adatok szavait közölték egyszerű aktapublikációkban (melyekhez még magyarázó bevezetést sem szerettek adni), vagy legfeljebb a fenti metódus: cédulákról ívpapírosra átvitel szerint készített, meg nem emészthető könyvekben. És bár a közönség nem olvasta és nem vette könyveiket — Salamon Ferenc óta nagyritkaság az olyan történeti munka, melyet nem az Akadémia vagy a Történelmi Társaság, hanem valamely magánkiadó, eladásra is gondoló, adott ki — mégis meg voltak elégedve, mert mindenki tisztelettel nézett rájuk, mint hatalmas kötetek tudós szerzőire.

Hogy ez káros és méltatlan mind az írókra, mind közönségünkre, mely manapság, a történetileg kialakult dolgok naponkénti szétroppanása-

kor, ha nem akar vak lenni, kell, hogy szükségét érezze a történeti perspektívának, a történeti érzéknek: ez csak természetes. Büntetlenül nem távolodhatunk el attól az úttól, amelyen haladva az európai nagy népek nemzeti öntudatukat és egységüket fenntartják. Mert kétségtelen, hogy a francia nemzet egységes politikai felfogását nem utolsó sorban annak köszönheti, hogy nagy nemzeti történetírói voltak, kiknek műveiből nemzedékek szítták és szívják magukba ma is azt a közérzületet, mely ugyanazon kor tagjait egymással és az előbbi nemzedékekkel összekötve, egyedül képes a nemzeti törekvéseknek állandóságot, s ezzel hatékonyságot, sikert és monumentalitást kölcsönözni. Thiers, Michelet és Taine a mai franciáknak nemcsak klasszikusai, hanem egyúttal olvasott, elevenen ható történetírói is. Hasonlóképpen a németeknek is állandó erőforrása Mommsen és Treitschke történeti művei, de még a szélesebb körök számára nehezen hozzáférhető Rankénak történetfilozófája is félreismerhetetlenül mind erősebben hat a modern német szellemi életre. Atyáink Arany János, Jókai és Jósika mellett Horváth Mihályt és Szalay Lászlót is forgatták; a mai nemzedéknek megvannak költői és regényírói, sőt immár filozófusai és műtörténészei is, kiket szívesen forgat, csak történetírói nincsenek többé, holott maga oly szívesen emlegeti a történeti országot, történeti osztályokat és a multban gyökerező tekintély elvét.

A bajt egész horderejében felismerték történetírásunk vezető körei. Legutóbb a Magyar Történelmi Társulat elnöki székéből hallottuk annak megállapítását, hogy történetíróink az adatközlésben túlságba mentek, harmadrangú részletkérdésekkel, érdektelen dolgokkal pepecseltek, művészi szerkezet és előadás követelményeivel nem törődtek, s ezért, leginkább a történészek hibájából fordult el a nagyközönség a történelemtől. Az illetékes körök gyógyszerek után is néznek már. A javulás azonban csak lépésről-lépésre lehet végbé. A nagyközönség csak lassacskán térhet vissza a komolyabb történeti tárgyhoz és stílushoz, annál lassabban, mivel a mi irodalmunkban a tisztán képzeleten alapuló regény — legyen az modern társadal-

mi vagy történeti — meg az aktákon és egyéb kútfőkön felépülő történeti mű közt nincs olyan átmenet, minő pl. a svédeknél Heidenstam ciklusa XII. Károlyról vagy Strindbergnek svéd kalandjai és történeti miniatűrjei. Vidéki közönségünknek nehéz átmenet nélkül venni kezébe a kisregény és tárcanovella után történeti munkát, de nem kevésbé nehéz az aktakiadáshoz szokott történészek olvasható munkával a nagyközönséghez, szélesebb rétegekhez fordulni. És mégis meg kell próbálnia, mert amíg olvasható könyvek nincsenek, addig olvasóközönség sem lesz, bármennyire nógatjuk is a regényfogyasztókat komolyabb olvasmányra.

A lépésenkint való javulásnak két legközelebbi útja van. Az egyik: valamely összefüggő, kerekded korszakról a kutatás mai eredményeit a nagyközönség számára közérthetően összefoglalni, amikor is természet szerint a kompozíció és az előadás lesznek a hálók és horgok, melyekkel a szerző olvasókat fog magának. A másik út: a tárgy szolgáltatja a vonzerőt: a szerző letérve a politikai és alkotmánytörténet kitaposott útjáról, a modern érdeklődésnek megfelelő gazdasági vagy művelődéstörténeti témát dolgoz ki, persze itt is lehetőleg szélesebb köröknek érthető formában. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mindkét irányban ajánlhatunk többé-kevésbé megfelelő munkát.

Miskolczy István a Szent István-könyvek egyikében az Anjou-királyok Magyarországnak képérajzolta meg. Az egyes adatokat és részletkérdéseket az elmúlt korszak történetírása nagyjában tisztázta már, persze részint oklevéltárak latinnyelvű kötetekben, részint a nagyközönség elé semmiképpen nem kívánkozó tudományos értekezésekben. Miskolczy ezt a nagy-nagy irodalmat pontosan áttanulmányozta, s miután az abban mutatkozó hiányokat saját maga is megpróbálta több igen tudományos értekezésben kitölteni, most megírta ezt az összefoglaló munkáját, melyet mint még ugyancsak ritka fehér hollót, azon reményben üdvözlünk, hogy nemsokára követői fognak akadni hazai történetünk egyéb korszakait feldolgozásában. Munkáját: az anyag óvatos, céltudatos körülhatárolását, a jellegzetes adatok kiválasztását, a

politikai történet mellett a szellemi és anyagi műveltség rajzát, mindenkép dicséret illeti. Kompozíciója és stílusa, minthogy neki még a kezdet nehézségeivel kell küzdenie, kissé élettelen. Hiányaiért nem ő felelős, legföllebb a hiányzó elődöket tehetnők felelőssé, akik évtizedeken át nem gondoltak ily összefoglalásra s elmulasztották kompozíció és előadás dolgában példával előjárni. A munkán néhol, főként a bonyolult genealógiák és a nem kevésbé bonyolult diplomáciai tárgyalások leírásánál megérzik, hogy szerzőjének nyers adattömegből kellett az összefüggéseket kihámozni, miközben nem mindig tudta magát az anyag nyüegtől felszabadítani. Ezek a tárgyilag bonyolult részeken előadása sem eléggé világos és szabatos. Általában — ez inkább a további feldolgozóknak szól — nagyobb bátorsággal kell a felhalmozott oklevelekkel és értekezésekkel elbánni. Mert sok olyan témáról írtak értekezést és adtak ki kútfőket, ami a nemzeti közönséget mai fejlettségében nem érdekelheti, nem is kell, hogy érdekelje. Az ilyen anyagot az összefoglaló mű szerzője minél teljesebben vesse a papirkosárba — azaz hagyja érintetlenül könyvespolcán. De viszont szorgosan keresse ki azon momentumokat, melyek a régmúlt történetét közelebb hozzák a mai olvasóhoz. Ilyeneket szolgáltató pl. Pór Antal akkor, mikor a XIV. századnak egyes, nem is elsőrangú szereplőiről, viselt dolgaikról élethű, realiztikus képeket festett. — Hogy a gazdasági viszonyoknak Hóman Bálinttól legújabbban nyújtott elemzését nem használta fel a szerző, ennek valószínűleg a nehézkes nyomdai viszonyok az okai.

A másik munka a bécsi udvar gazdasági politikájáról szól Magyarország Mária Terézia korában; megjelent a Budavári Tudományos Társaság kiadásában. Szerzője, Eckhart Ferenc, szinte minden sorát levéltárakból ásta ki, elsősorban a bécsi udvari kamara iratai közül, amelyeket Mária Teréziának osztrák tanácsosai és miniszterei írtak össze abból a célból, hogy Magyarországot Ausztria gyarmati függésébe kényszerítsék. Eckhart műve részletesen bemutatja ezt a processzust, a mezőgazdaság, állattenyésztés, vámpolitika, ipar- és kereskedelmi politika terén. Az or-

szág gazdasági életéről olyan teljes képet fest, aminővel eddig egyetlenegy korszakot illetőleg sem bírtunk. Nála az adatoknak teljes újdonsága és a gazdasági kérdéseknek modern megvilágítása az, ami szélesebb köröket érdekelhet. Kereskedő és gazdaember üres óráiban egykép élvezettel és tanulsággal olvashatja; az egyik bel- és külkereskedelmi forgalmunk akkori nehézségeit ismeri meg, melyek nagyon is hasonlítanak — primitívnek látszó voltunkban is — a maiakhoz, megtanulja, miként ment tönkre a magyarban a bécsi politika nyomása alatt a kereskedelmi szellem, miként szorította le az udvar a magyar kereskedőt a szatócs színvonalára, honnan többé, a mai napig alig van felemelkedés. A mezőgazda pedig, ki ma ugyancsak tisztában van a ki- és behozatali tilalmak gazdasági hatásával, haszonnal forgathatja a könyv azon részeit, melyek a vámpolitikát, az akkori nemzetközi gabonapiac helyzetét, a magyar árúnak tengerentúli szállítására célzó kísérleteket — a rosszul vermelt, nedves búsági búzának hatókrós székérrel való szállítását, a bécsi piacnak olcsó magyar liszttel és búzával ellátását írják le világos és közérthető módon. Gazdasági és politikai íróinknak illenék, hogy a kötetnek áruforgalmi és államháztartási statisztikáit áttanulmányozzák. És a keresztény politikusoknak sem ártana, ha az utolsó fejezetek megállapításait megszívnék: miért nem fejlődött ki nálunk a többi országgal egyidejűleg kapitalista magyar osztály, miért maradt meg nemességünk a feudális ideológiában, megvetve a kereskedelmi és ipari pályákat és miért nem nőtt ki a jobbjágyásból sem az öntudatos, független középosztály. A gazdasági érzéknek evg évszázadon át történt szisztematikus kőlése, melyet itt Eckhart megrajzolt, sokat megértet velünk a 67 utáni társadalom hézagából és fogyatékosságai-ból.

Kívánjuk, hogy mindkét munka minél szélesebb körökben terjedjen el. Mert mihelyt az írók megtették kötelességüket és van olvasható könyv, a közönségnek nem szabad kötelességtudás dolgában hátramaradnia.

Székfű Gyula.

Petőfi franciául. Jean de Bonnefon, ultramontán érzésű és ragyogó stílusáért mindenütt ismert író érdeme, hogy újra felfedezte a franciáknak Petőfit. Jómaga ugyan nem tud magyarul, de a magyar születésű Paul Régnier fordításait igazi költői érzékkal írta át. Kis füzetükben harmincyolc költeményt és a *János vitéz* egyes részeit adták franciául, csúf, barna papírra nyomva, valószínűleg, hogy olcsón árusíthassák s így minél nagyobb körben terjeszthessék. Erre pedig nagy szükség volt: bár a franciáknál elég sokan — köztük Marcelline Desbordes-Valmore és Coppée — fordították és terjesztették Petőfit, művének teljes képét sehol sem találta meg az érdeklődő és inkább csak a nevét ismerték. Vagy talán azt sem! Hiszen az egyik párizsi napilap belentve a Sorbonne-i ünnepet, lelkesedve ír *Sandor* költészetéről: „Ki ne ismerné Franciaországban, ki ne ismerné a művelt világon Sandort.” Ez a név Dante, Petrarca, Corneille és Racine nagy neveit idézi fel az újságíró emlékében. „P. Sandor halhatatlan, mint halhatatlan a hazája.” Egy másik irodalmi hetiújság megállapítja, hogy Petőfi Franciaország barátja volt, mint János vitéz című *regénye* bizonyítja és a következő életrajzi adatot jegyzi fel róla: „Egyszer megállított egy diligence-ot és kifosztotta az utasokat, de nem bántotta őket. A diligence újra elindul. Petőfi utána ered, újra megállítja és visszaadja a károsultaknak, amit az imént elrabolt.” Kézenfekvő a magyarázat, hogy itt meg Rózsa Sándor betyár hőstetteit írták Petőfi számlájára. Nem mondunk tehát nagyot, ha azt mondjuk, hogy Bonnefon ismeretlen költőt fedezett fel a franciáknak.

A költemények kiválasztása arra vall, hogy a fordítók elsősorban az exotikumot keresték Petőfiiben: az alföld, a pusztá képeit mind együtt találjuk a kis füzetben. Másrészt hazafias költészetét fordították le, — köztük *Erdélyben, A székelyek*, — és különös kedvvel azokat, amelyekben Petőfi a németet szidja. (A franciák mindig szöszerint veszik a *Jaj, be huncut a német-et* és Berlinre gondolnak.) Legjobban a *szabadság* költőjéért lelkesedik Bonnefon. A szerelmi líra ellenben háttérbe szorul nála. A francia itt kevésbé túri a

próza fordítás költőietlenségéit, mint a leírásban vagy a hazafias retorikában. Így a legremekebb versekből csak a *Szeptember végén* és egypár dal került bele a fordításba. Azonban így chronologikus sorrend vagy a kommentár hiánya miatt különösen szeszélyesnek tűnhet fel Petőfi: a mély hitvesi érzés zokogása után (*Szeptember végén*) pokolba küldi a feleségét (*Ezrivel terem a fán*), holott az utóbbi ifjúkori játék, melynek fordításában még hozzá a játék célja, az egytagú rácsapó rím, teljesen elvész, felolvad a lapos történetté vált francia prózában.

Persze nehéz, sőt lehetetlen Petőfit franciára fordítani. Franciára fordítani általában csak prózában lehet, mert a francia vers másfajta lírai hangulattal jár, mint a magyar és összeegyeztethetetlen Petőfi egyszerű, naiv, homéroszi stílusával. De meg a technikai akadályok is túl nagyok s a nálunk kolportált Vértess-Lebourg-féle rímes fordításokon francia fül elsősorban az ügyetlen, tökéletlen versformát érzi, mert ezeket magyar füllel írták franciául.

A legnagyobb akadály a francia fordításban a két nyelv rendszerének különbsége. A magyar nyelv költői gazdagsága igéiben van: a mozdulatot, a hangot, fényt, szóval az érzéki benyomás legfinomabb árnyalatát magában az aktusban percipálja, tehát természetesen, naiv nyelv; a francia főnevesíti, elvonja, racionalizál és ninesen szava a futó igei mozzanatokra. Lebben, lobban, csobban, zörren, oson, csattan, suhan, suhog, emelint, pödörint, óbégat stb. stb. a különféle igezőkkel kombinálva úgyszólván ismeretlen világ a francia lélekleben, mely mindezt rögtön analizálva fogja föl, körülírásokkal, rikkán egységben. Így aztán *összekoccan = se brouille*, akárcsak összevész, összezördül, összemarakodik stb. (*A jó öreg korcsmáros*); *kurjogat = pousser des cris* (Falu végén kurta kocma...), de ugyanígy volna franciául: kurjant, sikongat, sikkant, sikolt, rikkant, rikolt, stb., legfeljebb a *cris* jelzője, tehát egy statikus mondatem változnék. Így lesz a *fölpattan* = il se fache (A csárda romjai); *lomhán szipákol* = *fume pareusement* (A pusztá télen). Ezért lesz Arany, ki legjobban ismerte a magyar igerendszer titkait, örökre lefordíthatatlan.

Tárgyi tévedés visító vércsét *pic-vret*-rel, királydinnyét egyszerűen *grains dorés*-val, szegénylegényt *mendiant*-nal fordítani.

Vizont ha egyfolytában olvassuk e prózai verseket, érezzük, hogy költői lélek írta át azokat és még ezen a furcsa idegen burkon is keresztül-lüktet a nagy, a legnagyobb lírikus tüzes érverése. Köszönjük a fordítóknak, hogy legalább azt sikerült átvenniök nehéz nyelvükre, ami a legfontosabb: a belső lendületet. Ezen a fordításon keresztül meg lehet érezni a magyar géniusz eredetiségét.

Eckhardt Sándor.

Kéky Lajos: *Petőfi. Élet- és jellemrajz.* (Athenaeum, 1922.) A százados évforduló alkalmi kiadványai közt szerényen ajánlja magát Kéky könyvecskéje, melynek „minden becsvágya az, hogy mennél szélesebb körökben — az érdeklődő művelt közönségben s az ifjúságban — segítsen megérteni ezt a csodálatos jelenséget.” Ezt a kitűzött célt a szerző teljes mértékben el is éri. Lelkiismeretesen összefoglalja a gazdag Petőfi-irodalom eredményeit s így megbízható képet ad a költő életéről, egyéniségéről, a költészetéről vallott fölfogásáról, költői természetének tartalmáról, művészetéről és jelentőségéről. De Kéky könyve több a megbízható kalauzsnál, mert minden szavában érzik a tudáson és a megértésen fölül a megérzés melegsége, a művészi újraélésnek bensősége, amit a szerző nem a kész irodalom ügyes felhasználásából merít, hanem saját lelkéből, melyet a költő műveinek varázsa illetett. Világosan rámutat Petőfi költészetének ama mozzanataira, melyek a maga korában az újság ingerével hatottak, s azokra az értékeire, melyek maradandóvá tették irodalmunkban; ezt különösen az *Egyénisége* fejezetében, s a *Költészete* fejezetének első és utolsó szakaszában találjuk. Csupán egy zárófejezetnek érezzük híját, amelyben a szerző Petőfinek világirodalmi jelentőségét is összefoglalta volna. A könyv adatszerű elemei természetesen megbízhatók, legfeljebb egyet lehetne ekként kiigazítani, hogy *A helység kalapácsa* kevéssel megelőzte a *Versék* megjelenését. Hogy nem Petőfi merített először a népköltésből, azt a szerző maga fejt ki, mikor

az elődöknek hozzá való viszonyát élesen megvilágítja. Ezt még azzal lehetne kiegészíteni, hogy elődei nem hogy válogattak a természet jelenségeiben, hanem nem tudtak eléggé elszakadni az irodalmi hagyománytól, míg Petőfi csodálatosan gyors fejlődésében kibontakozik belőle s a maga szemével nézve a mindenséget, nem örökölt, hanem saját személyi élményét alakítja művészig.

Kéky kitűnően ért hozzá, hogy egyszerű és világos előadásába beleolvassa Petőfinek saját szavait s így petőfies színt és zamatot adjon fejtegetéseinek. Így könyve nemcsak hű és megbízható kalauza a magát rábizó olvasónak, hanem kedves kísérelője is a költő egyénileg és művészig gazdag kincstárában.

Tolnai Vilmos.

Zilahy Lajos: *Szépapám szerelme.* (Regény. A Kultúra kiadása.) Költőnk szépapja elmegy a váradi szüretre, hogy megnyerje Koós Terézia szívét; a leány apja hűvösen fogadja, mert hát az öreg, aki akkor huszonöt esztendő volt, gézengúz hírében állott. Pedig szereti Teréz, de nem tehet apja akarata ellen s ezt meg is írja könnyűvérű gavallérjának. Mártonnak kapóra jön a török háború; derekasan harcol s meg is sebesül. A temesi futás után hazakerül, éppen az öreg Koós temetésére; az akadályok elsímulnak s Teréz a felesége lesz.

Nagyjából ennyi volna a másfél-száz oldalnyi elbeszélés tartalma. Regénynek szintűgy nem nevezhetnők Zilahy könyvét, mint ahogy helytelen ez a műfaji minősítés a mai, *regény*-nek jelzett könyvek kilencven százalékára.

Csupa líraiság; részletesebb jellemfestés, cselekvény kevés van benne; egy sereg színes, pár ecsetvonással odavetett jeleneten lovagol át a hős, mint valami huszárkalandon. Zilahy érdekesen, biztos kézzel ír le apróságokat; például ahogy az öreg borotválkozik s a szüretre készül, maga egy kerek, finom novella. A két szerelmes forró ölekezését mi is érezzük; a tábor mintha előttünk hemzsegne; egy-két ódon stílusú levélből a régi jó világ levegője árad. Érdekesen megrajzolt alak Márton, az író szépapja. A féle vig-szomorkás, őszinte, nyers lélek, akiből hirtelen tör fel szerelem, sze-

retet, gorombaság. Egészséges régi-magyar, könnyen kihever mindent. Élete végéről már csak Prosper Mérimée-i gesztussal sejtetett adatok beszélnek. A többi szereplő csak átsuhanó árnyék. Egy-két bágyadtabb kép is akad a friss elbeszélésben.

Zilahy költőnek indult: néhány verse nemesen csendült bele a háború költészetébe. Lírikus ő a prózában is. Nyelve eleven, bőszes, kifejező nyelv. Úgy csörgedez, mint a hegyi patak, melynek fenekére látni. A ropegős, katonás nyelv összevág a főalak karakterével; nem sodor magával mélyebb gondolatot, de kedves hangulatokat kelt. Ezek a hangulatok mindvégig lekötik a könyv olvasóját.

Zilahy jó novellairó s pillanatfelvételei többnyire sikerültek.

Ezekben a kis novellákban, melyeket a főhős azonossága köt össze, vonzóan tudta feltámasztani a török háborúk világának magyar élethanulatát. Elbeszélő készségével, eleven rajzaival egyik legkiválóbb fiatal írónk, kitől még súlyosabb köteteket várunk.

Vajthó László.

Ravasz László. E helyen nem az egyházi férfiú, hanem az író és szónok érdekel bennünket, mely két utóbbi öbenne mindenkor egy. Egy pedig oly módon, hogy írott művei (még filozófiai fejtegetései is) voltaképp szónoki koncepciók. „Írónak indult s szónokként érkezett meg” — mondja magáról igazán, nemrég megjelent kötete elején, melyben beszédeit, előadásait s némely kisebb irrományait adta ki *Orgonazúgás* cím alatt. E könyvét, meg a *Gondolatok* címűt, mely immár második kiadásban tesz közzé műveiből kiválogatott szemelvényeket, folyvást azzal az érzéssel olvasgatjuk, hogy ezekben a szónoknak egy új, nálunk eleddig kevésbé ismeretes válfaja nyilatkozik meg, melyet érdemes lesz közelebbről meghatározoznunk.

A magyar közönség átlagának ötödik óta különös egyoldalú fogalma van arról, hogy mi a szónok s a szónoki beszéd. Heves temperamentum, mely magával ragad; kitörő tűz, robbanó indulat, hullámvásában egymással vetekedő gesztus és hang: szóval maga a túlfűtött liraiság az ő szónoki eszménye. Minthogy a magyar ember kevészavú, s ahhoz, hogy beszédre ragadtassa magát, némi rend-

kívüli indulatra (talán ihletre) van szüksége: a huzamos beszédet, a nyíltan sokakhoz szólást, tehát a szónoklást, alig is tudja indokolttnak ítélni ily rendkívüli hevült állapot, vagy nagy indulat kényszere nélkül.

Alig lehet e közkeletű szónok-típus-hoz meglepőbb ellentétet képzelni Ravasz Lászlónál. Pedig az ő beszédei is lírai fogantatásúak, sőt hatásuk nem egyszer költeményekére emlékeztet.

S csakugyan, az ő szónoklata is érzelmi jelenség, de nagyban különböz az ama szokottabb típusától. Az az érzelmi folyamat, mely a beszéd szülőke, nála már a megszólamlás előtt lejátszódott, s a beszéd nem párhuzamos kísérője, hanem megérett eredménye e folyamatnak. Ezért hiányzanak beszédeiből a színészi elemek s az indulat közvetlen rugalmát éreztető rögtönzések, vagy rögtönzés-látszatok; ezért nincs bennök szertelenség és izgalom, nincs alkalmi, útközi meglepetés, fordulatba, vagy éppen szóba belelopott részlet-hatás, pillanatnyi káprázat, erőmutatvány, közönség-forgatás. Mintha nem is gesztikulálna, s hangja sem emelkednék. Ha beszédeit olvasuk, nem kísért úntalan a vágy, hogy fennhangra hevüljünk, sőt inkább valami magányba utalást érzünk hatásaként, elhívást a gondolkodásra. Ez a szónoklat nem tömegnek nézi hallgatóságát, nem tömeg-indulatokat akar felkavarni, hanem gyülekezetbe összesereglett egyes embereket lát s az egyenként való magabizálást célozza, vagy eredményezi hatásul. Oda vezet a hallgatóit, honnan maga fakadt: az egyedülvaló elmélyedésbe. Egy előzetes elmélyedés kész eredményeit tolmácsolja és közvetíti.

A beszédnek ekként nem marad más feladata, mint hogy e belső megállapodásokat megértesse s meggyőzőn helyes és üdvös voltuk felől. Innen van, hogy beszédei nem a gondolatokkal most vívódó, azokat szemünk láttára kialakító, izgalmas erőfeszítés hatását teszik, hanem inkább higgadtággal vonzanak, valamelyes paedagógiai erénnyel, mi a bizonyossággal felismert és vallott tételnek világos, emlékezetes megértésében s ennél fogva meggyőző terjesztésében áll. Tanító jellegű szónoklat ez, s ebbeli jellege hozza magával mindazon jelességeit, mikre

csak felsorolásszerűleg utalhatunk. Első közöttük a tárgyi éles, elemi körülhatároltság, mely tisztán, elszigetelten, magában nézi a tételt, a kérdést; nemcsak egyházi beszédben, hanem tudós fejtegetések alkalmával is. Egyikükben (A lángész, mint emlékezet) oly teljességgel végre van hajtva e körülárlás, hogy a tanulmányt önállónak, magáért valónak véljük s csak a lapot továbbfordítva, vesszük észre, hogy a gondolatmenet egy egészen új, szintén különálló cikkben (A lángész, mint képzelő erő) folytatódik. Mint a téma, ugyanolyan elemi elkülönöztségekben vonulnak fel részei is a beszéd, vagy tanulmány folyamán; mindenik egy-egy külön kis centrum s minthogy kettőnél-háromnál több ilyen alig van egy-egy beszédben: igen egyszerű csillagképletként rögzítik be a szembe a főgondolat visszaverődő fényét. Régi erénye, s mint-hogy jónak bizonyult, szinte sablonja ez már az egyházi beszédnek, de ez öröklött formákkal itt eleven tanítói dispositió él, egy egyéni szükséglet megfelelő formái itt ezek.

A tanítói jelleget teszi teljessé kifejezésbeli s nyelvi egyszerűsége, melyen át közvetlenül fejti ki magát a gondolat. Egyszerűségét szóhasználatára s mondatformáira értem, mi sohasem lépik át a közkeletű, tiszta magyarság és józan választékoság határait. Szereti az érzékeltető, szemléletes kifejezést, tehát a képet, hasonlatot, szimbolumot. A képes beszédnek valóban mestere, s nem egyszer igazi költői látással tud gondolatra testet képzelgetni. Kifejezése vagy képhe fut ki, vagy — mint sokszor egész beszéde is, így a legszebbek egyike, a Szilárdy Aron fölött tartott gyászbeszéd — képből, szimbolikus szemléletből fejlődik elő, mi egyébként a „textusra” — bibliai szövegre támaszkodó prédikációi gyakorlatnak szinte adva lévő gondolatformája. E szemléleti elemnél szertartásosabban megállapodni, életképszerűleg kiterjeszkedni, sőt jelenetezni.

De talán éppen azért, mert önkénytelen hajlam benne a költői látás, mértéktartása e részben kevésbé fegyelmezett. Ő, aki gondolatépítésben, gesztus- és indulatban soha el nem ragadtatja magát, a képes beszédre kelletén túl is hajlandó. S a beszédnek e többnyire igen szép vi-

rágaiban a szónok engedelményét kell látnunk az „író”, a „költő” javára. Gondolatok címen kiadott kötete nagy mértékben tanúskodik a képes beszéd iránti előszeretetről. Kétségtelen, hogy egy-egy szónoklatát külön meghallgatva, egy-egy tanulmányát folyóiratban elolvastva, stílusának gazdag virágzata kevésbé tűnik fel, de kötetben egyváltéban olvasva őket, lehetetlen már-már öncélúnak nem éreznünk metaforikus hajlamát. A vázlat vonalaira, mit szónoki egyéniségéről eddig rajzoltunk, valami lágyabb takaró gyanánt borul rá stílusának e virágokkal hímest szótése. A diszkrét, férfias mértéktartást, mi a beszéd koncepcióját, gondolatrendszerét, sőt nyelvi alakításait is jellemezte, ezen a ponton valamely érzelmi forrású „revanche” kezdi ellensúlyozni.

Igen, mert semminemű műalkotás ki nem merülhet addig, míg az egyéniség végső alapja is szóhoz nem jut benne; vagy mint maga mondja egy tanulmányában: „a gondolat; mikor felszabadul, oda tér vissza, ahonét kiszármazott”. Ravasz László egyéniségében pedig a pap, a tudós, a filozófus, az esztétikus mellett, vagyis inkább köztük és bennük mindenhol ott lappang a költő. „Írónak indult, szónoknak érkezett meg”: igen; de ha kissé körülnéz, észre kell vennie, hogy titokban az író, a költő is megérkezett vele. A lelkiiségnek, a szellemi kategóriáknak két, rendszerint elszigetelt típusa ölelkezik egyéniségében: a vallásos és a világi, a papi és a profán. A profán témát elvállalósítja, a vallásit elköltőiesíti.

Újabban (s kivált a külföldön) egyre feltűnőbb az egyházi körök törekvése arra, hogy a vallást a modern élethez közelebb hozzák. Egyik módja ennek azon közlési formák felkarolása, mikkel a laikus világ szokott élni ismeretterjesztő érintkezéseiben; de ez úton mi a végső eredmény? — amerikaias elvegyülés profán külsőségek közé. S a másik eszköz a vallás, hanem a szónok egyénisége érdeklő a betódulókat s arat személyes sikereket, egy híres színész, vagy énekes módjára.

Amit Ravasz László egyéniségé-

ben a papi és világi elem elvegyülésének mondottunk, más természetű; mert nem egyéb, mint a vallásos érzés természetesen egybefonódása a lélek egész gondolatvilágával, fölfelé törekvő, ismeretre, megértésre szomjazó nemesebb hajlamaival. E lelki egység, melynek nem kizárólagos foglalatja, de egyetemes táplálója és színezője a vallás; e lelki egység az, mely minden megnyilatkozásában teljes kifejezést keres. „Az egyetemes szellemi élet egy darabjának” érzi magát e lélek; magabaszállása e nagy egységbe való elmélyedést jelent, fölmerülése, megszólamlása pedig oda való visszamatutást, hallgatóinak is odairányítását.

Azt mondtam fentebb, hogy témáját mintegy elszigeteli, önállósítja; de ezt csak tanítói módszerére értettem, mely óvakodik megfigyelése tárgyát szomszédos jelenségekkel komplikálni. De az említett nagy egésztől elszigetelve, a végső egyetemesség összefüggéséből kiszakítva, soha sincsenek témái. Sőt jellemző vonása lelki szemléletének ez az általánoshoz való hozzákapcsolás. Végső igazságokra épít, s ha egyént jellemző (pl. Széchenyit), akkor is előbb a típust (a prófétát) határozza meg, s azt szűkíti fokozatosan addig, míg az egyéni határozmányok elő nem tűnnek. Némely esetben kevésnek is érezzük az egyénítést, kivált, ha a tárgy költői felfogásra csábít. Így pl. az az Alföld, melyet Petőfiről szóló cikkében lelkesít át költőileg, sokkal inkább az ő egyénisége —, semmint a Petőfié szerint való.

Ravasz László még sokkal szebb korában van az életnek, semhogy végleges képet rajzolhatnánk egyéniségéről. Sőt kétségtelen, hogy — a célnak ugyan közel, — de még éppen a legszebb kifejlés előtt áll. E kifejlés pedig nem lehet más, mint az említett nagy lelkiségnek: a vallás uralma alatt álló egyetemes szellemiségnek menél teljesebb s homogénebb megvalósítása magában, a vallásos művelt ember eszményének végső kiképzése; s ezzel együtt a világi műveltségnek teljes felszívódása a vallásos érzés ihletébe, az írónak pedig, meg a költőnek és filozófusnak felismerhetetlen beleolvadása a legnemesebb értelemben vett szónoki egyéniség harmóniájába.

Horváth János.

Gáspár Jenő: Örök hárfa. Versek. (Pallas kiadása.) Egy sokat ígérő lírai tehetség mutatkozik be e kötetben. Költői egyénisége még nem kész, de máris oly szép érték-gazdagsága van, hogy a legnagyobb reményekkel várhatjuk teljes kifejlődését. Gáspár Jenő verseiben erősen érezhető a stílus sokfélesége, ami azt mutatja, hogy még küzd önmagával s nem találta meg a saját stílus-egységét. Vannak hangjai, amelyek Arany László kifejezés-körét visszahangozzák, másutt Abbrányi ritmikus páthoszákat dobogtatják szavai; modernjeink erős életérzéssel felhevített szimbolikus nyelve is hatásosan termékenyíti. Talán ebben a nyugtalanságban kell okát keresnünk annak, hogy stílusa nem mindig tud lépést tartani a ritmussal, a kifejezései sokszor nem fokozódnak a ritmus-kívánta hangulat szerint, a ritmus zenéjét önkéntelenül is továbbfolytatjuk magunkban, anélkül, hogy a szavakban kapott élmény-érzelmekek tudnók táplálni. Így történik azután, hogy bizonyos zuhanással, üresen végződik a vers. Általában ritmusművészete jobb, mint stílus-költészete. Irredenta-verseiben szerencsésen teremti meg azt a távolságot, amely szükséges, hogy igaz költészetet kapjon ez a gyönyörű, de agyonhasznált gondolat. Gáspár Jenő jövő kötetét tehetségébe vetett nagy igényekkel várjuk.

Brisits Frigyes.

Papp Ferenc könyve Kemény Zsigmondról. Tudomásunk szerint Papp Ferenc legalább két évtized munkáját szentelte báró Kemény Zsigmondnak, amíg végső eredményül megírta róla ezt a könyvet, amelynek egyelőre első kötete van előttünk, mint a Magyar Tudományos Akadémia kiadványa. A kötet az 1814–49. éveket, vagyis Kemény ifjúságát, pályaalapítási törekvéseit és egyénisége kifejeződésének lelki válságokkal tele időszakát tárgyalja. Irodalomtörténetírásunkban Papp Ferenc neve valóban összeforrott Keményével. Különféle irányú, kisebb-nagyobb tanulmányaiban a Keményre vonatkozó problémák egész sorát oldotta meg, vagy vitte közelebb a megfejtéshez. És jelentékeny mértékben neki köszönhető, hogy a legutóbbi tiz-tizenöt év alatt Kemény alakjáról számos ponton felszakadt

az a homály, amelybe a régi tévedésekhez vagy hiányos forrásokhoz tapadó irodalomtörténeti köztudat fájdalmas lemondásnak minősített kényelemszeretettel beleburkolta. — Ugyancsak Papp Ferencé a szerenese és az érdem, hogy Kemény elveszettnek tartott ifjúkori művei megkerültek és Kemény születésének százados évfordulóján, 1914-ben, a Kisfaludy-Társaság jóvoltából Papp mintaszerű feldolgozásában nyomtatásban is megjelentek.

Szinte kultusz-számba menő tárgyszeretet, ritka kutatókészség és elmélyedés emeli Papp Ferenc mostani összefoglaló művét is a magyar irodalomtörténetírás legbecesebb termékei közé. Munkájához gazdag forrásokat nyitottak meg összeköttetései Kemény rokonságával és az erdélyi arisztokráciával, amely a legújabb időkig kegyeletes hűséggel őrizte meg a Keményre, mint nemes törzsöke egyik legnagyobb hajására vonatkozó hagyományokat. Szerzőnknek így sikerült belevilágítani Kemény titokzatos egyéniségének katakombáiba, sorsának, pályájának útvesztőibe. Így tudta — legalább részben — jóvátenni az író kortársak mulasztásait, akik Keménynél éppen úgy, mint más nagyjainknál (Vörösmarty, Madách) a nemzeti értékeknek kijáró „magyar” nemtörődömséggel veszni hagyták az egykorú, hiteles adatokat.

Papp az adatokat nem holt vázzá rója össze; az ő alakítása szerint az eseményekben és művekben egy ember vére lüktet, azokon át egy hatalmas egyéniség lelke izzik elénk. Nála a társadalmi környezetrajzok és korképek nem idegen anyagból vágott keretként ütözkönek ki az életrajz személyes vonatkozású részletei közül, hanem szerves kapcsolatban állanak a hős élményeivel és jellemvonásaival. A sűrűn alkalmazott természetfestés sem pusztá cifraság, hanem megfelel annak a fontos szerepnek, amit az erdélyi tájak nagy rajongójának lelki életében a természet játszott.

Azonban Papp adatkritikája néhol szigorúbb is lehetne és munkájának csak terjedelmét, de nem teljességét csökkentené, ha adatkészlete fogyatékoságának ellensúlyozása végett ritkábban folyamodnék az elképzelt kissé szabad módszeréhez. Egyik-másik megállapítása valamivel sűrű-

tettebb feldolgozásban szintén jobban érvényesülne. Kemény jellemfejlődésének némelyik mozzanatát az adatok hiányossága mellett is élesebb vonásokkal lehetne megrajzolni. Például szeretőnk kissé világosabban látni, hogy az itt tárgyalt időszaknak érzelmi megrázkódásaiban Kemény egyénisége mi módon válik szilárdabb állományúvá és mi módon ölt határozott alakot, amelyen a nagy katasztrófák későbbi utórezgései már csak egy-két mellékes részletet módosítanak.

Papp a hazai és külföldi irodalmak széleskörű ismeretével és teljes filológiai avatottsággal deríti fel, minő irodalmi befolyások hagytak nyomot Kemény első költői alkotásain. Az irodalomtörténeti és filológiai alapvetésre szerencsésen építi fel e művek esztétikai elemzését és méltatását. Sokat tanult Kemény költészetének eddigi méltatóitól, főképpen Gyulaitól és Péterfytól. Azonban tanulmányai és önálló gondolkozása révén tőlük függetlenül is bőségesen rendelkezik olyan szempontokkal, amelyek e téren számos finom és termékeny megfigyelésre nyújtanak neki módot.

A munkát minden vonatkozásában jellemző rendkívüli gond megnyilvánul az előadás szabatoságában is. A tárgyszeretet pedig a hangulat melegét önti Papp stílusába. Olykor azonban a szép stílusra való törekvés kellesténél inkább színez, és a nem mindig szükségszerűen beillesztett képek némileg a természetesség rovására esnek.

Papp Ferenc-Kemény Zsigmondjában nemesak az irodalomtörténet szakutódosai nyertek alapvető és sok tekintetben például szolgáló művet, hanem ennek a könyvnek a kalauzálása mellett a közönség komolyabb érdeklődésű része szintén sok tanulsággal és élvezettel járhatja meg az egyik legnagyobb magyar szellem mélységeit és élheti át egy tragikus magyar sors fordulatait.

Pais Dezső.

Regények. (P. Ábrahám Ernő: Bús király. Csathó Kálmán: A két táská. Dobosi Pécsi Mária: Antoni Dániel. Bónyi Adorján: Szomjúság.)

P. Ábrahám Ernő kis kötetében legéndaként írt anyai dédapjáról: Bús Király Józsefről, kinek képe nagyanyja ágya felett díszítette a

falat s komolyan, szeretettel nézett onnan a kései unokákra. Az író mithoszoknak nevezi e kegyelettel rajzolt képeket s hőse valóban mithikus küdben borong, kinek lelki arcáról csak vázlatos képet kapunk s kilétét inkább sejtjük, mint látjuk. E homály azonban csak arra való, hogy Bús Király még nagyobbá nőjjön benne s a legendák írója így az olvasó képzeletét is segítségül hívja alakja megteremtésében. Ezért természetes, hogy e kis könyv még azonos műveltségű olvasókra is különbözőkép hat: hidegen hagyja azt, kinek nincsenek hasonló élményei, s az emlékezés édes-bús melegségével tölti be annak a szívét, ki éppoly áhítattal néz vissza valamelyik őseire, mint az író.

Bús Király József régi magyar nemes Ferenc császár korában, ki idejét gazdálkodással, zsémbeskedéssel, az insurrekció emlékezéseivel, de főképp azzal tölti, hogy unokáinak — gyűjt. Kevés szavú ember, mint az öregek, kiket gyermekkorunkban láttunk nagy karosszékekben, csibukkal a szájukban s kik szemök egy pillantásával fejezték ki akaratukat. A pillantásnak ez az ereje különösen jellemző Bús Királyra. Csodálatos nézése van: ha a szarvas szemébe néz, ez „két királyi szem egybefonódásának misztériuma”, ha kocsmai verekedők közé megy, egy komor pillantással lefegyverzi őket. Annyi a birtoka, hogy azt csak ő tudja számontartani, ki talán „minden barázdát” ismer a sok tanyán. Emellett felségesen jó ember, utolsó eselédjének is atyafiúi gondviselője. Cselédeivel együtt megy a vásárra s oly keményen megüli a lovat, hogy mikor útközben meghal, holtan is tovább lovagol s halálát csak a hazaérkezéskor veszik észre. Halála után Attila tragédiája éri: felesége, „a nagyasszony” uralma alatt hamarosan csödbe megy az óriás birtokbirodalom, tán kissé túlhamar is, mert az unokák még kicsinyek s így az író alig hagyott időt a nagyasszonynak a vagyon elprédálására.

Látni való, hogy az epizódokból álló történetnek (melynek csak egyes részeit kaptuk ki) kissé Jókai-íze van. Ez a nagyítás azonban nem annyira az íróé, mint inkább a szerető unokáé, aki a vérségi kapcsolatnál fogva is áhítattal néz egy leűnt történeti korszak érdekes ma-

gyarjára. Amit a jelen nem ad meg — egyszerű életet, gazdagságot, tekintélyt, — „megadják a holtak”. Innen az érdeklődés, mellyel az író a multat nézi s a szeretet, mellyel képzelme minden csecsebéjét annak megszüpítésére fordítja. P. Abraham Ernő nagy gyöngédséggel és elfogult szeretettel nézi tárgyát s ebből a lelkességből az olvasó lelkében is marad valami. Kissé tán szimbolum is Bús Király örökségének sorsa: mikor az unokákra hárul a nagy vagyon visszaszerzésének kötelessége, ez kissé mindannyiunknak szól. Az elbeszélések sovány meséjéért az író kiválóan magyaros nyelvvel s vonzó előadásával kárpótol.

Bús Király borújával ellenkező hangulat van Csathó Kálmán írásában s legújabb művében, a *Kék táskában* is. A serdülő lányok világa ez, melyet első szerelmes csókok csattanása, párbajsegedék, pisztolydurranás, kertbemészás és holdas éj töltenek be. Nyakig limonádében járunk, de nem ez-e a süldő-leányok ábrándországa? Csathó kitünően ismeri itt az utakat s mitől sem áll távolabb, mint attól a professzortól, kit ő maga említ s ki elvont dolgokról beszél lányoknak. *A két taszka* szerelmes levelekkel teli kincs (mi is lehetne benne más egy Csathó-regényben?), mellyel a regényhős menyasszonyához útazik, hogy vele kibéküljön. A táskát egy utas kidobja a vonat ablakán, a hős utána ugrik, de nem találja. Addig keresi s keresteti egy közeli faluban, míg új ismeretség révén táska helyett új szerelmet talál. A taszka végre megkerül, de a volt menyasszonyra nézve épp úgy elavult tartalma, mint a hősré nézve. Csathó ügyes bonyolítással szövöi meséjét s alakjai ritkán veszítik el szeretetreméltóságukat. Amily könnyed az előadás módja, oly könnyű sorsot biztosít hőseinek: alig ütköznek virágos útkon akadályokba. Még a lakáskérdés sem nehézség itt: vendégszeretettel oldódik meg s a regényhóst első látásra ismeretlenül is hetekig magánál tartja a regény egy másik alakja. De félünk, hogy az ilyen s ehhez hasonló könnyű boldogulás végül majd a süldő leányok kritikáját is kihívja, mert hiszen a mai élet sok mindenre megtanítja őket is. Szeretnők, ha Csathó e tekintetben kissé komolyabban motíválna. Nyílt szemű olvasó

hősével s hősnőjével sem lesz megelégedve. Amaz a szélhámosság meggyét érinti apropos szerelmi vallo-másaival s egy régi és új szerelem közt hihetetlen férfiatlansággal, csaknem szánalmasan ing-leng, emez oly ártatlan és szűzies, hogy egy előtte ismeretlen fiatalember táskáját nem áttalja eltulajdonítani. Az ilyen jellemhibákat Csathó sok szépség-flastrommal ragasztja be, de hőseit szebbé nem teszi velök.

Sokkal több írói becsvágyra mutat Dobosi Pécsi Mária regénye: *Antoni Dániel*. Egy nagy, szinte nem e világra való szerelem rajzát kapjuk itt, melyben a regényhős szatócsnál lesz emberré, hogy aztán szerelme tárgya elvesztésével a szatócsnál is mélyebbre süllyedve elpusztuljon. A jellemrajz a regényben kezdetleges: az író nő típusokat ad, nem egyéneket. Trafikosa, jósnője olyan, mint minden más trafikosa és jósnője s főalakjában is alig látunk egy-két tulajdonságnál többet. Az író nő többet beszél alakjairól, mint amennyit azok beszélnek és tesznek s ha végre cselekvésre kényszeríti őket: cselekvésük messze jár a valószínűségtől. Mintha a regény nem is az életnek, csak az élet egy darabjának ismeretén épülne: legnagyobb részében légiés, elméleti. E fogyatkozások dacára is ez a regény kötheti le leginkább az olvasó érdeklődését. Vannak fejezetei, melyek, úgy látszik, a szerző élményeit tükrözik s ezek megragadóak. Különösen a zárdai jelenet s a hősnő haldoklásának jelenete válik ki. Ki kell emelnünk az író nő böleselő hajlamát s ennek termékeképpen több szép gondolatát; nemes életszempontjait, mely utóbbiak arra vallanak, hogy az emberi szellem legjobbjainál időzött. Eleven elbeszélő modora épp oly lebilincselő, mint egyéni stílusa s egész regényén előmlő lírája. Dobosi Pécsi Mária e könyve után az olvasó valószínűleg nemcsak következő munkái elé néz kíváncsisággal, de előbb megjelent regényét is felkutatja érdeklődése.

Erkölcsei szempontból kevésbé előkelő, de világi szempontból annál fényesebb körbe visz egy másik regény: Bónyi Adorján *Szomjúság* c. könyve. Itt társaságok, látogatók, autók, esték, színházak s kábító illatszerek vannak napirenden, de a hősnőt mindez nem elégíti ki, mert

pénzsovár, törtető, közönséges férje mellett egy nagy érzés marja szívét: a szomj valami végtelen nagy szerelem után. Ezt a nagy szerelmet aztán meg is találja egy költő szerelmében, aki tévedésből címezi hozzá érzéseit, mert régi bálványképét, kit éveken át nem látott, valami csodálatos hasonlatosság következtében benne véli fölismereni. A hősnő bele-megy a játékba, szeszélyből, hiúságból, de pórul jár, mert egy találka alkalmával a költő, hogy, hogy nem, rájön (az író elfeledte megírni, hogyan?), hogy a nő nem az ő régi ideálja. Faképnél hagyja a megalázott s most már lassanként mind szerelmesebbé váló asszonyt, hogy aztán még egyszer megalázza s végül, mikor az már kellemetlen férjé-től is elvált, mégis karjaiba zárja. — A regény mesterkelt alapötlete ellenére is jól indul s érdekes bonyodalomra is ad alkalmat, megoldása azonban oly villámszerűen meglepő, hogy hatásában kómikus. Az utolsó jelenet egyáltalán nincs exponálva; az író annyira belemerült hősnője lelki rajzába, hogy hőstét elfeledte szerepére előkészíteni. Az asszony jellemzésében is több következetlenség van (ilyen pl., hogy megúnt udvarlójának akkor adja oda magát, mikor legjobban szerelmes másba); az író azzal az olcsó eszközzel igyekszik őt menteni, hogy férjét a lehető legembertelenebb szörnynek rajzolja. Az egész regény arra vall, hogy szerzőjének nem volt ideje tárgyát egészében kidolgozni: innen van tán, hogy a regény utolsó fele nyers, vázlatos, elnagyolt. Pedig aki helyzetet úgy ki tud használni s férfit, nőt oly éles világításba tenni, mint a regény első fejezetében, s akinek nemcsak törekvése, de több helyt megvillanó adománya is a pszichológiai részlet-rajz, attól az olvasó méltán várhat egész munkát.

Hartmann János.

Tolnai Vilmos: Bevezetés az irodalomtudományba. (Fleiszenberger-féle könyvkereskedés, 170 l.) Irodalomtörténet-elméleti munkákban szükséges irodalmunk az igaz nyereség értékelésével fogadhatja Tolnai Vilmos könyvét. Nemcsak azért, mert az nem európai szakirodalomba, — melynek ma éppen egyik legnagyobb problémája az irodalomtörténetnek sajátos jellegű és öncélú tulománnyá

történi felépítése, — méltó módon kapcsolódik bele magyar részről, hanem azért is, mert első, e területről való összefoglaló munka lévén, nagy könnyítést és eligazítást jelent az irodalomtudománnyal foglalkozók, vagy foglalkozni készülők számára. Valódi bevezető kalauz. Tájékoztató a kérdés körébe vágó minden fontosabb alaptényezőről; tudományos szempontból megnyugtató bibliográfiával, tiszta és világos magyarsággal kiképzett szaknyelven fejti ki ennek a nálunk egészen újszerű tudománynak a mibenlétét. Éppen mert bevezetésnek készült, nem lehet célja az utolsó részletig menő eredetiség. Magának az egész kérdésnek a belső természete, mely mögött az emberi gondolkodás történetének nem egy fejezete áll, kizárná azt. Tolnai Vilmosnak minden — és igen helyes — iyekezete az volt, hogy világos alapfogalmakat adjon és ezzel a szolid s nálunk újabban oly ritka útravalóval tájékoztasson az irodalomtudomány történelmi fejlődésének mai helyzetéről.

Tárgyalása két főrésze oszlik. Az elsőben magával az irodalommal, a másodikban az irodalom tudományával foglalkozik. Bővebb, sikerültebb a második rész, s gyakorlati rendelkezése lévén a könyvnek, sürgősebb szükségletet elégít is ki.

Ez utóbbi rész maórá az irodalomtudományt, majd szerédtudományait ismertetőn egyenkint, áttér voltaképeni céljára: az irodalomtudományi vizsgálat módszerének alapos tárgyalására. E fejezetből tanulhat legtöbbet a kezdő, s a szakember is szívesen fordul tudományos gyakorlatának ily világos és teljes elemzését, mely sorra veszi a filológiai és összehasonlító, majd a történelmi, lélektani és esztétikai vizsgálat kategóriáit, s mindegyiken belül meghatározza a speciális teendőket, megjelöli az eljárási lehetőségeket. Természetes, hogy a gyakorlatban nem különíthetők el ily meretben a vizsgálat szempontjai; s bizonyára van az irodalomtörténetnek saját, osztatlan céljához mért módszere is: de a módszeres eljárási elsajátításához igen is hozzátartozik e szempontokkal való külön-külön megismerkedés. A felsorolt vizsgálati szempontok közül Tolnai könyvében szükségesnek a filológiaiak kellett legjelésebb kifejtést nyernie, aminthogy a szerző tudomá-

nyos gyakorlata is annak a körében legerősebb. Mindaz, ami a *szöveg* vizsgálatával függ össze, ami tehát tulajdonképeni filológiai művelet, az ő érdeklődésének mindenkor kedvenc tárgya volt.

Az eddigiekben mellőzött első rész az irodalom fogalmával s az irodalmi élet jelenségeivel foglalkozik. Ez lenne voltaképp az egész gondolatmenet filozófiai megalapozása. Ez idő szerint, sajnos, még hiányzanak ilyenmű rendszerezés kiforrott előkészületei. Tolnai könyvében így e szakasz nem juthat tárgya szerinti jelentőséghez. A főrészen alkalmazott rendező-elvet (mely abban áll, hogy az irodalommal való foglalkozás közben felmerülhető fogalmakat és alakításokat tárgyi körök szerint osztályozva ismerteti s megtanítja róluk egyenkint a megtaníthatót), már ezen a szakaszon elkezdí. Ennél fogva itt is, mint amott, megkapja az olvasó a tudnivalókat, s ez már jelentékeny lépés a végső cél felé, melyhez újabb kiadásokban a szerzőnek alkalma lesz még közelebb jutni: t. i. az egész anyagnak valamelyes filozófiai, belső szükségszerűségéből felépítendő szerves rendszerébe. Könyve mostani alakjában inkább általános tudomány-elemtant nyújt, erősen hajlót az irodalomtörténetnek ténytudományként való felfogásához, kevesebb érdeklődéssel az irodalmi anyag szellemtörténelmi jelentősége és genetikai levezetése iránt. Ő maga tudja legjobban, hogy sem a történeti, sem az esztétikai álláspont nem eleendő ma már az irodalom megértéséhez, s vannak kísérletek, melyek új módszerekkel próbálnak közelebb jutni a probléma megoldásához (Sauer, Nadler, stb.). S egy következő kiadásban szívesen látnók ilyenmű kísérletek ismertetését is. Örüljünk azonban, hogy meg van törve a jég.

Égész tudományos egyénisége mintegy kijelölte őt e feladatra. Az irodalomtörténet s a szomszédos tudományok területén egyaránt otthonos; érdeklődése igen sokoldalú, adatgyűjtőnek fíradhatatlan, kommentátornak kitünő, szaktudományának egyik legtapasztaltabb s legkedveltebb tanára. Azon fogalmakat, melyekből egykor fel kell épílnie az irodalomtudomány rendszerének, ez idő szerint aligha tudta volna más teljesebb adat-készlettel

felszerelni s megvilágítani. Előadását ezúttal is szívesen fűszerezi tudós kuriózumokkal. Rég érzett szükségletet elégít ki műve, nemcsak tanárok és tanulók fogadhatják örömmel, hanem bízvást fordulhat hozzá okulás végett bárki, aki irodalmi műveltségének tudatosítására törekszik.

— s — s.

Dr. Czakó István: *A világsajtó multja és jelene.* Előszóval ellátta Horváth Jenő. (Külgügyi Könyvtár VII.) Platon a politikával foglalkozóknak azt ajánlotta, hogy tanulmányozzák gondosan a népgyűlésnek, „ennek a nagy, szilaj állatnak” tulajdonságait, tapasztalják ki, milyen a természetete, mik a vágyai, mikor szelíd, mikor vad, hogyan lehet rá hatni? Akkor még nem volt sajtó, akkor a politikát még nem a szerkesztőségi szobákban csinálták, hanem a piazcon. A mai politikusoknak talán Platon is elsősorban a sajtó tanulmányozását ajánlaná figyelmükbe. Azoknak pedig, kik a magyar sorsot irányítják, bizonyára egyenesen kötelességükké tenné a világsajtó beható ismeretét.

A világsajtó szó is már valahogy ellenségesen hangzik a magyar fülnek. Nem ok nélkül, mert mi a bőrünkön éreztük és érezzük annak a szállóigének igazságát, hogy a sajtó nagyhatalom. Katonáinkat nem az entente fegyverei győzték le, hanem az entente zsoldjában álló sajtó ólombetűi. Csak el kell olvasni a három évvel ezelőtt megjelent angol beszámolásban — *Secrets of Crewe House* — a Northcliffe-féle sajtópropaganda szervezésére és működésére vonatkozó utólagos leleplezéseket. Messzelátó ellenségeink a legnagyobb gonddal állapították meg azokat az elveket, melyeknek alkalmazásával azután a központi hatalmak ellenállását letörték. Ma a százféléképen kínzott legyőzöttek az a becsapottság keserű érzésével gondolhatnak azokra a szép jelszavakra, melyekkel a „világsajtó” annak idején gúzsba kötötte erejüket.

Czakó Istvánnak nagy gondnal összeállított könyve nem szoros értelemben vett sajtópolitikával foglalkozik, hanem inkább az e téren való tájékozódáshoz szükséges tudnivalókat tartalmazza. A bevezető fejezetek után, melyek röviden a világsajtó történetét, a sajtópropaganda

és sajtópolitika fontosságát tárgyalják, következik a könyv tulajdonképeni törzse: a világ összes országainak — köztük legrészletesebben Magyarországának — sajtóviszonyait tárgyaló fejezetek, a nevezetesebb sajtótermékek felsorolásával.

A magyar külgügyi társaság nagy szolgálatot tett Czakó könyvének kiadásával, mert így a magyar közönség megismerheti azt a sokat emlegetett, de csak kevesektől tanulmányozott mechanizmust, amire külső és belső ellenségeink lépten-nyomon hivatkoznak. Ha Csonka-Magyarországot valaha Magyarországgá akarjuk tágítani, akkor ismernünk kell ellenségeinket és barátainkat. A világsajtó ma általában véve ellenségünk: a magyar reményeket teljesen letérni óhajtók félelmetes harci eszköze. Ez soká így nem maradhat: ilyen hatalmas ellenféllel a nagy német nép sem tudott megbirkózni. Nekünk a világsajtót barátunkká kell tennünk, mint ahogyan régebben, pár évtizeddel előbb csakugyan barátunk volt. Mert igaz ugyan, hogy a magyar föltámadásnak legbiztosabb záloga a magyar erő, de a magyar erő csak akkor acélozódhatik ebben a fojtogató gyűrűben ellenállhatatlanná, ha a népek közvéleménye, a világsajtó rokonszenve is támogatja szabadságharcát.

— i. — f.

Dalmady Győző költeményei. (Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest. Évn.) A Kisfaludy-Társaság kegyeletének szép jele ez a kötet, melyben a hét évvel ezelőtt elhunyt s félszázadon át buzgó és érdemes tagjának verseiből kötött bokrétát a mai kor számára. Ez a kor, mely könnyedén és szórakozottan halad el a multnak Dalmady költszeténél sokkal nagyobb értékei mellett is, aligha fogja különösebb figyelmére méltatni ezt a szerény ajándékot, de az irodalmunkat igazán szerető és gondosan vizsgáló keveseknek bizonyára kedves lesz.

Dalmady, noha működése átnyúlik a huszadi századba, tulajdonképen a hatvanas és hetvenes évek költője nemzedékéhez tartozott. Ekkor hatott legjobban s verseit is ekkor gyűjtötte össze (1876). Ilyen teljes gyűjteményüket azóta sem adta, csak hazafias versei láttak napvilágot külön kötetben (1894). Ez azóta

még három kiadást ért, ami arra mutat, hogy a huszadik században is akadt számos olvasója s így nem volt olyan elfeledett költő, mint ma sokan gondolják.

A Kisfaludy-Társaság ebben a kötetben egész költői pályáját (1856—1914.) be akarta mutatni. A gyűjtemény nem foglalja magában a költő minden versét, pedig egy tömöttebb szedésű, vaskosabb kötetbe össze lehetett volna gyűjteni valamennyit, s az előbbi kiadásokból, a kéziratokból s az egykorú szépirodalmi lapokból minden vers keletkezési dátumát megállapítva, időrendben adni őket. Így legalább volna egy, az irodalomtörténetíróknak is becses teljes Dalmady-kiadásunk, amilyenre most már alig számíthatunk. Azért így is köszönet a gyűjteményért, melyet Sajó Sándor rövid, tapintatos s a költő és olvasó közé nem toladó bevezetése nyit meg s Dalmady sikerült arcképe díszít.

Dalmady azt mondja magáról, hogy csak a szív szavára s a kötelesség parancsára hallgatott, hogy elvet, hitet nem csereberélt, s hogy háromra vágyott életében: szabadságra, barátságra és szerelemre. Ezekből a más költők verseiben is gyakran felbukkanó önvallomásokból is láthatjuk, hogy nem volt eredeti nagy egyéniség, aki új utakat akart volna törni. Mint régi nemesi család sarja, szívében mindig konzervatív maradt: hazáját szerető s ügyét nagy kötelességérzettel szolgáló, a szerelem és a családi élet eszményi tisztaságáért hevülő, a nemzeti mult minden értékét megbecsülő, gondolkodásában és jellemében kifogástalan úriember. Egyéniségének alig lehetett volna jellemzőbb és megfelelőbb kerete Pest vármegye székházánál, hol negyven esztendeig lakott mint a megye legjelesebb főhivatalnokainak egyike. Ezek a régi nemesi világ sok-sok kedves és nagy emlékéiről regélő vén falak kétségkívül erősen inspiráló és jellemformáló hatással voltak rá. Nem esoda, hogy ebben a környezetben a szabadságharc és a Bach-korszak emlékeinek hatása alatt ellenzéki magyarrá vált, akinek Kossuth Lajos volt az eszménye és szellemi vezére, aki gúnyjal és elégedetlenül fogadta a kiegyezést, gyűlölte a rossz osztrák szomszédot, bizalmatlanul tekintett az uralkodóra, s akinek ideál-

ja a Mátyáshoz hasonló nagy és bennünket megértő nemzeti király kormányozta független Magyarország volt. Igen jellemző különben ellenzékiességére, hogy mihelyt az uralkodó kissé közeledni látszott a nemzethez, pl. a szegedi árvízkor, vagy az 1885-i kiállításkor, rögtön meleg érzéssel fordul feléje és jobb jövőt remél. Mennyire igazán magyar vonás!

Hazafias lírája ezekből az érzelmeiből táplálkozott s hű kísérelése volt a nemzeti élet minden fontosabb mozzanatának az ötvenes évektől kezdve. Verseiben aggódik, lelkesít, kitartásra int, óv a pártoskodástól, elsiratja nagyjainkat, gúnyol és ostoroz, ha kell, s mindegyikben éltetően izzik igaz és öntetlen hazaszerete. Bizonyára sok bennünk a konvencionális szólam s kevés az erő és lendület, de ez a nemes hazaszeretet tiszteletreméltókká teszi őket s azt se feledjük, hogy a maguk korában nem egyszer kifejezői voltak a nemzeti közhangulatnak.

Dalmady nem tartozott a mély gondolkodók közé. Reflexív költeményei leggyengébbek, mert a bennük megénekelte gondolatok közhelyek s kifejezésük sem művészi.

A kifejezés művészetlensége általában egyik legfelölőbb gyengéje Dalmady költészetének. Érzelmei ritkán fokozódnak szenvedélyekké, s ha ilyeneket akar kifejezni, túlzásba, dagályba esap, pl. mikor a napot, holdat, csillagokat aposztrofálja, hogy álljanak meg, „tovább menni sükségtelen“, hiszen megvan, amit kerestek, az igazi boldogság az övék. Máskor meg egészen erőtlenné válik, pl. mikor gyűlöletről, megvetésről, összetipratásról beszél s könnyed, dalszerű, refrénes formában teszi. Néha egy képnek erőltetett továbbüze-füzése sérti művészi érzékünket, néha egy torz költői ötlet, pl. mikor azt óhajtja, hogy tél lenne s a szerelmes virág és madár „hidegülnének el“, ő átvénne érzéseiket szeretni kedvesét „mindvalamennyivel“. De mindezeknél jobban bánt bennünket kifejezéseinek gyakori prózaisága, színtelen pongyolasága. Az ilyen nyelvért a múzsa bosszút áll a költőn.

Verselni símán versel, nem különös művészetrel s nem mindig gondosan (néha ritmusa meg-megsíklik, rímei süketek), de általában véve

kellemes harmóniák csendülnek ki strófáiból.

Azok a legjobb versei, melyekben nem akar magasabbra szárnyalni, mint amennyire ereje engedi, amikor gyöngéit, egyszerű érzéseit és hangulatait énekli. Ezért szerelmi lírája jóval értékesebb a hazafianál. Inkább a szerelem csendes boldogságának dalosa, mint csalódásainak és boldogtalanságának, bár ezeket is megénekli. A kedves alakját körülölelő gyöngédséget néha megkapó hangon tolmácsolja s főként családi boldogságának meleg-zínű képeivel tud verőfényt sugározni a mai olvasó szívébe is.

Különösen szépek azok a versei, melyek egy-egy kis jelenetnek lehelletszerű bájával hatnak, vagy amelyekben finomárnyalató hangulatképeket fest az éjjelről a pacsirtaszótól hangos hajnalról, a csöndes temetőről vagy az ifjúságára mélán visszaemlékező lélekről.

Ezek bizonyítják legbeszédesebben, hogy Dalmady, ha ritkán tudott is a művészet nagyobb magaslataira emelkedni, nemes és finom költői lélek volt.

Szinnyei Ferenc.

Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása. Ez a tanulmány, mely széleskörű levéltári kutatások alapján a külföldi analógiák s település- és gazdaságtörténeti kutatások megállapításainak szerencsés értékesítésével készült, oly rendkívül becses eredményekkel szolgál, amelyek méltán tarthatnak szélesebb körű érdeklődésre is számot; kíváncsinos is, hogy minél jobban átmenjenek a magyar köztudatba.

Turóc megye területe annak a hatalmas királyi magánuradalomnak volt része, amely Zólyomon kívül magában foglalta Liptó és Árva területét, sőt Hont és Bars északi részét is. A dél felől előnyomuló magyarság már talált lakosságot e területen, mely eredetileg az országválasztóközön, a gyepüvonalon kívül esett, de hogy békés foglalással jutott birtokába, annak ép a szláv lakosság kontinuitása a kétségtelen bizonyítéka.

Érdekes azonban, hogy úgy Liptóban, mint Turócbán a szláv nevű telepek nem a fensíkokon, hanem az ezeket szegélyező dombos, erdős részekben találhatók, ami arra mutat,

hogy ezek csak állattenyésztéssel, halászáttal és vadászattal foglalkoztak. A műveletlenül hagyott sík területek eladományozása, betelepítése a tatárjárás után indult meg, még pedig tervszerű módon a központi hatalom részéről, mely egyfelől a hadi elemet akarta ezzel szaporítani, másfelől pedig az ország gazdasági s következőleg politikai hatalmának megerősítését célozta vele. Ezeknek a legnagyobbbrészt magyar eredetű telepéseknek — jobbágyfiúknak — elhelyezkedése sem történt a szláv elem rovására, mert hisz azt a sík területet vették művelés alá, amelyet ezek parlagon hagytak.

Ezeket a katonáskodó jobbágyfiúkat azonban, — akik a társadalmi fejlődés végső fokán köznemesekké váltak, — már nem a királyi magánuradalom, hanem a királyi vármegyei szerkezet kapcsolta össze, amelyből azután, mint az ország többi részén már sokkal korábban, a nemesi vármegye autonóm szervezete alakult ki. Ez azonban már nem maradhatott azon az óriási területen egységes, decentralizálódni kellett, ami az önálló geográfiai egységek — Zólyom, Turóc, Liptó — szerint történt meg a XIV. század első felében.

Szerzőnk nem tagadja, hogy a honfoglaláskor volt itt már kis számú szláv lakosság, de megállapítja viszont, hogy ez a legkevésbé sem volt autochton — aminthogy újabban megafolták a csehek autochton voltáról hangoztatott véleményt is — hanem csak a legutolsó megszállóréteg a magyar honfoglalás előtt. Azt a nagyjelentőségű kultúrmunkát azonban, amelynek eredménye a földművelésnek meghonosítása s ennek folytán a fensíkoknak benépesítése volt, a dél felől betelepülő magyarság végezte el. „Ez a magyarság adta meg a megyének magyar jellegét a XIV. században, ez lett egyidejűleg önkormányzati szervének kifejlődésével a magyar kultúra terjesztője, a magyar államnak jobbanrosszban hosszú századokon keresztül hűséges tagja, erős vára.“ Igaz, hogy a szláv környezetben a jobbágyfiúk utódai később eltűntesodtak; az azonban bizonyos — írja Mályusz —, hogy érzésben nem változtak meg: szlávok családi nevük mellett is mindenkor rendíthetetlen hívei voltak magyar hazájuknak.

Mint a könyv címlapján látható

büszke griff mutatja, a Budavári Tudományos Társaság áldozatkészségének köszönhetjük, hogy a mai néhez viszonyok között e térképekkel illusztrált nagybecsű tanulmány megjelenhetett. —bj.—

Az európai kultúra pusztulása. (Ferrero könyve.) Mióta a nagy háború nyomán súlyos betegen sínylődik Európa, gonddal teli szemünk a borús jövőbe mered, mi lesz? Egyedül a múlt példái adhatnak választ a nagy kérdésre és ezért egymásután veszik kezükbe a történelem fátylóját írók és tudósok, hogy belevilágítsanak a jelen káoszába. Így tesz az ismert olasz kutató, Ferrero is; új művének címe: Az ókor civilizációjának pusztulása.

Kiindulása: a római birodalom letrésének okai. Rámutat itt, hogy a görög és római műveltség arisztokratikus világfelfogású volt és a népek, osztályok természetes fejlődés-szülte különbözőségén nyugodott, a nemzeti és vallási hagyományok odaadó tiszteletének védelme alatt. Szerinte a római civilizáció bukását a legitim tekintély összetörése okozta; ezt pedig Septimius Severus idézte elő a Kr. u. harmadik század elején, kidobva a szénatust törvényes jogainak gyakorlatából. Ez a lépés félszázados, barbár betörésekkel és elemi csapásokkal súlyosbított belháborút fogant; nines törvényes testület, amely az új császár megválasztását törvénnyel szentesítse és nyers ökoljog küzd az uralomért. Az erkölcsi alapot lerontották a filozófia humanisztikus irányzatai és az új, teljes egyenlőséget hirdető vallási tanok; a nemzeti érzést kifejező lokálpatriotizmus pedig elmerül a fajok, vallások, kultúrák növekvő keveredésének sodrában. — Nehéz évtizedek halálos harcrai után tett-erős császárok új jogi alapot akarnak építeni az elsöpört tekintélyek helyébe. De Diocletianus keleti mintájú theokratikus önkényuralmát ledönti a keresztény gondolkodás. Hiába teszi úrrá az Egyházat Constantinus mély politikai belátása és hiábavaló az új, centralizált államszervezet: ő sem tudja megállítani az idők gépezetét. A szellemi egység ideáljáért száll síkra a kereszténység is; de Itália sorsa meg van pecsételve már, mikor a népvándorlás friss népei letarolják a nyugatot. A

továbbéllő Bizánecban Constantinus legitimitási elve üli diadalát.

Azután, hosszú szunnyadás végén újraépül Európa kultúrája a tekintély bástyáján. Csodaszép virágát bontogatja a reneszánsz és — a felébredő egyéniség újra veti, veti le sorban a kényszerzubbonynak tetsző szellemi és erkölcsi tekintélyeket. A vallási háborúkból fakadó hitetlenség, a tizennyolcadik század felvilágosulása, utat törtek a francia forradalomnak; meginganak az alattvalók vallási meggyőződésén nyugvó, Isten kegyelméből való trónok, együtt az égi tekintéllyel. A népfenség keresztülvihetetlen eszméjének és az egyházra támaszkodó dinasztiáknak küzdelmében folyt le az utolsó évszázad. Ma, a világháború után, mindkettő a porban fetreng és ninesen mindenek fölé emelkedő, átfogó világnézet, mely egyiküket fel-emelje a földről. Ennek az általánosan elismert és tisztelt tekintélyi elvnek hijján hosszantartó anarchia réme kopogtat a nyugati civilizáció kapuján, melyhez képest eltörpül minden háborús pusztítás. És itt a győztesekhez fordul a szerző: használják ki okosan kedvezőbb helyzetüket és nyujtsanak segítő-kezet a vergődőknek. Mert ha beköszönt az anarchia, ók is belepusztulnak menthetetlenül. Oroszország forrongó boszorkányüstjéről vegyenek példát!

Ötletektől ragyogó, magával ragadó olvasmány ez, de — nézzük arnyoldalait is. Ferrero egyre csepüli a történetírókat, kiváltképen Mommsent, amire oka-joga ninesen. Minden részlethibától eltekintve van egy sarkalatos pont, amelynél nem lehet neki igazat adnunk. Tagadja ugyanis, hogy az antik művelődés erői évszázados haldoklásban mentek tönkre; azt mondja, hogy ha emésztette is az *imperium* testét a lassú sorvadás, a társadalmi bomlás fellépésének végoka az említett politikai válság: a szenátusi tekintély letörése. Ha kiszárad a kevély tölgy — feleljük — és a szélvész ledönti, tör, zúz estében. De hát a szél az oka ennek? Mikor még élt és virult, ezer vihar hasztalan rázta. Vajjon a história lomtárába lehetett volna-e tenni Cato maior vagy Cicero szenátusát? E nagymúltú testület csak sarokkő volt a roskadozó épület falában, melyet addig bontogatott a társadalom, míg magára nem döntötte

omladékait. — Az igazi ok abban a fájdalmas felismerésben rejlik, hogy a virágzás magában hordja az elkerülhetetlen sorvadás csíráit.

Van azonban még egy korszak mely bizonyos tekintetben a római-nál még szembeszökőbb hasonlóságú korunkkal. Ez a kultúrának az a fényes ötven esztendeje, melyet Athénben Perikles és Pheidias inauguráltak. E nagyszerű „rentékontaeteia” nyomában a peloponnésusi háború súlyos évtizedei következtek és a nagy harc nem érhetett addig véget, míg mindkét fél teljesen nem vesztette véréit. „Tökéletes politikai elenyedés következett be, melyet a tömegek békevágya okozott. Röpíratokról tudunk, melyekben kifejtik, hogy a nagyhatalmi mámortól el kell tekinteni, mely a legközelebb fekvő létérdekek forognak veszélyben. A politikai célok háttérbe szorulásával előnyomult a szociális kérdés, mely akkor is bomlásra vezetett és az állam tagadására.” Itt is a megrázó földi sors: a virágzás, mint a hervadás előfutára. És hasonlítsuk össze az elmúlt század szédítő fejlődésben lepergett második felét és a rákövetkezett nagy harc első felvonását ezen tényekkel; keserves és kérlelhetlen megegyezést találunk. Hát mi lesz velünk?

Ezeréves multunk adja a példát küzdelmeinkben, népünk egészséges lelke az önbizalmat hozza.

A. A.

Tamedli Mihály Oberon-fordítása. Wielandnak nem legsikerültebb műve Oberon. Vannak hervadt bájjai, fecsegő részletei, túllontúl elnyújtott epizódjai s ezek manapság, egy reális korban, kétszeresen kiütököznek. De ha Goethe egykor irányító ítéletén módosítanunk kell is, Wieland még mindig nagy mesemondó s klasszikus mestere a német nyelv muzsikájának: megérdemli, hogy lefordítsák.

Wieland szakított a kimért, feszes olasz stanzával, mivel eposzban épp olyan nyugós köntösnek találta, akár a lírában a szonettet. Hát áttörte ezt a merevséget, még pedig zseniális ösztönrel: a romantikus költemény énekeiből csakugyan mintha a szárnyas ló friss ügetését érezné ki az ember. Tamedli viszont csak fáradt, s nem mindig határozott lejtésű jam-

bust adott az eredetinek fürge s amellet szélesen hömpölygő ritmusához képest.

Wieland mestere a rímnek. Meg kell adni, hogy a fordító sokszor szerencsésen oldotta meg a versteknikának ezt a részét, ám hiba, hogy erején felül ragaszkodik a sorok tiszta, bravúros kiesengéséhez, ami aztán a belső szépség rovására megy. Legalább három tucat erőszakolt rímre emlékszem, melyek már magukban sem szépek s amellet az előadást is ki-kisiklatják a tartalmi hűség vágányáról. A rím kedvéért sokszor szövegek elsikkadnak, prózai szavak, magyartalanságok kerülnek elő, rímóriások szinte sorra nőnek, kakofóniától konganak. Régeóta elavult, nyelvújításkorabeli, de mindenesetre a szófaragókra emlékeztető szavakkal is bőven találkozunk. Mintha bizony Wieland, a dialalmas, pompázó költői nyelv mestere rászorult volna, hogy az egykorú, Kazinczy-féle szókincsel égessenek rá korhű patinát!

Nem lennének azonban igazságosak, ha ezzel már el is intéznék Tamedli fordítását. Igaz ugyan, hogy fogyatékosságai átszivárognak az egész munkán s lépten-nyomon a fordítás fémjelzéseként hatnak, de vannak strófái, melyek, ha nem is egészen méltók Wieland nyelvéhez, muzsikájához, bizonyos jobb átlagig emelkednek fel. Pl.:

„Onnét már egyenest Bagdadnak ügetett.
Gyakran töpreng, sok út van-e még hátra?
Elhagyott számtalan pusztát és ligetet
S mindig lelt új erdőre, új hegyhátra.

Nem egyszer szidta a pogány eszét,
Mert új volt annak a gallus beszéd:
„Melyik út visz Bagdadba?” — Hányszor kérdi,
Ha egy-egy kaput ér, de senki meg nem érti.”

Tamedli nem végzett hiábavaló munkát. Már a szeretet, a kegyelet, mely nagy vállalkozására ösztönözte, tiszteletet parancsol. Ne feledjük, hogy olyan korban dolgozott, mikor az író, sajnós, egy hónapi idejét sem előlegezheti az irodalomnak. Irodalmunknak egy régi tartozását akarta leróni és szép, hogy legalább az első részletet letörlesztette. S ha Wieland az első megjelenés után évekig simítgatott művén, hogy végül is Goethének kellett közbevetnie magát: miért

ne tehetné meg ezt fordítója is? Nem egy jó fordításunk kiadásokan keresztyű érett meg igazán. Azt, ami fordításából ez idő szerint elmaradt: a levegőt, bájta, lendületet, nehéz lesz ugyan pótolnia, de még így is sokat javíthat s akkor élvezhetőbb magyar Oberont ad, jobbat az átlagosnál. A feladat, melyre vállalkozott, felettébb nehéz; önzetlen buzgalmának feltételül megvan az az eredménye, hogy fordításából a németül nem tudó közönség még mindig elég jól tájékozódhatik Wieland époszárol.

Vajthó László.

Gróf Tisza István Összes munkái.

Kiadja a M. T. Akadémia. Első kötet I. Tanulmányok és értekezések. II. Naplószerű feljegyzések. Budapest, 1923. Franklin-Társulat. Fvk., 8°, 707. l.

Tisza István történetírói érdeklődését főleg azok az újkori események izgatták, melyek elég közel vannak hozzánk, hogy hatásukat mindmáig éreztessék. Az összegyűjtött munkáit megnyitó hatalmas kötet, melyhez Berzeviczy Albert írt szép és jellemző előszót, már tartalmán gazdag sokféleségével is meglepi az olvasót.

Tisza *Barras emlékiratai*-ban azt az izzó kort festi, melyben az egyenesnek, becsületesnek buknia kellett s csak a gerinctelen, becstelen maradt életben, a francia forradalmat mikor sok tehetetlen egyén élet-halála lesz s az események fonalát látszólag a véletlen sodorja. Barras is alakoskodással, gazsággal, de ha alkalom kínálkozott rá, vad eréllyel és következetességgel megúszva a vad vizeket, direktóriumi taggá lesz, drága énjét féltve vérpadra viteti a sokkal becsületesebb Robespierret s megakadályozza a royalista többség uralomrajutását. Tisza a forradalomból, mely „az illem, tisztesség és erkölcs fogalmait alapjukban rendíti meg”, azt a mély tanulást vonja le, hogy a józan, érett elemnek *kötelessége* a politikai szereplés, mert különben a vezetés vad rajongók és kalandorok kezére kerül.

A *Sadovától Sedanig* c. tanulmány tele van drámai jelenetekkel, a mesterileg jellemzett alakok valósággal megelevenednek az olvasó szeme előtt. Ott van III. Napoleon, az álmódzó idealizmusnak és a hódító bandita ösztönének csodálatos

keveréke; látjuk, miként emelték erényei s hogy sujtották porba bünei és hibái. Látjuk hatalmas zenitjén, a dicsőség karjai közt, mikor versenyezve keresik barátságát a külföldi uralkodók. Majd ellenmondással teljes lényéből kifolyólag hogyan kezd egyszerre kétféle, egymással homlokegyenest ellenkező politikát, hogyan idegeníti el magától alattvalóit úgy, mint olasz barátait s szerez egyre több ellenséget. Vesz-tét érezvén, fűhöz-fához kapkod s elveszti lába alól a talajt. A veszedelmes emberről kitűnik, hogy csak kalandor s „az a mélységes machiavellizmusnak látszó rejtelmes politika egy beteg, megtört akaratú, egyensúlyát veszített ember vergődése”. S milyen miniszterei voltak! A 66-iki porosz-osztrák háborúkor külügyminisztere (Drouyn) tulajdon berlini követével olyan rossz viszonyban van, hogy az tőle semmiféle információt sem kap s teljesen tanácstalanul áll. Még bűnösebbek az 1870-iki miniszterek, a szájás ügyvéd Ollivier, a preotens Gramont (a külügyminiszter), kik tudatosan félrevezetik a császárt és minisztertársaikat az osztrák, illetve az orosz segítség kilátásba helyezésével, a hadügyminiszter pedig (Leboeuf) nagyhangú kijelentésekkel. A külpolitikában olyan tájékoztatlanságot tanúsítottak, hogy nem tudja az ember: „önképzőkör tagjai, vagy asztaltársaságok vezérpolitikussai, vagy egy nagy nemzet felelős intézői-e ezek”. Ők, a tudatlan, könnyelmű, de szenvedélyes politikusok élezi ki a helyzetet, fújják föl a spanyol örökösödési kérdést, feszítik a húrt, provokálják a háborút s mindezzel — hajtják Bismarck malmára a vizet. S mikor aztán lecsap a bomba, erősen fejüket vesztik. A porosz király I. Vilmos is szűklátkórú ember; sokáig kétségeskedő félelemmel nézte Bismarck „kalandos” politikáját, nehezen egyezett bele Hohenzollern Lipót spanyol trónjelöltésébe is, viszont a 66-os győzelem után alig lehet mérsékletre bírni, de minisztere mind ember volt a talpán, s köztük a legnagyobb: Bismarck. Az eleinte dualista (porosz-osztrák) felfogású porosz junker a frankfurti tavaszlatok alapján meggyőződik a helyzet tarthatatlan voltáról: „Németország szűk kettőnk számára. Mind-

ketten ugyanazt a vitás táblaterületet szántjuk" — s tudatában az előnyös következményeknek, élére áll a német nemzeti törekvéseknek, s hogy az elkövetkező nagy viharban üllőnek ne használják nemzetét, kalapács szerepét kell játszania. „A Bismarck szavaiból kisugárzó őserő a későbbi nagy idők tanulságainak világításában valóban megdöbbentő hatást gyakorol” — írja Tisza, de lehetetlen, hogy az ő munkáinak olvasásakor is ugyanilyen érzelmek ne fussanak át szívének. Hogyan sikerült Bismarcknak, a támadó félnek a háború ódiomát Ausztriára tolnia, mint aknázza ki szédületes előnyomulással a győzelmet a porosz sereg — e rövid ismertetés nem elegendi meg kifejtését. A teljes, nem várt győzelem azonban az egész francia közvélemény olyan mérvű felzúdulását váltotta ki, hogy Bismarck tisztában volt vele, hogy a háborút el nem kerülheti; várt tehát az első jó alkalomra. Francia részről olyan provokációra volt szüksége, mi az egész német nemzetet összeforrasza, a Franciaországgal rokonszenvező közvéleményt elfordítsa s elszigetelje Ausztriát és Olaszországot. Bismarck ezért kezdeményezte Hohenzollern Lipótnak a spanyol trónra való jelölését. A vad gyűlölet újult erővel lobogott fel, a párisi parlament a legsértőbb kifejezésekkel rontott neki a németeknek; olyan arrogáns hangon követelték a garanciákat, sőt elégtételt, hogy Bismarcknak — ki csak erre várt — nyert úgye volt. A diadal oroszánrésze azé az érealaké, ki „jós előrelátással, a természetvizsgáló, hideg, boncoló eszével, a lángész magas szárnyalásával és titáni energiájával s a hazafi izzó honszerelmével” a leszámolást így előkészítette.

Tisza másik tanulmányában a sádovai osztrák vezért, Benedeket helyezi kellő világításba: nem volt magyar, mert érzelmé nem volt az; tragikuma: hogy bár érezte alkalmatlan voltát, nem tudta elhárítani magától a felelősségteljes megbízatást s hogy a hadsereg harci készségét fenntartsák, bűnbaknak tették meg; sorsát férfiasan viselte. — Tisza elismerte, hogy az emberiség mozgalmait az egyesítő nemzeti szemponton kívül a széttagoló társadalmi önzés is befolyásolja s a

kettő küzdelme irányítja a történelmet. De az osztályönzést, valamint a történelmi materializmus egyoldalú állásfoglalását elítélte s a balkáni háborúban tapasztalt nacionalizmus fellobbanása csak edzette saját nemzete ellenálló képességébe vetett hitét. Nagyobb súllyal értékeli a személytelen erőknél a kiváló egyéniségek, hősök átalakító hatását, de szent meggyőződése szerint, mely az olvasót is magával ragadja, a legnagyobb emberek úgy, mint a leghitványabbak, Isten kifürkészhetetlen akaratának végrehajtói.

Tisza irodalmi működésének jelentős részét a magyar *parlamentarizmus* érdekében kifejített hatalmas akció tölti ki. Nincs magyar ember, ki ebbe a kérdésbe úgy belemélyedt volna s annyira ismerte volna annak minden csínját-binját, mint ő. Tanulmányaiban képet ad a nyugati nemzetek parlamentjeiről, de természetesen az angol parlamentarizmusnál időzik legszívesebben, mely a többinek mintája. Bebizonyítja angol példákkal, hogy ez a rendszer az államfőt nem kényszeríti passzív szerepre s az eredményt a király és nemzet tényleges erőviszonyainak egyensúlyba jutásával érlelődik döntéssé. A parlament — az ő felfogása szerint — akkor felel meg hivatásának, ha abban a legkiválóbbak egyesülnek a nemzet nagy érdekeinek előmozdítására. Az obstrukció munkaképtelenné tette a magyar képviselőházat, viszont ő a választói jog rohamos, átmenet nélküli megvalósítására való törekvésben nagy veszedelmet látott. Nem volt ellensége a fokozatos reformnak; tudta, hogy demokratikus irányban fejlődik a világ, de minden azon fordul meg, hogy a társadalmi fejlődés együtt jár-e a politikai haladással, vagy attól elmarad. A nyugati államok parlamentjeinek (különösen az osztráknak) tanulmányozásából aggódva tapasztalta, hogy az általános választójog behozatala siralmas hatást gyakorolt, a művelt, felvilágosodott, politikailag érett elem elvesztette a vezetést s az eredmény: szomorú hanyatlás lett. Ez a tudat erősítette meg benne a szilárd elhatározást, hogy hazáját nemzeti ettől a romlástól. Hazája, megzeme féltő szeretete lobog ki e tárgyban írt minden sorából; ismeri a veszély nagyságát,

tudja, mi forog kockán, s prófétai erővel kiáltja oda: „Az ég szerelmére... egy ugrás a sötétbe helyrehozhatatlan, örök időkre való, végleges rombolást okoz!”

Az olthatatlan haza- és nemzetszeretet Tisza egész politikájának sarkpontja, minden mást alárendelt ennek a szempontnak. A nemzeti érzés neki „nagy, élő, éltető érzés, hatalmas, diadalmas valóság”, mely hat, melegít s minden lépését irányítja. Lobogó fajszeretete gyújt. Nem megbocsátható-e hát neki, ha túlbecsülte fáját? Mert az a hite, hogy bár „nagyon sokban hátrább vagyunk még a kontinens műveltebb, gazdagabb nemzeteinél, de politikai fejlettség dolgában messze fölöttük állunk”, fájdalom, nem igazolódott. Nemzete érdekében indított az atheista és materialista világnézet ellen elkeseredett küzdelmet. A minden kötelesség alól kibújó szabadgondolkodó szerinte nem is szabad igazán, mert a hypermodern jel-szavakból táplálkozó félműveltség terrorizmusa nehezedik rá. Rothadásnak nevezi Tisza ez irányt, mely az egész európai kultúrát zülléssel fenyegeti, minket pedig elpusztulástól félt, ha az ifjúságba bele nem ültetjük „nemzeti életünk és irodalmunk nagyjainak kultuszát, a magyar nép lelkivilágának s a magyar kultúra örökbecsű alkotásainak ismeretét és szeretetét”.

Meggyőződése, hogy a 67-es kiegyezés az adott viszonyok közt nemzetére a legkedvezőbb helyzetet teremtette; ezért ragaszkodott sziklaszilárdan hozzá s ezért volt ellensége minden áramlatnak, mely a kiegyezés erejét és érvényét gyöngíteni igyekezett, viszont örömmel ragadott meg minden törekvést, mely a két ország viszonyát szívélyesebbé iparkodott tenni; hiszen érdekeink tökéletesen azonosak. Horvátországnak is becsületet öszinteséggel meg akarta adni azt, mit neki az 1868 :XXX. t.-c. biztosított. Nemzetiségi politikája a Szechenyiéhez volt hasonló: „a helyes nemzetiségi politikának Janus-arca van. Kérlelhetetlen következetességgel kell megfékezni a nemzeti egységre veszélyes törekvéseket, teljes erővel támogatni a hazafias irányzatot s megtenni mindent az egész vonalon, ami megszünteti a félreértéseket, orvosolja a sérelmeket”.

Agrárpolitikai kérdésekkel is foglalkozott. Állásfoglalása zavarba ejti azokat, kik a kérdéssel pártpolitikai szempontból, vagy az osztályérdek szempontjából foglalkoznak. Ő nem egyoldalú jelszavak után indult, a kérdést olyan magas álláspontból tekintette, ahonnan nézve az apró ellentétek már eltűnnek, csak a nemzet nagy egyetemes érdeke domborodik ki. Tisza jól tudta, amit sokan csak később vétek felfedezni, hogy a magyar nemzet gerincét a magyar birtokos-osztály teszi, nemcsak a nagy- és középbirtokost érte ezen, hanem a kisbirtokost is. Előtte csak egy szempont volt irányadó, hogy t. i. ez a nemzetfenntartó osztály minden rétegében erős, egységes legyen s alkalmas azoknak a feladatoknak betöltésére, melyekre a nemzet életében hivatva van. Ezt tudva érthetjük meg, hogy ő a liberális haladás embere. Azt óhajtotta, hogy a középosztály számára is minél több hitbizomány alkíttassék (vitézi telkek 1920 óta). S nem a költséges mintagazdaságoknak örült, hanem a jövedelmező gazdaságoknak, mert ezek által növekedik a nemzeti vagyon. Nem siklott el érzéketlenül egyik társadalmi réteg baja és szenvedése mellett sem, hanem segíteni igyekezett rajtuk; ezért foglalkozott *szociális problémákkal*, különösen a munkásbiztosítás kérdésével. A sokat emlegetett homestead-től azért idegenkedett, mert kétélű fegyvert látott benne, mely: védi a hajlékot a szegény ember feje felett, de megfosztja természetesen a legkevésbé a földhasználatától s könnyen az uzsora karjaiba taszítja.

A kiegyezés után a magyar nemzet haladásának sarkpontja a *valuta*-rendezés volt; számos tanulmányban sürgette ezt Tisza s ajánlotta az aranyvalutára való tényleges áttérést. Itt tűnik ki önzetlen nagysága. Minden sikernek nagyon örül, bárki vívta is ki, amit nemzete életére hasznosnak látott. Ezért ünnepelte a valutarendezés nehéz problémáját megoldó Wekerlét, ezért vette védelmébe a közgazdasági életünkre előnyös zónarendszer megalkotóját, Baross Gábort s állított olyan szép emléket nagy értékesében Hieronymi Károlynak. A hála és elismerés koszorúját helyezi a nagy Andrassy Gyula lábaihoz,

kinek kiváló szellemi ereje, férfias erélye, varázsos egyénisége nélkül nem jöhetett volna létre a kiegyezés, mit azután minden centralista, nemzetiségi, reakciós, föderaliztikus törekvéssel szemben megoltalmazott.

A művészetről alkotott felfogása is teljesen összhangban állott lényével. A művészetnek az igazat kell reprodukálnia, „azt az örökké új, örökké más és örökké szép képet, amit a természetben az Uristen festett nekünk“. Kétségtelenül elitéli különösen a festészetben lábrakapott beteg, dekadens, exotikus irányzatot, mely a természetes formákat, színeket eltorzítja és megváltoztatja. Hibáztatja a közönség kifacsarodott ízlését, de szemrehányást tesz azoknak a művészeknek is, kik a közönség kontár ízléstelenségére számítva, stréberségből felvett pózzal rosszra fordítják a maguk istenáldotta tehetségét, ahelyett, hogy magukhoz igyekezzenék emelni a közönséget. Amilyen lelki gyönyörűséget talál Szinyei, vagy Székely Bertalan nemes művészetében, olyan megvetéssel s valóságos utálattal fordul el a másik irányzattól, mely szerinte szintén a nemzet lejtőre juttatására vezet, minek meggátolására pedig ő egy gigászi izomzat minden erejét megfeszíti.

Törőlmetszett magyarsággal írt munkái rendkívüli ismeretről, erős ítéletről, éles látásról tesznek tanubizonyosságot. Az önzőnek, ridegnek kikiáltott Tisza ahol valami jót fedez fel, nem fukarkodik az elismeréssel. — Könyvéből erőt meríthetünk nehéz csalódásaink elviselésére s hitéből hitet: hogy a nemzetek sorsát isteni gondviselés irányítja, hogy a nagy nemzeti katasztrófák az elbizakodott ember észreterítésére valók, s hogy a bomlásból és pusztulásból élet fog fakadni.

Vargha Zoltán.

Ómagyar Máriasisralom. Februári füzetünkben ismertettük a nemrég szerencsésen felfedezett, Árpádkori magyar verset. Január végén Gragger Róbert a leletet tanulmány kíséretében bemutatta egy akadémiai ülésen. Most a fenti címen a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványaként, önálló füzetben jelent meg Gragger említett tanulmánya,

mely a nyelvemlék fölfedezéséről részletesen beszámol s írás-, nyelv- és irodalomtörténeti, valamint versetani szempontból is bőséges magyarázatokkal kíséri az eredeti szöveg hű közlését. A füzet értékét növeli a Máriasisralom sikerült hasonmása. E közlemény előbb a Nyelvtudományi Társaság ismert kitünő folyóiratában, a Magyar Nyelvben jelent meg s onnan került, mint különnyomat, a Társaság kiadványai sorába, melyek közé immár tizenkilencedikül lép be. A füzet ára száz korona; megrendelhetni a Társaságnál (a M. Tud. Akadémia palotájában). A nyelvemlék hasonmása ugyanott külön is kapható a füzet feleáráért. Minde kiadásokhoz szükséges összeget a vallás- és közoktatásügyi miniszter bocsátotta a Társaság rendelkezésére.

Megragadjuk az alkalmat, hogy egyúttal a Magyar Nyelvtudományi Társaságra is felhívjuk nagyszámú olvasóink figyelmét. Ez a mintegy húsz éve fennálló Társaság a legfigyelemreméltóbbak egyike azok közt, melyek a hazai műveltség szolgálatában állanak. Ugyanaz a Szily Kálmán alapította, aki megelőzőleg a Természettudományi Társaság megszervezésével és páratlan föllendítésével szerzett magának felejthetetlen érdemet. Sikerült ez ifjabb Társaságot az utóbbi évek ismert nehézségein is szerencsésen átvetnie. A Társaság folyóirata, a Magyar Nyelv, melyet most az ő közreműködésével Melich János és Gombocz Zoltán szerkeszt, módot talált rá, hogy a legeleségesebb anyagi viszonyok között is megjelenhessen. Közönthette ezt részben a műveltebb társadalom lelkes támogatásának, mit méltán kérhet s remélhet a jövőre is. Anyanyelvünk tudományát az utóbbi két évtized leforgása alatt oly magaslatra emelte, hová minden magyar ember büszkeséggel s méltó önérzettel tekinthet fel. S megtette ezt oly formában, mely a szorosabb szakszerűség követelményei mellett állandó figyelemmel volt és van a nem-tudós közönség természetes érdeklődésére is.

Mind a Társaság anyagi érdekeit, mind közérdekű folyóiratát, mind pedig szóbanforgó nyelvemlék-kiadványát a legmelegebben ajánljuk olvasóinknak.

M. N.

Szoborrombolások. A pozsonyi Mária Terézia szobor lerombolása méltán keltette föl az egész művelt világ megbotránkozását. A csehek, indítékaiban és kivitelében egészen új példáját szolgáltatták a szoborrombolásnak. A népek történetében műemlékek erőszakos lerombolása gyakran megisméltendő jelenség, de a rombolás éle mindenkor a mult ellen irányul. A fölszabadult tömegek vad gyűlölettel és indulattal esnek neki a mult minden emlékének. Így irtották ki Egyiptomban IV. Amenophis halála után Echnaton kultuszának minden jelét, így taposták porba Rómában a zsarnok császárok szobrait haláluk után, így estek áldozatul 1792/3-ban Párizsban a francia királyok szobrai a tömegnek bős forradalmi dühének. A vandalizmusnak ezekkel a szomorú történeti példáival szemben a pozsonyi szoborrombolás két szempontból is más elbírálás alá kell, hogy essék. A rombolás munkáját a fölvetett fényképek tanúsága szerint nem a felbőszült, fékezhetetlen tömegszenvedély végezte, hanem egy kis csoport megfontoltan, lassan és fokozatosan hajtotta végre. Célzatában pedig a rombolás nem a mult, hanem a jövő ellen irányult; indoka nem annyira bosszú a multért, mint inkább félelem a jövőtől. Ezért a magyar jövőért szenvedett mártírhalált Fadrusz pozsonyi Mária-Teréziája.

Hekler Antal.

Várad Antal. A hatvankilenc éves korában váratlan hirtelenséggel elhunyt Várad Antal a kiegyezés utáni írói nemzedék egyik értékes munkása volt. Színésznek készült, tanár lett, majd a Színészakadémia igazgatója, s egész életén keresztül mint poéta működött. Első nagyobb sikerét a drámairás terén aratta. *Iskariotja* megérdemelt feltűnést keltett a Nemzeti Színházban, s Arany László és Szigligeti Ede között irodalomtörténeti tekintetben

érdekes vitára adott okot. Ezzel és többi darabjainak nagy részével ahhoz a drámai fordulathoz csatlakozott, amelynek legkiválóbb képviselője Rákosi Jenő volt, s amelyet új-romantikus iskolának nevezünk. Ezt az irányt a szónak pazarabb gazdagsága, a páthosznak nagyobb lendülete, s az erősebb költőiség jellemezték az előtte járt Szigligeti-iskola kissé szárazabb és józanabb színpadiasságával szemben. Mint lírai költő is a mult század utolsó harmadának irodalmi gyermeke. Régebbi költészetünknek klasszikusabb és szigorúbb vonalvezetésével, plasztikusabb alkotó módjával szemben, ő is, mint társai, festőibb hatásokra nagyobb színpompára és részletesebb rajzra törekszik, még a szerkezetnek meglazítása árán is. Írt egy-két szép lírai elbeszélést és legenda-féle elbeszélő költeményt is. Általában érdekes — s ez kortársaitól megkülönböztető vonása —, hogy a vallásos érzés aránylag gyakran szólal meg lantján. Fordított Molièreből, Aischylosból, s átültette Goethe *Faustjának* II. részét. Több regényt, novellát is írt s valaha nagyon ügyes és népszerű alkalmi költő is volt. Az utóbbi időben már nem annyira versköltéssel foglalkozott, mint inkább színésztörténetivel tette magát kedvelt tárcáiróvá. Kedves, naiv történeteket beszélt el a régi magyar színészek életéből jóízű humorral és bájos közvetlenséggel. A színészhöz való vonzalma egész életén végig kísérte, de ami benne csak kedv és hajlam volt, az tehetséggé érett leányában, Várad Arankában, a Nemzeti Színház kiváló művésznőjében.

—bs—

Színházi Szemle. A történeti drámák száma Harsányi Kálmánnak, a Nemzeti Színházban előadott *Elődék*-jával ismét megszorodott. Ami ez új történelmi színjátékot a legutóbbi két év hasonló termékeitől előnyö-

sen megkülönbözteti, az a *drámai-ság* elevebb lüktetése és feszítőbb ereje. Míg amazok — sok részletességük mellett is — epikusán széthullottak, vagy lírába olvadtak, ez a maga szigorúbban központosított eseményosorával és feszesebb szerkezetével inkább színpadi munka. A darab drámaisága a harmadik felvonás végéig egyre emelkedik, dikciója forró és szárnyaló, az alakok változatosan vannak megrajzolva, s minde sajtások párosítva a költő bensőséges hazafiasságával, rokon-szenves alkotással teszik a darabot. E szépségek élvezetét azonban — sajnos — több kellemetlen botlás zavarja meg. Mert főszméje: a nemzetközi világimpériumnak és a nemzeti ellenhatásnak szembeállításá ugyan aktuálisan megragadó, de hogy minden nemzeti hagyomány ellenére, hősmónánk legelső nagy alakját, a kozmopolita gondolat megtestesítőjévé teszi meg, ez visszás és zavaró hatású. Attilával szemben, a hűség képviselője, Ellák áll. Ez az elvi ellentét a maga egyetlenségében monumentálisabb lett volna, mint szerelmi motívumokkal összebonyolítva és egyéb indítékoktól túlhalmozva. (Attila t. i. feleségül veszi Hildegundot, Ellák volt mátkáját). Ellák különben is kelleténél differenciáltabb, habozóbb és erélytele-nebb a csupavas Attilánál. Ebben az egyébként erős feszültségű darabban az is stilszerűtlen, hogy alakjai igen gyakran saját magukat magyarázzák, s a szenvedélyek forró viharját úntalan, az értelem hideg áramlatával hűtik le. Ha még megemlítjük az ötödik felvonás elnagyoltságát, akkor körülbelül felsoroltuk főhibáit ennek a különben nemes törekvésű darabnak. — Az előadás méltó az író komoly mondanivalóhoz: gondos, összevágó, a szerepek kitűnő színészek kezében vannak, csak ismét éreztük a magasabb stílus hiányát, mint a Nemzeti Színház előadásain mindig, hogyha a nagy tragédiák felé törekvő darabokat mutat be.

Harsányi drámájával kapcsolatban lehetetlen szó nélkül hagyni a hírlapok kritikáját. Az egyik árnyalat hűvösségével a másiknak hozsánnája állott szemben. Ez utóbbi szerint *Ellák* makulátlan munka, amely a legnagyobb tragikus alkotások magasságáig ér fel, s írója

Katonával és Madách Imrével vetkő tehetség. Eppen e hasábokon emeltünk szót a másik bátor elfogult ömledézesei ellen, amellyel pl. *Égi és földi szerelmet* üdvözölte és szerzőjét Goethe magasságáig tolta fel. Egy sajtónyilatkozatból úgy látszik, hogy *Elláknak* ez a túlonúl magasztalása tudatos ellenhatásként, kölcsönben történik, mert ha a másik sajtó úgy, miért ne mi is úgy? Nem hisszük, hogy azt a „másik sajtót“ érdemes volna e részben követni. Igaz, hogy Harsányi Kálmán-nal szemben igazságtalan volt az a hosszas mellőzés, amelyben az irodalmi közvélemény részesítette, de éppen annyira igaz az is, hogy ez a görögötüzes láрма, a bámulatnak ez az erőltetése a másik végletbe, a túlságos magasztalás végletébe lendült. Természetes, hogy nemzeti érdekeinket melengető szeretettel kell ápolnunk és féltő gonddal védennünk, de a jogos kritika szavát — éppen ez értekek fejlesztése érdekében — nem szabad elnémítani. Az igazságnak mindennél nagyobb propagáló ereje van, az igazságtalan túlzásnál pedig — Bourget szavaival élve — nincs, ami kevesebbet nyomna.

*

Sok sívár és pöffeszkedő kíséret után a Vígszínház ismét tiszta irodalommal próbálkozott, Herczeg Ferenc *Sirokkójának* színrehozatalával. Ebben a vígjátékban a kiváló szerző legnemesebb írói sajtáságai látszanak. Bámuljuk a technikának fölünyes könnyedségét, üden hat ránk színpadi íróinknak annyi erőltetett nagyotakarása és körmönfont ötlete után e darab nagy művészi diszkrétioja és a hatásesszűközben való nemes takarékosága, — elkáprázunk a párbeszédek szellemes ragyogásától, — és végül meg-megcsap a lelki háborgásoknak nagy mélységekből elővíharzó szele. Hőse egy énekesnő, akire eleinte egy művészi göggyében felfuvalkodott zeneszerző van nagy hatással, de aki mikor észreveszi, hogy a „mester“ pusztá eszközzé súlyeszi, fellázad ellene és nőül megy egy derék, de kissé nyárspolgári tudóshoz. A férj érzi, hogy felesége lelkének vannak az ő számára nem nyíló rekeszei is, ezért féltékeny lesz rá, bék alaptalanul. Tehetetlen háborgásában egyik jóbarátját, egy tengerészorvost kéri

meg, hogy tegye próbára a feleségét. Az orvos próba közben beleszeret az asszonyba, aki azonban rájön az árnyára és — miután régi ideáljának, a muzsikusként híró szavát is visszaverte — elkezd az urával és udvarlójával fölünyesen játszani, azután a férje féltékenységet lefegyverzi, s a maga boldogságát, a reá váró anyaságban találja meg. A cím szimbólikus értelme azt akarja mondani, hogy vannak a női léleknek viharjai, amikor ideges vágyakozás szantja az asszonyt, de azután a sirokkó elül és újra nap-sugarasan mosolyog a világ. — Ebben a darabban mintha két külön, két külön mondanivaló kapott volna egymás mellett helyet. Az egyik az asszony vágyakozása a szabad, a nagy, a viharzó élet után; a másik a családi élet kisebb erejű szele, amely a férj alaptalan féltékenységében támad a nőre. Ez a kettős mondanivaló csak lazán, csak annyiban kapcsolódik egymáshoz, hogy mind a kettőnek középpontja történetesen ugyanaz az asszony. Ehhez a kettősséghez képest a darab stílusa is felemás: van benne egy magasabb komédia és egy bohózatba hajló vígjáték. Valósággal a darabban nemcsak a sirokkó idegtépő viharja zúg: mellette fűdögöl egy enyhébb zefír is, amely apró, tarka-barka semmisségeket pillangósan táncoltat meg a levegőben.

A darab előadására a Vígszínház színészei a maguk könnyed vígjátéki modorával, szalón realizmusával kiválóan alkalmasak. Az asszony szerepét Varsányi Irén játszotta; a hisztérikus részek kevésbé sikerültek neki, de azokon a helyeken, ahol mélyebb szelidséget, vagy finom, ártatlan játékoságot kellett bemutatnia, elsőrangú volt. Hege-dús „a mester” szerepében igen jó. Mikor az előjáték végén megtudja, hogy a nő szakít vele, megdöbbenését és fájdalomát a fenékszín felé fordítva, pusztnan hátának és vállának igen kifejező rángásával ábrázolta; ez a játéka Novelli és Bassermann legvirtuózabb fogásaira emlékeztetett. Második felvonásbeli jelenetében mintha szerepét a szerző szándékánál egy árnyalattal mélyebb és komolyabb tónusra festette volna át. Gót a férj szerepében ügyesen járta a komolyság és a komikum

kötéltáncát. Rajnai a tengerészorvos alakját frappánsan gondolta el, de különös mozdulatai gyakran kényszeredetten hatnak. A modern naivát egy kis felvilágosodott egyetemi nőhallgatót, a színház fiatal tagja, Gál Franciska játszotta még itt-ott kissé csináltan, de azért sokatígérő tehetséggel. A két zenekritikus epizódfiguráját nagy jellemző erővel és művészileg tompított árnyalatokkal Szerémi és Tanay ábrázolták.

Galamb Sándor.

Canova-szobrok Magyarországon.

Canovával szemben, kinek halála százéves évfordulóját az idén ünepeli a világ, Magyarország műértő maecenásai már életében lerótták hódolatukat. Esterházy Miklós herceg, aki olaszországi utazásai alkalmával megismerkedett Canovával, 1805-ben kismartoni palotájában vendégül látja a mestert. Ez alkalommal rendel meg nála kedvelt leányának, Leopoldinának a szobrát, mely 1819-ben érkezett meg Bécsbe, s amelynek számára a herceg később a kismartoni parkban külön templomot építtetett. 1822-ben a művész e szobor alapján a hercegnő mellképét is elkészítette. 1824-ben az Esterházy-gyűjtemény még két Canova-szoborral: Napoleon és Lujza császárnő mellképével gyarapszik. Cicognara adata szerint Canova 1822-ben egy Esterházy gróf számára a Rezzonico síremlék geniusának mellképalakú másolatán dolgozott. A Canova művészetéért való lelkesedés Széchenyi István gróft is magával ragadta. Cicognara Canova művei sorában megemlékezik a Leopoldo Cicognara tulajdonában levő Beatrice-mellkép (1919) egy másodpéldányáról, mely Széchenyi István gróf rendelése alapján készült (1822). Széchenyi 1833 április 27-én kelt végrendeletében Canovának még egy művéről, egy „Aspasia” (Vénus) szoborról is megemlékezik, mely a Beatrice-mellképpel együtt ma is Czenken, a család birtokában van. (A két szobor fényképét Bártfai Szabó László úr szívesége révén ismerem.) A czeni Vénuszon Canova a Palazzo Pittiben lévő híres Vénusz-szobrát ismételte meg, melyről nagy népszerűségére való tekintettel tudomásunk szerint több példányt készített. 1805-ben egyet a bajor király,

egyed pedig Canino herceg rendelt meg (London, Lansdowne-gyűjtemény). Ezekon kívül a mester halálakor hagyatékában a Vénusznek még két replikája szerepelt, az egyiket még nem fejezte be teljesen, a másiktól Cicognara, mint szabad változatról emlékezik meg. Minden valószínűség szerint ez a példány az, melyet később Széchenyi István megszerzett. Ugyancsak Canova műve gyanánt szokták emlegetni Károly Ambrus főherceg hercegprimásnak az esztergomi bazilikában lévő síremlékét, melyet azonban hiteles adatok bizonyossága szerint nem maga a mester hanem egyik tanítványa, a mantuai Pisani készített 1826-ban, Rudnay Sándor primás megbízása alapján. A szarkofágtető fölnyitásának motivumát pyramisalakú háttérrel kapcsolatban már Pigalle is alkalmazta, de az ő strassburgi síremlékének túltömött szónoki páthosza Pisani alkotásán vonatott, ez az érzelmes józansággá higgadt. Ez a romantikus szentimentalizmusra való hajlandóság általános kísérő jelensége a klasszicizmus művészi törekvéseinek. Nyomat nemcsak Canova és Thorwaldsen szobrászatában, hanem a kor építészeti terveiben is fölismerjük. Ugyanaz a Schinkel, akit berlini alkotásain az antik oszloprendek szigorú formarendszere, kimért, józan, nemes egyszerűsége ihletett meg, vázlataiban nem egyszer romantikus tájképi környezetbe ágyazott gótikus templomtervet vetett papírra. S nem tekinthető véletlennek, hogy ugyanez a kor az, amikor a fegyelmezetlen, szabad természet varázsa a kertművészetet is hatalmába ejti.

Hekler Antal.

A Szépművészeti Múzeum új szerzeményei. Csak a múlt évben könyvelhette el a Szépművészeti Múzeum Boross Jenőnek New-Yorkból küldött fejedelmi ajándékát, mely oly értékeket foglal magában, mint Carreno Compostellai Szt. Jakabja és a Van Dyck köréből származó, hatalmas Férfiarckép, s máris a régi képtárnak újabb, jelentős gyarapodásáról adhatunk számot. A magyarságnak egyik nagylelkű barátja, Mr. A. L. Nicholson, anélkül, hogy hazánkat közvetlenül ismerné, csupán őszinte együttérzésének nemes tanújeleként, Londonból ajándékol küldött két kiváló műbecsű festményt:

az idősebb Francisco Herreranak Szt. Józsefet a kis Jézussal ábrázoló képét és Andrea Vaccaro Szt. Ceci-liáját.

Az előbbi révén ritka szerencsés ki egészítéshez jutott múzeumunk méltó büszkesége, a spanyol osztály, mely idáig nagyon is érezhetően nélkülözte a sevillai iskola e nagyjelentőségű mesterének, a XVII. századi naturalizmus és clair-obscure-festészetnek Ruelas mellett úttörő művészetét. Herrera (1576—1656) korban évtizedekkel megelőzi Sevilla többi nagy szülöttét, Velasquez, Murillo és Valdes Lealt s így könnyen érthető felfogásának nagyvonalúsága, s a természet szemléletének elfogulatlansága alatt titkon húzódó itálianista hagyomány. Képünkön is, mely teljes mesterjelzést és 1643-as évszámot visel, tehát Herrera utolsó korszakából származik, fel-feltűnnek Velence szellemének, pazar pompájának messzehullott csillámai. A művész főtörekvése, ez szembeszökő, a színek egymáshoz hangolására, fény és árnyék ellentéteinek festői tompítására, a szín könnyed, illatos, hajlékony kezelésére irányul. A komoly vallásosság, az elképzelés nagyszabású volta és nem fitogtatott biztossága pedig oly tulajdonságok, melyek itt Herrerát már a spanyol klasszikusok magaslatán mutatják. A szemlélőt elsősorban nem formai eszközökkel akarja megnyerni, sőt, amint ez képünkön jól megfigyelhető, ha kolorisztikus ihlete úgy kívánja, nem egy helyen vétségre is kész a belső, szerkezeti valóság ellen. Amint Szt. József csaknem teljesen jobb profilban egy földemelkedésen helyet foglal, óaranyos, okkersárga köpenye vállairól lesiklik s lent gazdag gyűrődésekben, festői puhaságú redőkben torlódik össze. Bő alkalom nyílik a megadott színtéma kifejtésére s a művész ezt esodálatraméltóan csakugyan meg is oldotta, de a redőzet hullámverése alatt egyidőre eltűnik az üllő alak formai világossága. A kis Jézus helyzete is, amint kitárt karokkal feltekintve, nevelőapja térdén ül, szintén nem sokkal meggyőzőbb s inkább lebegéshez hasonlít. Tehát nem a szerkezet, hanem a színezés teszi a kép vezérmotívumát. A környezetet tompított zöldjéből nagy világítóerővel teljesen kiesendülő színháromság: a már említett okkersárga, valamint Szt.

József ruhájának hűvösebb szürkés-kékje s a gyermekén halványlilába hajló kárminnak merész egymásmellé helyezése s azoknak az egymásba szüremelő fény és árnyék segítségével egységbe olvadása, — kifejelett kolorisztikus érzék bizonyossága s ebben rejlik a kompozíció varázsa. Ugyancsak az érett művész odaadására vall a lelki tartalom bensőséges melege, az a költői báj és gyengéd szeretet, mellyel csak spányol festő tudta a gyermek Jézust megjeleníteni s amely itt oly élénken emlékeztet Murillonak három évtized múlva, késői korszakában követett modorára, szinte rokokó-érzelmességére (kivált a Pedroso-féle Szent családra; London, Nat. Gall.). Azonban Herrera képén a jövőbelátás borongós hangulata, mely főleg József arcán tükröződik, a festő részéről még nem a hosszú begyakorlás eredménye, terméketlen ismétlések kényelmes eszköze, hanem hatalmas, egyéni temperamentum kiforrásának, megnyugvásának jele. Ugyancsak Murillo kedvence szokása lett az is, hogy a kis Jézus kezébe játékszerű az eljövendő szenvedések jelképeit adja, mint pl. a Szépművészeti Múzeumban lévő Ács-család című festményén. Herreranál a jövőre mutató töviskoronához járulnak a nevelőatya kezében a fehér virágok, melyek vissza, a multa utalnak s a kivirágzott pálea csodáját, Szt. József választatását hirdetik. Képünk így nemcsak színbelileg, hanem tartalmilag is távoleső elemek mesteri összefoglalása. Az érzelmi tartalom a két alakon túl kiterjeszkedik a baloldali pompás tájképrészletre, mely hatásosan kíséri az egésznek fátyolozott melankóliáját. Tekintve ezt az érett, mindenben befejezettséget, annál meglepőbb jelenség, hogy a Herrera utolsó jelzett művének ismert kép, a madridi Lázaro-gyűjteménynek 1648-ból keltezett Szt. Józsefe a gyermek Jézussal, mely formailag nagyjából összevág a Nicholson-féle képpel, felfogásban sokkal kevesebb elmélyedést mutat, s már-már modorosságba süllyed.

A másik ajándékdarab, Andrea Vaccaro (1589—1670) féalakban festett zenélő Szt. Ceciliája, szintén tanulmányos kiegészítést hozott a régi képtár anyagához. Ugyanis ettől a nápolyi festőtől, ki a maga korában egyike volt a legbecsültebbeknek,

már az Esterházy-képtárból múzeumunkba került egy nagyobb kompozíció, mely az alélt Szt. Sebestyént ábrázolja, amint nyilakverte sebeit két nő ápolja. Míg ez az utóbbi kép színeinek komor hangulatával, az inkább bűven alkalmazott vörös árnyalatokkal s főleg erősebb fény- és árnyék-ellentéteivel teljesen Vaccaro ama korai időszakára vall, mikor a nagy naturalistának, Caravagionak még feltétlen követője volt. Az új képen, mely szintén a jóismert mesterjegyet viseli, már más tényező is szóhoz jut s ez Guido Reni befolyása. Bár a színek még általában súlyosak és merevek s az egész benyomás az alak hatalmas plaszticitását uralja, Reni lágyabb lélekalkatú művészete félreismerhetlenül visszhangra lel az átszellemültség fokozott kifejezésében, az arc és kezek előkelő, kissé hűvös rajzában, az egésznek nöisebb, idealizált felfogásában.

Pigler Andor.

Erdélyi irodalmi dolgok. A *Pásztor-tűz*nek, a Reményik Sándor és Walter Gyula szerkesztésében megjelenő kolozsvári szépirodalmi hetilapnak utolsó öt füzete fekszik előttünk (jan. 14-től febr. 11-ig). E folyóiratot már régebben figyelemmel kísérjük s megállapíthatjuk, hogy mind színvonalában, mind anyaga változatoságában fokozatosan fejlődik. Tanulmányokat közöl az irodalom, történelem s böselet köréből; a verseken kívül minden számában legalább két novellát hoz s *Megjegyzések* c. rovatában Erdélynek nemcsak irodalmi, hanem egész kulturális életéről hű képet igyekszik adni. A meginduló műveltségi élet különösen folyóiratokban, felolvasások tartásában, a színházi előadásokban s igen érdekes és jelentős képzőművészeti kiállításokban nyilvánul meg. Az újabban megjelent folyóiratok közül megemlíthjük a marosvásárhelyi *Kalauzt*, Osvát Kálmánnak újra feltámasztott lapját s a nagyváradi magyar és román nyelven írt *Aurórá*t, amelynek két magyar és két román szerkesztője van. A régiak közül kiemelkedik gazdag tartalmával a kolozsvári *Hírnök*nek Petőfi-száma. A felolvasások legtöbbszörében programmon az új magyar líra képviselői szerepelnek. (Ady, Babits.) A nagy magyar Petőfi- és Madách-centenáriumok a

hatóságok közbelépése folytán megfelelő arányban nem tudtak kibontakozni. Így is azonban az Erdélyi Irodalmi Társaságtól kiadott Petőfi-versek és Az ember tragédiája, valamint az erdélyi szellemi élet legfőbb képviselőitől írt *Petőfi-émléksorok*, továbbá Oláh Ferenc *Petőfi és a szinpad* c. kis könyve és Benedek Elek népszerű Petőfi-életrajza az elmaradt ünnepek és színházi előadások fejében méltó kárpótlást nyújtanak. A Páztortúzban Madáchról Rass Károly írt méltatást.

Érdekes tényként kell felemlítenünk, hogy az irodalmi élet Erdélynek nemcsak nagyobb városaiban, hanem úgyszólván minden magyarlakta vidékén élénkebb hullámokat ver. Mintha az erdélyi közélet új lelki egység megteremtésén fáradoznék. Az egész székelység, a régi Partium, a városok, amelyek háború előtt gazdasági és műveltségi erejüknek legjavát Budapest felé irányították, most visszatérnek sajátos jellegzetességükhöz, helyi rendeltetésükhöz, s elsősorban életük egyéni kifejező formáján dolgoznak. De ugyanakkor megindul már a folyamat, amely a helyi életszemléleteknek kicserélésével magasabb egységet: az erdélyi lélek egységét teremti meg. A fejlődés azonban ezen a ponton nem állhat meg. Az erdélyiség önnön irodalmának csak az erkölcsi alapot és légkört, az ihlető forrást szolgáltathatja; de ha a benne rejlő lelket és szellemet győzelemhez akarja juttatni, keresnie kell a magyarországi és nyugati irodalmakkal való kapcsolatot s főként kérlelhetetlenül kell ragaszkodnia a művészi formához.

A Páztortútz anyagának összeállításában ezekért a célokért küzd. A magyarországi irodalommal való kapcsolatainak legújabb számaiban is több helyen nyomára akadunk. Illyés János Jenő hosszabb ismertetést és nyilatkozatot közöl Babits Mihályról; Laczkó Gézáról egy kitűnő Rubens-cikket és Juhász Gyulától egy mély Madách-verset olvashatunk. Több közlemény foglalkozik — ha szórványosan is, — a Budapestben megjelent könyvekkel és folyóiratokkal, egyebek közt igen rokonszenvesen a *Napkelettel* is. Természetesen a magyarországi irodalommal való kapcsolat egyelőre sem teljesnek, sem mélynek nem mondható.

A Páztortútz szerény eszközökkel dolgozik s már kisebb terjedelménél fogva is, — eltekintve a külső akadályok tömegétől — az elválaszthatatlanul egységes magyar irodalmi szellem mellett inkább állást foglal, mint megvalósítja.

Annál több oldalról igyekszik bemutatni az erdélyi irodalmat. Egyik jellemző vonása ennek: a művészi eszközökkel dolgozó protestáns ígéhirdetés. A nemrég eltávozott *Ravasz László* püspök — kinek *Orgonazugását* Tavasz Sándor az egyik számban hódoló elismeréssel méltatja — úgy látszik, maga körül egész iskolát nevelt. Egyik hívének, *Makkai Sándornak*: Írd meg, amit láttál c. művéről Reményik Sándor részletes bírálatot ír, melyben kifejti, hogy manapság Erdélyben minden ígéhirdetés egyúttal irodalom, művészet is, „amint minden irodalom és művészet, amely hivatását szent komolysággal végzi: Isten ígénének hirdetése“. Egy másik ref. teológiai tanár, Tavasz Sándor, a létfelletti életről értekezik s költői lendülettel tör lándzsát a materialisztikus lét fölé emelt erkölcsi életeszményért. Tavasz vallási és bölcseleti kérdésekkel foglalkozik s *A jelenkor szellemi válságai* címen könyvet hirdet, amelyben az új metafizikai tanok bírálatát ígéri. A történetfilozófia kitűnő művelője volt *Makkai Ernő*, fiatalon elhunyt kollégiumi tanár. A Páztortútz róla írt megemlékezésében *Bethlen Gábor országalkotó politikájáról* írt művét nagyjelentőségű munkának ítéli.

Egy-két szépirodalmi mű megjelenéséről is tudomást szerzünk a Páztortútz legújabb számaiból. Legérdekesebbnek látszik ezek között *Szombati Szabó Istvánnak* Kolozsváron megjelent verseskötete, amelyben bírálója a *Vak Vazul herceg panaszkodása* és a *Néma harang az őrtoronyban* címűeket az erdélyi líra legkiválóbb alkotásainak tartja. Versesköteteket adtak ki újabban még Andor Ede és Dobai István. A Páztortúzban megjelent versek közül ki kell emelnünk Reményik Sándor *Mikor a villany elalszik* című mély jelentőségű költeményét, Tompa Lászlónak Francis Jammesra emlékeztető, kedves egyszerűséggel megírt képét a havazásról s Nagy Emmának két rövid, de erővel és közvetlenséggel megírt üzenetét (Őr; Messzire men-

jen). Mindegyikben a művészi kompozíció valóságos élményt zár be, annak melegségét, szubtilis életszerűségét megőrizve. Szép verseket ír Walter Gyula is, de nála sok az elvontság és a gondolati elem. Versekkel szerepelnek még: Berde Mária, Kovács Károly, Nikodémusz Károly, Farczádi Sándor stb. Mély érzéssel átgondolt s itt-ott szép sorokban megcsendülő lírai jelenetet írt Kovács László *A mérhetetlen perc* címen.

A szépprózai művek között magasan kiemelkedik Molter Károly pompás szatirikus rajza az erdélyi kisebbségi jogokról, a földreformról s a tisztviselőkérdésről. A kiváló marosvásárhelyi író ezzel a kis dramóval foglalta el helyét az Erdélyi Irodalmi Társaságban. Ugyanakkor Biró Vencel *Az erdélyi fejedelemség tekintélye a Portán* címen tartott székfoglalót, ezt a kérdést sok új és érdekes adattal világítva meg.

Bencez Domokos, J. Dienes Jenő, Rác Pál és mások írnak még novellákat, Rác Pálnak, aki ungvári hírlapíró, egy novelláskötete is megjelent *Rongyszedő és más elbeszélések* címen. A könyvről Reményik Sándor nagy elismeréssel emlékezik meg. (—r.)

Petőfi-ünnepélyek Németországban. Január 3-ikán két német művész a berlini Meistersaal-ban spontán Petőfi-ünnepélyt rendezett, melyen áhitatos német közönség jelent meg. Magyarok talán csak ketten voltunk. Ez a propaganda-mentesség az estnek benső értéket kölcsönzött. Az ünnepi szónok: Otto Zarek, neves német esztétikus, beszédjében a következő figyelemreméltó szavakat mondta: „Emlégettetni s mégis ismeretlennek lenni: ez a sorsa a magyar Petőfinek is, mint mindazoknak, akiket nemzetük nemzeti költővé nyilvánított.”

„Genannt, aber nicht gekannt zu sein“, — valóban ez volt Petőfinek eddig a sorsa Németországban. Műveinek német kiadásai Kertbeny kezdő (vajmi gyarló!) kísérletei óta egész kis könyvtárrá növekedtek, mégsem sikerült egy fordítónak sem visszaadni költészetének valódi színeit, megéreztetni ifjú lelkének mély szépségeit. „A magyarok nemzeti költője“, ez volt minden, amit a művelt német tudott róla, mert illet neki róla tudnia. Csodálatos, hogy

mégis akadtak egynéhányan, kevesen, akik a rossz átültetések ködén át is megsejtették a gazdag fényforrást: költészetének világirodalmi értékét, mint pl. a mostanában hazafias büszkeséggelsokat idézett Grimm, aki Petőfit a világirodalom három legnagyobb költője közé sorozta.

És Németország a Petőfi-évfordulót mégis minden más külföldi államnál nagyobb fénnel ülte meg s ebben az ünneplésben résztvett majdnem minden nagyobb német város. Noha ez az ünneplés nagyrészt a magyar nemzeti költőnek szólt, akinek hasonló sorsú nemzetéhez meleg rokonszenvvel fordul megpróbálta társainak nehéz idejében a német nép, legfőbb jelentőségét mégsem a rokonszenv e megnyilvánulásában, hanem abban látjuk, hogy megismertették a német nép széles rétegeivel Petőfit, a költőt és Petőfit, az embert.

E megismertetést egyaránt szolgálták a sajtó és az ünnepélyek. Szilveszter napján alig volt számbavehető német lap, mely vezető helyen meg ne emlékezett volna Petőfiről. Persze e megemlékezés nem mindig volt köszönet. Egyesek csak zavaros életrajzi adatokat közöltek, növelve azt a romantikus ködöt, mely a németek képzeletében Petőfi életét körülveszi. A „Vorwärts“ nem tudta megállni, hogy ki ne jelentse, miszerint Petőfit ma Magyarországon bizonyára internáló-táborba csuknák; a „Rote Fahne“ megteszi jakobinusnak, azok egyikének, kikre — szerinte, — „az orosz kommunisták joggal hivatkoznak, mint előfutáraikra“ (!). (Jellemző, hogy a két utóbbi lap cikke magyarnevű író tollából ered.) — Akad azonban az újságírók, folyóiratírók nagy tömegében néhány mélyenjáró, megértő is, mint pl. Erényi Gusztáv megemlékezése a „Vossische Zeitung“-ban, vagy Otto Zarek-é a „National-Zeitung“-ban.

Az ünnepségeknek három nagy állomása volt: München, Lipcse és Berlin, a három nagy német egyetemi város és mind a háromban éppen az egyetem volt az ünnepség színhelye: a német tudomány, irodalom és művészet hódolt Petőfi geniusza előtt. Münchenben, — ahol legéberebben él a német nemzeti érzés, — ez az ünnep is túlnőtt az irodalmi megemlékezés hideg keretein, forró lelkesedésű, sajátuk érzett

nemzeti ünneppé. És Pukánszky Béla ünnepi beszédében kellő érzékkel eltalálta az odaillő hangot. A lipcei egyetemen a magyarságnak két régi barátja működik: Stumme nyelvész és a kitűnő Becker Fülöp Ágost, aki a budapesti egyetemen évekig volt a romanisztika tanára. Egyikük sem szorult rá a fordításokra, hogy közel férközzék Petőfi költészetéhez s így Gragger Róberttel egyetemben megértő tolmácsolói voltak neki. A berlini egyetem végül az egyedüli jelenleg a külföldön, melyen a magyar irodalomnak tanszéke van (az egyetemi előadások az elmúlt szemeszterben Petőfiről szóltak), s így itt a talaj kellően elő volt készítve a költő imponálás megünneplésére. Az ünnep műsorán a legjelentősebb német művészek szerepeltek, akik szavalattal, dallal és zenével tolmácsolták Petőfi költészetét, az ünnepi beszédet pedig Gragger Róbert, az egyetem magyar tanára tartotta. Egyidejűleg az egyetem Magyar Intézete Petőfi-kiállítást is rendezett, melynek a magyar és idegennyelvű kiadások nagy tömegén kívül különös érdekességet kölcsönöztek Nietzsche kéziratos Petőfi-kompozíciói, Bettina von Arnim Petőfi-versének („Petőfi, dem Sonnengott“), Kertbeny Bettinához írt levelének és Ludwig Fulda fordításainak kéziratai.

De mindezen ünnepeknél maradandóbb értéke lesz annak a kis németnyelvű Petőfi-antológiának, melyet Gragger Róbert adott ki a tarkaköntösű Insel-Büchereiben. A Bonnefon-féle francia jubileumi kiadás után kettőzött örömmel és büszkeséggel vehetjük kezünkbe ezt a művészi érzékkel összeállított, eredetien elrendezett gyűjteményt, melyben a legjobb régi fordítások mellett Ludwig Fuldának, Hedwig Lüdekének és Lorenz Landgrafnak mesteri új fordításaival találkozunk. Mindössze ötvenhárom vers, csak ízelítőt adnak, ha még oly sokoldalút is, de kell, hogy felkeltség az olvasóban a vágyat a költő mélyebb megismerésére. És ezt a vágyat csak nőveli Gragger rövid, tömör, de sokatmondó utószava.

A Petőfi-centenárium Németország felett nem mult el nyomtalanul. A német nép megismert egy költőt, aki most már közel áll a szívéhez. S a költőn át jobban megért bennünket.

Farkas Gyula.

A Bujdosó Könyv angolul. Úgy látszik, nemcsak a színtelen nemzetköziség, nemcsak a nemzetileg közömbös, vagy éppen magyar-ellenes irodalom talál utat a külföldre hazulról. Tormay Cécile regényei már nem egy idegen irodalomban váltak ismeretessé, most pedig Bujdosó Könyve első kötete jelent meg angolul, képmellékletekkel, oly szép, oly előkelő kiállításban, minőről itthon álmok és eltörőnk. A Bujdosó Könyv, mely történelmünk leggyászosabb esztendejét örökítette meg számunkra fájdalom benyomásokban, a külföld szemében sem pusztán irodalmi mű, bár az alább közölt mértetések mint olyat is szívesen méltányolják. De ami nekünk gyászos emlék és eltörőnk tény, az a nyugatiaknak félelmes memento, s okulás kútfeje. Ahol aggódó nemzeti érzés virraszt a jelen fenyegető kilátásai között, ott mindenütt komoly rokonszenvre s megszívülésre találhat s úgy látszik, talál is egy magyar könyv, mely hasonló aggodalmak szülötte, sőt több ennél: a megalázott nemzeti érzés jajszava.

Az angol fordításhoz Northumberland herceg írt előszót, mely magyarul, — néhány bevezető sor elhagyásával, — ekképen hangzanék:

A Bujdosó könyv „emberi dokumentumnak oly eleven és drámai, stílusa pedig mindemellett oly egyszerű, piperétől és hatásvadásztól oly teljesen mentes, hogy éppúgy igényelheti azok figyelmét, kik önmagáért szeretik a jó irodalmat s a megható elbeszélést, mint azokét, kik meg kívánják érteni a történelem egy fejezetét, melyről keveset tudhatni ugyan, de amely napjaink nagy világmozgalmaira valóságos fényözönt vetít.

Azok szemében, kiket érdekel az a nemzetközi forradalmi erjedés, mely egy vagy más alakban minden mai civilizált államot fenyeget, megbecsülhetetlen lesz ez a könyv. Az események menete, mely Magyarországon forradalomra vezetett, tökéletesen mása volt az Oroszországban lejátszódott folyamathoz. Mindkét esetben egy többé-kevésbé nyíltan működő radikális, szocialista és pacifista irányzat szövetkezett egy burkolt felforgató törekvéssel. Magyarországon az utóbbi törekvés a szabadkőműveseknek, a magyar Főiskolák Nemzetközi Szabadgondolkodó

Csoportjának, s a csaknem kizárolag zsidó tagokból álló Galilei-körnek ál-tudományos szervezkedésében jutott kifejezésre.

Mindkét esetben egy alattomos propaganda készítette elő a forradalomhoz vivő utat a műhelyekben, a hadsereg és tengerészet körében. Egyik esetben sem a tömegindulat spontán kitörésének volt eredménye a forradalom, hanem egy gonosz összeesküvésnek, mely saját céljaira használta ki a katonai összeomlás zavarát és ernyedtségét. Egyház és állam teljes megdöntéséhez mindkét esetben egy polgári radikális és szocialista köztársaság felállítása volt az első lépés, melynek célja csak mállasztás és züllesztés volt, előljáróba az államsínyhez, mely átvezetett „a proletariátus diktatúrájába”. Oroszországnak megvolt a maga Kerenszkyje, Magyarországnak pedig Károlyi Mihály.

E könyv Magyarország haláltusáját mutatja be, oly egyén álláspontjáról, aki végigszenvetve annak minden mozzanatát; nem adja elő azonban Magyarországot feltámadását a bolsevizmus sírjából, s itt szűnik meg a párhuzam Oroszországgal. Magyarország szíve egészséges volt; a korrupció, erkölcsi feloszlás és renyheség, mely Oroszországot az emberiség siralomvölgyévé változtatta, nem székelt oly mélyen Magyarországon nemzeti életében. A fajban sokkal több az életerő, sokkal nagyobb benne a vallása és története, hagyományai és szabadsága iránti tisztelet, semhogy tartósabban alávethetné magát annak a lélekpusztító zsarnokságnak. S mégis — és itt a tanulság Nyugateurópa számára — ez a nemzet, mely hagyományai, jelleme és törekvései alapján minden másnál kevésbé látszott volna arravalónak, hogy elfogadja a kommunizmust, egyidőre áldozatul esett néhány gonosztevő rajongó, egy szellemileg és erkölcsileg perverz csoport deszpotizmusának. S a szerencsétlenség nem annyira a felforgató befolyások hatalmának volt tulajdonítható, mint inkább egyházban, államban s általában a társadalomban a tekintélyek gyöngeségének és gyávaságának.

Egy nagy ipari államban, minő Nagy-Britannia, sokkal kedvezőbb a talaj, mintsem Magyarországon, társadalomellenes filozófiák kitermelé-

sére és forradalmárok gyártására; alattomos propagandának, a kormány kormányzásbeli tehetetlenségének veszedelme, nem kisebb, sőt nagyobb, mint volt Magyarországon. E könyv megmutatja, mily ijesztő következményekkel jár a civilizáció bástyáinak: törvénynek, rendnek, vallásnak még csak ideiglenes megrendítése is, és hogy az emberiség még a XX. században is képes arra, hogy adott pillanatban visszaessék a sötét korok barbárságába és anarchiájába. Orosz-, Olasz- Magyar- és Irország az elmúlt néhány évben ugyanazon regét regélték. A világ legnagyobb birodalmainak egyike most egy élőhalott szenvedéseire kárhoztatott társadalomnak a képét mutatja. Magyar- és Olaszország megmentették magukat erőfeszítésükkel, s talán Európát példájukkal. Irland végzete még inog a mérlegen, de egy egész népesség korrupciója, egy ország ifjúságának rendszeresen arra nevelése, hogy a lázadást tudomány-nyá, a gyilkosságot vallássá magasztalja fel, csak egyet eredményezhet. Ha a rákfene elharapódzását sikerült is néhol megállítani, ha a fekélyt itt vagy amott leamputálták is, a méreg még az európai egész politikai testben hat és működik, és pedig nemcsak azon erőszakos módokon, melyek minden idomos és művelt lélekben természetes tiltakozást támasztanak, hanem alattomban is, és álcázva: ál-kereszténység, humanitárius buzgóság, emberi testvériség és a „munka nemzetközisége” köpenyege alatt. Nyílt és burkolt izgatás karöltve jár s egymás kezére játszik. A moszkvai „vörös”, az amszterdami „sárga” internacionale, szocializmus és szindikalizmus különféle árnyalatai: mind egy nagy felforgató mozgalom részesei, mégha hívei nincsenek is ennek valamenynyien tudatában; s a drótot azon titkos társaságok rángatják, melyek ott voltak minden európai forradalom háttérben a múlt század folyamán.

S amint e könyv is tanúsítja, a veszedelem ellenszere nem a megadás, vagy kiegyezkedés, nem új hitek és elméletek keresése, hanem ragaszkodás a régiekhez; nem ábrándokba ringatózás, hanem szembenézés a tényekkel, bátorság, szilárd elhűség; a tekintély hite önnön hivatásában s megerősítése azon dolgok-

nak, melyek még megvannak, de pusztulásnak indultak."

A *Morning Post* március 1-i száma bő és meleghangú cikkben foglalkozik a Bujdosó Könyvvel. Idézi Northumberland herceg előszavának egy tekintélyes részét, mely u. i. tanulságot von le az orosz és magyar események párhuzamos meneteléből, majd pedig részletesen ismerteti a szomorú eseményeket, a Bujdosó Könyv tartalmát.

Önállóbb a *Times* március 2-i számában olvasható terjedelmes ismeretelés, melyből szabadabb fordításban az alábbiakat közöljük:

„Angol férfiak és írók azon fogják észrevenni magukat, hogy saját hazájukat képzelik Magyarország helyére, mikor Tormay Cécile könyvében olvassák, mi sors várhat egy nagy és hazáját választó nemzetre, ha elveszít egy döntő háborút. Az első kételyek döbbenet; hihetetlennek tetsző hírek a front összeomlásáról; a bizonyossá válás; a nagyváros rendjének felbomlása; a különös zajok a sötétségben; a napvilágra toklakodó bestiális arcok; azután meginogása s lezuhanása a társadalmi épületnek, melynek emelésén ezer év dolgozott. — mindez feltalálható e lapokon, villámszerűleg megvilágított képekben, miket a haragtól, méltatlanságtól s a nemtelennek veleszületett gyűlöletétől hatványozott művészetesség fogott fel és válogatott ki.

A szerző azon nézetei, melyek a magyaroknak absztrakt jogaik illetik a köztük élő más fajúakkal való viszonylatban, valamint a módszereket, melyekkel megerősítették és fenntartották főhatalmukat, nem fogadhatók el egészen, de igen hidegvérű olvasó lenne az, ki vele ezek felől vitába szállna azon időre vonatkozólag, amelyről ír. Honfitársaik vitézül küzdöttek nemzeti aspirációikért, s őket banditáktól hátralökve kell látnia a kritikus pillanatban. Lehetetlen magát vele nem azonosítania az olvasónak. Írásmodora nem angolos; lázas; bekezdései megannyi felkiáltások; vannak ott hivatkozások elesett hősökre, utalások régmúlt harcokra, mik angol embernek csak pusztá nevek. De stílusa híven tolmácsolja azon megaláztatásokat, melyeknek a nemzeti eszmények az ő személyében is ki voltak téve; fellobbanó tűz-

ként világít rá egy városra; melyet a csöcselék fosztogat; s a különös nevek egy lovagias mult képét szuggerálják, ellentétben a nemtelen jelenel. Tűzzel kél ki az árulók ellen, kik hazáját feldarabolták, majd hirtelen felmerül előtte mindannak látomása, ami elveszett."

E helyt az angol újság a könyvnek egy rövid részletét idézi a székely menekülés történetéből. Majd így folytatja:

„A szerző, valóban, a nagy írónak nem egy erényével rendelkezik. Mint regényírónak, hírneve túlterjedt hazáján, s hihető, hogy egyéb írásai sokat tettek a nemzeti érzés felélesztésére honfitársai közt s Kun Béla és a kommunisták elűzésének sugalmazására. Jelen kötete — a második is készülöben van — nem jut el még ennek végrehajtásáig. Azon katasztrófa bemutatásával végződik előadása, mely felé mutattak az előadott események mind, — Károlyi bukásával, miután ez ajtót tárt a kommunistáknak; az ijesztő kiáltással, mely végigjárt az utcákon: „Éljen a proletár-diktatúra!"; lövöldözések zajával; s az író azon megjegyzésével, hogy mivel a magyar nők közt ellenforradalmi szervezkedést iparkodott létrehozni, neve ott áll a kiszemeltek jegyzékén.“ x.

Troeltsch Ernő. Az új év első hónapjának végével szomorú hírt hozott a táviró Németország fővárosából, amely a mostanában olyan bőségesen érkező egyéb rossz újságok mellett talán egy-két irodalommal foglalkozó ember szívét ütötte csak meg különösbbe: Troeltsch Ernő, a berlini egyetem tudós tanára aránylag fiatalon, 58 éves korában meghalt. Azok közé tartozik ő is, kiket a nagy csalódást hozó szomorú idők öltek meg. A háború elvesztését, de még inkább a saját népükbe vetett hitüknek a megrendülését sokan a komoly gondolkozók közül nem bírták túlélni. Mind hazánkban, mind Németországban feltűnő gazdag aratást tartott a halál az utóbbi négy-öt évben tudósok, írók, gondolkozók között; főleg azok közt, kik benne éltek népük, nemzetük szellemi fejlődésének örökké változó, hullámozó, eleven folyamában, azt figyelve, mozgástörvényeit kutatva, egészséges áramlásait erejükhez képest segítve, erősítve. Ő is éppen ezek

közé tartozott s meglepő mértékben bizonyította be azt, hogy a tudomány a mi generációnk számára ismét kezd megszűnni, holt, mozdulatlan tömeg lenni, amely csak a céhbelt érdekli s legföljebb a praktikus alkalmazásai révén jut el a tömeghez, véteti észre magát a távolabb állóktól. Németországban mind többen és többen vették föl a küzdelmet a legutolsó években ez ellen az elavult tudományüzés ellen. Sokuk előtt az a romantikus-korbeli együtthaladása az irodalomnak az étellel lebegett ideálként. Kívánták azoknak az erőknek az új életrekeltését, melyek annak idején közkinccsé tették a nagy eszméket, a velük való törődést, a bennük való élést. Nem a tudomány mint öncél, mint a világtól, az élettől mindinkább elszakadó poros, penészes bagolykultusz lelkesítette őket. Belátták, hogy ez egy új mély szakadék hasadását idézte elő a XIX. század végén, pedig már elég sok más ilyen, a nemzetek, népek belső, lelki egységét megsemmisítő örvény tángott mindenfelé. Ugyan hol van a nemzet, amely az utolsó félszázad alatt el nem vesztette volna kisebb-nagyobb mértékben a maga lelki életének oly feltétlenül szükségessé hangját? Az átkos osztályharc éppen ebből táplálkozott; ahol nincs meg egy egyetértő, összeműködést lehetővé tevő egységes kultúra-alap, ott bőven terem minden gaz, minden mérges növény! Már az öreg Wundt fölemelte volt a maga intő szavát és még a közvetlenül halála előtt megírt önéletrajzában („Erlebtes und Erkanntes“) is erre a rákfenére mutatott rá, amely az ő kedves hazáját segítette tönkretenni: a meg nem értés, idegenség, ebből fejlődő gyűlölet az ész és a kéz munkása közt, mi hozzátelhetnék még: a város és a vidék közt!

Sőt ez a szakadék nemcsak itt mutatkozott, hanem az úgynevezett intelligencián belül is. Itt is már mindenki szakember kezdett lenni, aki laikusként állt szemben a rokonlelkű társa munkájával, mert az más szakot képviselt. Egyszóval a leggyönyörűbben előkészítettük a falanszter-rendszert, pedig nem is álmódunk, hogy ebben fáradozunk. Tudom, hogy a géptudomány hívei mivel állnak elő: augur-gesztussal rámutatnak arra, hogy a tudomány haladása hozta így magával, hogy már min-

denki egy részletkérdésben alkothat csak valami komolyat. Nem vitatkozunk velük, hanem csak az olyan emberre mutatunk mint Troeltsch, akinél komolyabb készségszerű szakudósta a géptudomány nem mutathat föl, sőt ellenkezőleg, éppen úgy áll a dolog, hogy az ilyen tudományos működéshez, milyen az övé volt, kell az igazi elmélyedés, munka, kitartás, átfogó ész, erős akarat. Troeltsch Ernő erre kitűnő példa: ez az 1865-ben született igazi német tudós a teológiának, jognak és a böleseletnek a doktora volt. Főműködését a teológia terén fejtette ki, amint ezt két hatalmas kötetben megjelent, összegyűjtött értekezései mutatják. (Gesammelte Schriften: I. Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen. II. Zur religiösen Lage, Religionsphilosophie und Ethik. Tübingen, 1913 és 1919.) Emellett éveken át a legjobb filozófiai előadásokat tartotta a berlini egyetemen és a német irodalomtörténet, szellemtörténet fejlődését is szóban s írásban hatalmasan segítette elő.

Soha el nem felejttem, hogy a nagyobb nyilvánosság számára tartott szabadelőadásait, amelyekben pedig a legnehezebb problémákat boncolta, milyen tömeg látogatta és hogyan csüggték ajkán, akár az ókori prófétákén. Hogyan tudta a látszólag legszekeres tudományos kérdést összekapcsolni azokkal a problémákkal, amelyek mindenkit érdekeltek, mert az ezektől a szellemi erőktől létrehozott szörnyű mai helyzet mindenkit egyformán nyomott. Neki is, mint a legtöbb mai német gondolkozónak, az volt a ceterum censeo-ja, hogy a nemzet lelki egységét kell ismét megeremteni, új társadalom-összetartó erőt, új hitet kell találni. Éppen erre vonatkozólag lesték a véleményét, hogy hát ő lehetségesnek tartja-e és mikép? Bizott benne, de az utat-módot nem is lett volna olyan könnyű megadnia. Egy nála tett látogatás alkalmával egészen őszintén nyilatkozva erről, azt tartotta, hogy még sok szenvedésen kell átmennie hazájának, míg kivívja magának ezt az új belső egységet.

Ez tisztán mutatja az okot is, hogy miért éppen teológiával foglalkozott munkás életének nagy részében. Amint Dilthey olyan meggyőzően mutatta ki Lessingre vonatkozólag

(„Das Erlebnis und die Dichtung“), hogy egész szükségszerűen sodródott vallási problémák megoldásába, mert saját és egész kora világnézetének az Achilles-sarkát abban ismerték föl és szemel, ugyanúgy lehetne ezt a mi időnkre és Troeltschre vonatkozólag bizonyítani. Ezenkívül: a művészettörténet és vallástörténet olyan sokat haladt az utóbbi évtizedekben német földön a szellemtörténeti fejlődések fölismerésében, hogy minden más tudomány csak tanulhatott tőle. Az ezekkel a problémákkal való szak tudósi foglalkozás nem tette őt egyoldalúvá, mert megvolt az a „belső meleg, lelki meleg középpont” egész gondolkodásában, amely az igazi művészt, költőt, tudóst egyaránt jellemzi. Egész lénye, előadása módja is ezt igazolta. Középtermetű, erős ember volt, érdekes fejjel. Egész testén, gondolkozó homlokán leginkább, látszott annak az eleven erőnek a működése, miközben előadott: a kathedrán állva is hatalmas gondolatkapcsoló munkát végzett még, magának az előadásának a folyamán. Éppen ezért is volt mindig érdekes, magával ragadó minden elvontsága és mélysége mellett az, amit mondott. Benne nemcsak Németország vesztette el egyik legjelentősebb gondolkozóját, a nagy Eucken méltó társát, hanem az egész művelt emberiség. *Koszó János.*

A magyar Dante. Még azokban az irodalmakban is, melyekben a Dante-fordítás már hosszú multra tekinthet vissza, esemény egy új, az előbbieknél sikerültebb próbálkozás. Az igazán jó, szép, élvezetes tolmácsolás azonban ünnepi ritkaság. Bibliaként forgatják lapjait.

Honnan ez a nagy Dante-hódolat, mely a firenzei költő művét az isteni jelzővel illeti s olvasottságban, elterjedtségben mindjárt az égi megnyilatkozás könyvei után helyezi?

Nincsen kor, melynek élete és világfölfogása oly tökéletes koncepciójú képből színesedett volna egy nagy művész ihlete által, mint a középkor Dante Divina Commediájában. Shakespeare drámái, Balzac Comédie humaine-je ehhez képest csak töredékek.

Benne van a középkor egész története. A pápaság és császárság közt dúló nagy harcok tengelye körül ott kavargó az egykorú és régi firenzei

élet; magisztrátusok, polgárok, művészek. Élnek bukkannak kis családi tragédiák — milyen a Francesca da Riminié. Megszínesedik számtalan bájos, vad, gonosz, csöppnyi élet, melynek emléke rég elveszett volna a költő ihletett szava nélkül.

S a történelem mellett íme a középkori gondolat kifejti égi rózsája szirmait. A skolasztikus filozófia nagy problémái, melyekben oly fáradhatatlanul keresték és fejtegettek e kor Szent Tamásai a hit által készen nyujtott igazságok értelmét és részleteit, egyenként világosodnak meg Beatrice fényes mosolyában, miközben Dante égről égre száll.

Történelem és filozófia pedig összeolvadnak ama kor fizikai és erkölcsi világnézetében. A pokol bűnös bugyrai úgy szűkülnek előttünk a föld középpontjáig; a másik féltke Purgatórium-hegyén oly világosan látjuk a földi paradicsomig mámasba csigázó, nehéz ösvényt; innen a költő fantáziájának szárnya oly hamar röpít a folyton táguló ptolomeusi körökön keresztül fel a „gyorsak gyorsá”-ig, mely isteni szerelem-től hajtva mozgatja a világegyetemet, hogy a képet könnyű lenne egy kis modellen rekonstruálni. S ez a fizikai világfölfogás egyszersmind külső, mintegy érzékelhető képe az erkölcsinek. Az ember csak az önismeret poklán, a bűntől való megtisztulás purgatóriumán keresztül juthat a hit révén a boldogsághoz, hol majdan a tiszta igazság tükrében láthatja meg azt, mit földi szeme a visszaverődő sugarak gyenge fényében csak homályosan különböztet meg.

Ezzel megjelöltük már a Dante-fordítás első, de csak legkisebb nehezését is. A középkor letűnt filozófiáját, történetét, világnézetét, szóval mindazt, ami a műben korhoz kötött, lehetetlen tisztára a szövegből megérteni. Hosszas előzetes tanulmányt pótoló jegyzetek nélkül Dante el sem képzelhető. A mi első, eddigi egyetlen számottevő teljes Dante-fordítónk ezen az énekek egy-egy csoportja elé iktatott hosszadalmas fejtegetésekkel, melyek tárgyi szempontból sok kifogás alá esnek, meg számos soralatti jegyzettel igyekezett segíteni. Babits Mihály — kinek új magyar Dantéja most készült el — a lehető legjobb megoldást választotta. Fordítása első kötetének elején

képet nyerünk Dante koráról; az egyes énekek elé helyezett rövid, legföljebb egy lapnyi terjedelmű jegyzetek pedig előre megadják a szükséges magyarázatokat, úgyhogy semmi sem áll többé útjában annak, hogy zavar-talanul élvezhessük a nagy költő ihletett szavát.

A fordító részéről van ennek azonban még két előfeltétele. Egyik a szöveg teljes átértése. Például a Paradicsomban egy jóslat megjövendöli, hogy száműzetése után Dante majd egy ideig párttársaival marad, de azután félreáll. Szász Károly fordítása: „... új pártot vonsz magad oldalára“ tehát hibás. Annál pontosabb a Babitsé: „Magadból csinálsz pártot magadnak.“ Több kínálgató magyarázat közül megfordítható is így tudja a leginkább kézenfekvőt kiválasztani. Egyik filozófiai fejtegetés arról szól, hogy a véletlen csak az anyag határozománya, az égi dolgok szükségszerűek. Szász Károly így fordít:

Mind az esetleg, mit magában foglal
Tudástok könyve s nem terjed azon túl,
Le van rajzolva örök vonalakkal...

S Babits:

A véletlenség, mely matériátok
Nagy könyvén túl nem terjed, mind lefestve
Az örök szemben, melybe én belátok...
(Paradicsom XVII. 37.)

A skolasztikus fejtegetések, melyek a Paradicsom főnehézségét teszik, általában könnyen és világosan folynak Babits tollából.

A másik előföltétel, hogy a vers ne szoruljon főlégségen jegyzetre. „A hatodik rí“ kifejezés például mindenki előtt érthető volt Dante korában, s Babits ezért helyesen fordítja „dél“-nek, mikor más értelem nem fűződik a szóhoz. A magyar Dantenak új magyar nyelven kell zengenie. Csak így szabadulhat meg a szükségesnél több jegyzettől, csak így nyújthat élvezetet.

A hű és jó értelmi tolmácsolás azonban Babits fordításának csak egyik jelessége.

Amiről ugyanis mindedig szölkünk — történelem, filozófia, világ-nézet —, csak anyag, mi a költő lel-kében egyéni életté, izzó szerelemmé, lángoló gyűlöletté — szóval költé-zetté forrott. A Divina Commedia „aktuális“, korhoz kötött tartalma épp ezáltal lesz emberivé. A szen-vedély heve, a színesen fölbuggyanó

képek, az édes melankólia, a vágy nélküli mennyei boldogság meg-éreztetése már nem tudós-, hanem költő-fordítót követel. Csak az kö-vetheti nyomon Dante végtelenül gazdag hangulat-skáláját, és színes, plasztikus képeit is csak az másol-hatja fantáziájával. Babits főleg az utóbbinak mestere. Érezni, mint gyö-nyörködik a képben, mely az érte-lemre figyelmező Szász Károlynál nem egyszer elvész. Szinte vallásos áhítattal ragaszkodik hozzájuk, egy-egy erősítő jelzővel megmenti reliefjüket, ha kell, átcsempeszi a képet a mondat egy másik szavába, vagy fölládozza két egymás mellé fűződő kép közül a kevésbé fonto-sat, hogy a másikat annál szeren-esesebben domboríthassa ki. Ha pe-dig kénytelen elhagyni valamit, kipó-tolja másutt egy tipikus dantei kép-pel — milyen a csigát hajtó gyer-mek hasonlata. Az eredetitől való el-térései épp a költői hűséget szolgál-ják, mert a szóhoz való ragaszkodás a laposság kátyújába is vezethet. Csak ritkán nincsen egészen igaza Babitsnak; így mikor plaszticitás-imádatból a Paradicsom egy ha-sonlatában (XVIII. 58), mely pedig már Szász Károlynak kitűnően si-került, a jótétemények erényre ne-velő hatását a munka izomedző ké-pességével cseréli föl, vagy mikor a sólymot a sólymár kalapja alól röppenti elő, s ezzel a kép speciáli-san középkori ízét elveszi.

Ugyanígy tudja a Divina Com-media hangulatait is visszatükrözteni: természetesen nem mindig. Ez a leg-jobb tolmácsolónak sem sikerül: van-nak a Divina Commediának lefor-díthatatlan részei. De az új magyar Danteban megvan az olasz poéta plaszticitása, hangulatgazdagsága, színe és illata.

Mindez el sem gondolható az ere-deti versforma, a terzina nélkül, melynek jambikus sorai a rím által olyan szorosan szövődnek végig az éneken, mint valami finom fonású selyem szálai. Ha valahol hiba esett: továbbfeszlik s javítani csak nagy fáradsággal lehet rajta. Alig képzelhetünk ennél nehezebb ver-sformát, de kell, hogy a fordításban is éppoly természetesen simuljon bele a tartalom, mint ahogy hozzá van szabva Dante költeményében. Ehhez járul még, hogy az átültető egy sort sem toldhat az eredetihez,

különben megrontaná az „isteni“ mű szigorú szimmetriáját.

Itt már nemesak költőre, hanem a nyelv és forma ötvöző művésze is szükség van. A legtöbb Dante-fordító visszariadt a nehézség elől. Hiszen a nagy amerikai költő, Longfellow is csak a rímtelen jambusos fordításra vállalkozott. Annál nagyobb dicsősége Szász Károlynak, hogy a terzinát megtartotta. De neki igen gyakran bő vagy szűk e forma köpenye. Ilyenkor aztán lenyes, vagy told — néha egy fél sort is. Csak Babitsnak sikerült a mesterien kezelt magyar terzinát hozzászabni a dantei tartalomhoz. Nála henyé kitoldások nem sértenek, sőt forma és értelem annyira együvé forrnak, hogy például nem egyszer az enjambement csak arra szolgál, hogy aláhúzzon egy-egy fontos, kiemelendő szót, mely rímbe szökött.

Terzinájának simulékonyságát Babits egyrészt a sor feszteleőbb, színebb ritmusának köszönheti. Szász Károly tiszta jambizálásával szemben ugyanis a Vörösmarty jambusát fejleszté tovább szinte olaszos szabadságúvá. Másrészt oly tömörítő erővel bíró mondatfüzések, oly verselési műhelytitkok is segítik, melyek egyenest az ő költői nyelvének a jelességei.

Babits Mihály a *Paradicsom* előszavában dicséri a magyar nyelv arany poharát, akárcsak nagy forma-művészeink szavát hallanók, — a Kazinczyét, — mikor annyi gonddal ötvözte remekbe az első igazi magyar szonettet. S valóban, a *Paradicsom*ban a kifejezés plasztikájával szemben már az isteni mosolyt és fényt s a kineses lelki gazdagságot kifejezni tudó nyelv zenéjének kell előtérbe lépnie. S Babits Mihály a hangfestés minden árnyalatának, a legfinomabb muzsika minden modulálációjának mestere. Jogos büszkeséggel tölti el, hogy „bármily más nyelven lehetetlen lett volna ezt a feladatot — még így is, — megoldani“.

Fordításában a tudós, a költő és az ötvöző-művész nyujtanak egymásnak kezét. Az új magyar Dante befecsejése irodalmi esemény: vele egy újabb, diadalmas állomásához érkezett el a magyar műfordítás, méltó büszkeségére szerzőjének s őszinte nagy öröme a magyar költő-művészet minden tudós értőjének és lelkes barátjának.

Kastner Jenő.

Angol irodalmi újdonságok. Az irodalmilag is számottevő angol íróknak, akik természetesen ugyancsak különböznek a tollat csupán pénzvágyból forgató emberektől, nem valami rózsás a helyzetük, mert egész sereg vetélytárssal kell megküzdeniök. Ilyen például a mozgófénykép. Igen sokan, akik azelőtt, ha nem is mindig jó könyveket, de mégis csak olvastak, most megelégszenek, ha a vásznon láthatnak egy-egy népszerű regényt vagy valami hasonló dolgot, mert hiszen ez minimális szellemi megerőltetés mellett maximális élvezetet nyújt számukra. Azonkívül a nagyközönség (mert hiszen nem az a kisszámú, jó irodalmi ízlésű ember számít itt, hanem a szélesebb, középszerű tömeg) léprement azoknak a féltudományos munkáknak, amelyek elárastják a könyvesboltok kirakatait. A nagyközönség meg van győződve róla, hogy ha megvásárolja ezeket a műveket, amelyek állítólag korunk „legnagyobb gondolkozói-
nak“ agyából pattantak ki, marandó értéket meríthet belőlük, míg a regényeket, ha egyszer elolvasta, a tűzbe dobjhatja. Ennek a felfogásnak aztán az az eredménye, hogy az eladott regények kilencvenöt százalékát nyilvános és kölcsönkönyvtárak vásárolják meg, a fennmaradó öt pedig azokból kerül ki, akiket angolul úgy hívnak, hogy „best sellers“: legjobb vevők. Volt idő, amikor legnagyobb számban a legjobb könyvek forogtak közkezen. Így volt ez Walter Scott és Charles Dickens idejében, de a mi szerencsétlen századunkban a közönség a háború előtt a Marie Corelli-eket, Hall Caine-eket, Not Gould-okat, Charles Garviceket kedvelte, most pedig az Ethel M. Dell-ekért, meg A. S. M. Hutchinson-okért rajong. Azt mondják, hogy Hutchinson, akinek a munkáit száz-ezrével adják el, több mint ötvenezer fontot kapott „If Winter Comes“ (Ha megjön a tél) című könyvéért, pedig a stílus legelemibb követelményeivel sincs tisztában s a nyelve majdnem érthetetlen. Ezzel ellentétben Hudson-nak, aki egyike az angol nyelv legkiválóbb mestereinek, szerény nyugdíjat kellett juttatni, hogy éhen ne haljon. Szegény Hudson mégis meghalt s minthogy a baj sohasem jár egyedül, Hutchinson nemrég kiadta legújabb munkáját, a „This Freedom“ (Ez a szabadság) címűt.

Az utóbbi két évben az önéletrajzok akkora áradata lepte el a könyvpiacot, aminőt eddig még nem tapasztaltunk. Manapság mindenki meg akarja írni az élettörténetét: tábornokok és zsoldalányok, tenger-nagyk és fogorvosok, miniszterek feleségei, komornyikok, írók, követe-k, ismeretlen költők és hírhedt nők stb.; a naiv publikum pedig, szenzációs leleplezéseket remélve bennük, mohón vásárolja őket.

Sokat beszéltek mostanában Lloyd George emlékiratairól. Megsúghatom a titkot, bajosan fognak ezek megjelenni! Mi is történt csak? Berryék, a „walesi mágus“ politikai barátai, felajánlottak neki majdnem százezer fontot, ha megírja emlékiratait. Lloyd George el is fogadta az ajánlatot. Mikor azonban köztudomásúvá lett a dolog, az újságok — erősen tiltakoztak az ellen a hallatlan dolog ellen, hogy Nagybritannia miniszterelnöke pénzét csináljon hivatalos titkaiból. Akarva, nem akarva, Lloyd Georgenak hátrálót kellett fuvatnia s kijelentette, hogy jótékony célra fogja a pénzt adni. Azóta azonban szó sincs az emlékiratokról, mert hiszen más dolog a saját zsebére, mint jótékony célra dolgozni.

Ha azokról a nehézségekről beszélünk, amelyekkel az angol íróknak meg kell küzdeniök, nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy az Egyesült-Államok is elárasztják termékeikkel az angol könyvpiacot. Csak nemrég jelent meg Waldo Frank „The New America“ (Az új Amerika) című munkája, mely amellett, hogy kissé újságregényizű, nagyon ragyogó és mulattató részleteket tartalmaz. Joseph Antony „The Gang“-je megrázó képét adja a new-yorki szegény néposztály helyzetének. Gibbs „The House of Mohun“-ja (Mohuni háza) pedig erős kritikát gyakorol az Egyesült-Államokban ma is fennálló nevelési rendszer felett. John dos Passos „Three Soldiers“ (Három katona) című műve a fiatal amerikai katonáknak a hadse-regben tett tapasztalatait tárgyalja s kisül, hogy azokat a visszásságo-kat, amelyekkel a „militarista“ államokot megvádolták, fokozott mértékben megtaláljuk az Egyesült-Államokban, a demokratizmus hazájában, ahol a tényleges katonák bánásmódja az önkéntesekkel felülmúlja

mindazt a sok rosszat, amit valaha a poroszoknak vetettek szemére.

Sinclair Lewis „Bobbitt“-jében hű képét adja az amerikai életnek a központi államokban. A mindennapi életet rajzolja, de nyelve annyira telve van amerikai kifejezésekkel, hogy a kiadó jónak látta mindjárt egy szótárt is csatolni a kötet végére.

Ezek a könyvek mind nagyon érdekesek, csupa erkölcsfestő korregények, de úgy mutatják be az amerikai életet, hogy az olvasónak elveszik minden kedvét attól, hogy Amerikába menjen. Kenneth L. Rogers egy könyve pedig a bevándorlási kérdéssel foglalkozik és hazáját Észak európa népei számára akarja fenntartani.

Mint egyik legutóbb megjelent amerikai könyvet, megemlíthetjük Joseph Hergesheimer „Cytherea“-ját, melynek főhőse egy derék családapa és jó férj, akit meglehetősen idős korban lep meg egy ellenállhatatlan szenvedély. Leheletszerű finomsággal megírt munka ez, mely ritka az amerikai könyveknél s különösen a Kubában lejátszódó jelenetek vannak megragadó bájjal ecsetelve. Hergesheimer kétségtelenül a legkiválóbb amerikai írók közé tartozik.

De térjünk vissza az angol irodalomra. Hugh Walpole nagyon szép munkát produkált „The Cathedral“ című művével. A regény tárgya a „Barchester Towers“-re emlékeztet, de Walpole igazi művész, míg Trollope csak mesterember volt, aki sohasem tudott akkora költői erővel írni, mint Walpole. A személyek mit sem számítanak ebben a regényben, mindent a székesegyház dominál, elejétől végig csak ezt látjuk, hatalmasan, méltóságteljesen, amint eldönti a hozzá hűtlenné vált kis világ sorsát, amelynek szolgálatában áll. Igazán beesületére válik ez a mű szerzőjének.

Ugyanezt szeretnők mondani Robert Hitchens „December Love“-járól (Decemberi szerelem) is, mert ez az író is könnyed, vonzó nyelven ír; de a hatvanas évek felé járó lady zenilis szeretkezése nem igen tudja érdeklődésünket lekötöni.

Az ember nem is tudja, hogy mi esoda rossz szellem inspirálja néha az írókat, akik egyébként jó izléssel rendelkeznek s termékeny képzelő-

erővel vannak megáldva. Arnold Bennett pl. legutóbbi regényében a legteljesebb pornográfia terén mozog. Azt lehetne mondani, hogy Paul Marguerite befolyása alá került, aki meggyalázta ragyogó költői tollát, mikor megírta a „La Garconne“-t. Talán engedmény akar ez lenni a közönség eltévedt izlésének? Marguerite ezen regénye számtalan kiadást ért el, pedig mily méltatlan ez a munka az író tehetségéhez! Természetes, hogy már magyarra is sietve lefordították!

Nagyon nehéz lenne sok fantáziát felfedezni a „Genevra's money“ (Genevra pénze) című regényben, de ha E. V. Lucasnak nincs is sok mondanivalója, azt, amit mond, nagyszerűen mondja el. Nem is lehet őt nagyobb dicsérettel illetni, mint ha azt mondjuk, hogy ő Charles Lamb modern megtestesítője. Lucas művében megtalálható az „Élija“ minden bája, s prózája oly élvezetes, mint valami finom óbor aromája.

D. B. W. Lewis nem rendelkezik Lucas finomságával, de viszont sokkal temperamentumosabb humorista. Nagyszerű iróniával dolgozik s különösen a paródiában kiváló. Idézzük kóstolónak balkáni költeményét, amelynek a „Shznphy pn Behzzsl“ címet adja. Szentimentális szerelmi éneknek nevezi ezt a verset, amelynek magyar fordítása a következő volna:

*„Előre, hőseim!
Mély hó fekszik a Kbzchlzyon,
Ordít a farkas a Zvncsban.
Megyek menyasszonyt szerezni!
A rokonai rongyos kutyák,
Édesapja milyen disznó!
Majd kitépem bandzsál szemét!
Shznply!
Összevagdalom a testét
És a nagynénje hullájával
Megetetem a varjakat!
Bzcs!
Harapjatok a hasába!
A Kbzchlzy mély havában,
Ordít a farkas a Zvncsban,
Gschzzslc! kn slv tkchy pkrrzmly!
Hurrá!*

Ne felejtsük el, hogy hasonló költeményeket nagyon szívesen hallgatnak és komolyan vettek a háború alatt. Minden szép volt, ami egy szövetséges nemzetbeli író tollából került ki.

Azt hisszük, hogy a jelenlegi an-

gol humoristák közül legkiválóbb az, aki nemrég mondott búcsút Angliának. George Birminghamról van szó, aki „Hannay kanonok“ név alatt ír s most a budapesti angol követség teljesít szolgálatot. Azok, akiknek valami bánatuk van, nem találhatnak jobb orvosságot reá, mint a „General John Regan“-t vagy a „Spanisch Gold“-ot; akik pedig azíránt érdeklődnek, hogy mily komoly, munkás élet folyik Irlandban (Hannay írországi és igazi hazafi), olvassák el a „Hyacinth“-ot. George Birmingham legutolsó, még Angliában írott könyve a „The Great Grandmother“ című munka, amelyben szeretett Connaught-járól beszél az ő tréfás modorában. Írlandi szíve bizonyára meleg rokonszenvet fog érezni a magyarok iránt is.

George Birmingham eltávozott, de viszont jött helyette más. A. E. Housman, huszonhat évi hallgatás után, újabb verskötetet adott ki, amelyet már, sajnos, „Last Poems“-nek (Utolsó költeményeknek) titulál. Huszonhat év! Minden megváltozott azóta, kivéve a költőt, aki fiatal és friss maradt s akinek a versei megtartották mindazt a bájta, amelyhez előző költeményei révén szokva voltunk. Housman nem sokat ír, de amikor ír, mindig jól ír. Könyve irodalmi szempontból egyike az év legnagyobb eseményeinek.

Nem fejezhetjük be ezt a meglehetősen vázlatos áttekintést anélkül, hogy egypár szót ne szóljunk még H. St. J. Philby „The Heart of Arabia“ (Arabia szíve) című könyvéről. Nem olyan remekmű ez, mint Doughty „Arabia Felix“-e, de olyan munka, amelyet érdeklődéssel olvassunk. Philby jóbarátságban volt Ibn Saud-dal, a vahnábiták törzsfőnökével és nagyon eleven képet ad alattvalóinak életéről és szokásairól. Sok jellemző anekdotát mond el magáról a törzsfőről is, amelyek élesen megvilágítják ennek gondolkozását. „Hogy lehet az — mondja egyebek közt az öreg —, hogy önök, angolok, annyira megnehezítik a válást? Ha nálunk egy nő már nem tetszik, nagyon könnyen megszabadulunk tőle. Mindössze ki kell mondani ezt a szót, hogy ‚tallik, tallik, tallik‘ s a dolog el van intézve. Hetvenöt feleségem volt eddig, de még korántsem akarok ennél a számnál megállani.“

Torday Emil.

G. HAUPTMANN ÉS AZ 1918-i ÖSZ-SZEOMLÁS. Minden kornak megvannak a maga problémái, s azok mindig megszólalnak az irodalom nyelvén. Eppen Hauptmannról szólva, önmagától kínálkozik példának ifjúsága ideje. A mult század nyolevadas éveiben a természettudományok és a technika hatalmas fejlődése olyan helyzetet teremtett, amellyel minden gondolkozó fő behatóbban kellett, hogy foglalkozzék. Az életforma változása, az újítások kifejezést, alakítást követeltek, de egyszersmind többé-kevésbé meghatározták a módszereket is, melyekkel az akkori generáció problémáikhoz nyúlhatott. A naturalizmus egészen természetesen nőtt ki a mind kellemetlenebbül mutatózó szociális ellentétekből s az egész élet mechanizálásából. A tudomány görcsövi pontosságával igyekeztek a tényeket regisztrálni, a való élet jelenségeit leírni, ábrázolni a költészet minden terén. Minden létező egyszerűen egyforma fontosság, érdekessé lett; a kimagasló emberi alakoknak, a hősöknek a kora lejárt. Mintha az emberi nem a magaalkotta gép mellett egyszerre eltörpült volna. A modern rabszolga, a munkás a maga jelentéktelenségének a színvonalára húzta le az egész társadalmat. Még a szánalomkeltés, amely a vele, de még inkább a rajta is túlfekvő elemekkel foglalkozó művész célja volt, sem sikerült teljesen, de az erre irányuló akarat sem lehetett egészen őszinte, mert a társadalom minden elérzékenyedés fitogtatása mellett is íróival, művészeivel együtt haladt a modern kor leglelketlenebb gazdasági formája, az amerikanizmus felé. Meg sem állt ezen az útnán a világháborúig. A világháború után kimutatta az egész modern társadalmi berendezkedésnek, a világnézetnek és a technikának; a belőle sarjadt pozitívizmusnak, pragmatizmusnak, az egész léleknélküli, praktikusságra alapított szellemnek a csődjét.

Megbukott ez az egész irány már a háború előtt, de az alapját tevő szellem még sokakban él. Az utóbbi két évtizedben folytonosan fokozódó idegesség pedig már eléggé mutathatta volna, hogy magának a társadalomnak a szerveiben valami nincs rendén és éppen ez a szellem az az ölü mérég, mely azokat emészti. A művész, a költő, ez a finom, érzékeny műszerhez hasonló lelki lény vette észre leghamarabb a bajt. Innen

magyarázható Hauptmann irányváltoztatása, vagy, ha úgy tetszik, megtérése is. A nagy katasztrófa azután megnyitotta minden gondolkozó embernek a szemét, főként Németországban, a lényeg keresésének hazájában. Rájöttek, hogy a pozitívista, természettudományos módszereket a szellemekben is imádó korszak ápolta ugyan a szociológiát, de tönkretette a szociális érzést: a nemzetet, a minden emberi társulást összetartó lelket magát. Ha valahol, éppen Németországban s ott is különösen Poroszországban kellett ezt érezniök: a Hohenzollernek, a Nagy Frigyes hazájában, mert ott megvalósult egyszer a világtörténelmi fejlődés végtelen folyamában csodás tisztaságban a legnemesebb emberi együttműködés, a legszorosabb, legcéltudatosabb, legösszevágóbb állami létbe való tömörülés.

Nem véletlen, hogy 1918 ősze óta egymást követték a Nagy Frigyes-dramák a színpadokon és a filmvászonon; a Boetticher-féle „Kronprinz Friedrich der Grosse I.“-től Joachim v. der Goltz „Vater und Sohn“-jáig meg a „Fridericus Rex“-filmig sok mindent lehetne erre vonatkozólag felsorolni. A mai „láncolás“-tól megkínzott közönség megnyugvással fogadta itt Frigyes Vilmos kérelhetetlen szigorát, amellyel vétkes kereskedőknek — de lehetnek volna gazdák avagy modern szocialista munkások is — a maga temperamentumos módján megmagyarázta, hogy az állam érdeke minden magánérdek fölött áll. Nőtt azután a nézőnek a biztonságérzete, mikor mind nagyobb mértékben érezte az ilyen műalkotásból kisugározni azon, a *közösséget legbenszejében összetartó szellemi erőt*, amelynek ma annyira híjával vagyunk.

Eppen ennek a társadalmat egy győzhetetlen egységbe foglaló közszellemnek a hiánya okozza azt a sóvárgást megváltás, megváltó után, egész szintén sűrűn jelentkezik a mostani német művészetben s szülőanyjává vált a német színpadokon ma annyira elterjedt Krisztus-alak kedvelésnek. Idegen műnek közül is előszeretettel azokat viszik színre, melyekben kifejezésre juttathatják a mai embernek a végtelen szenvedés által való megistenülését. (Strindberg „Damaszkusz“-a meg „Álomjáték“-a mind Keyszler, mind Reinhardt színházaiban jó példák voltak erre az utóbbi két-három év-

ben.) Hauptmann tehát úgyszólván már egy tradíciótól szentesített lépést tett, mikor 1920-ban Reinhardt új „Grosses Schauspielhaus“-ában a külön ennek az óriási arénának, mely az ókori görög színházakra emlékeztet, írt „Weisser Heiland“-ját mutatta tábba. Már a cím is arra utalt, hogy ebben a darabban a modernül felfogott Krisztus-probléma játszik szerepet, de azt nem árulhatta el, hogy a szenvedő hős ezúttal félreérthetetlenül a szegény, megcsalt, meggalázott német népet magát jelképezi. A cselekvény a legszűkebbre fogott jelzésében is azonnal meggyőzőleg mutatja ezt. Montezuma, a darab rajongó, költői lelkű mexikói császára, a toltekak istenített uralkodója — vallásának hagyományai, bizonyos jóslások alapján, melyek a Nap fiainak eljövételére vonatkoztak — hódolattal s örömmel fogadja a hódító spanyolokat, noha más fejedelmek óva intik. Cortez és emberei barbársággal hálálják ezt meg és a nagy tévedéséből hirtelen fölcusdó szegény császár saját életének engesztelő áldozatul való odavetésével igyekezik a népe közt kitört lázadást erősíteni, hogy ez végezzen a galád ellenséggel. Ki ne ismerte volna föl ebben a naiv rajongóban az 1918-as év középeurópai emberét, aki lépe ment a világ lehipokritább népfaja egy örökké hírhedt képviselőjének, Wilsonnak! Megerősíthette a nézőt e véleményében a Montezumát figyelmeztető háborús párt kifakadása a balga remény hallatára, hogy az idegenek a békét hozzák: „Friedensbringer! Ihre Augen schleudern Pest, ihr Atem Mord,“ s még erőteljesebben: „Mörder sind's von Ewigkeiten.“ Csak éppen az a kérdés, hogy azok a munkástömegek, melyek az entente-tömegekkel való testvéri egyesülésben olyan rövidlátóan bíztak, készek-e óriási bűnös tévedésüket belátva, hasonló önfeláldozásra, mint Montezuma. Az ősi gyűlölet mindenesetre már felébredt bennük és a megkínzott, halálba menő Montezuma teljes megvetésével és haragjával készek már a rossz lelkiismerete miatt gyáván kegyetlen ellenfél felé kiáltani az ő szavait: „Raubgesindel! Fort! Vertilgt das Ungeziefer von der Erde! Legt Giftbrocken! Grabet Gruben! Stellet Fallen! Legt Schlingen! Überschleicht sie, wenn sie schlafen, mordet, mordet ohne Gnade dies Gezücht, das unsrer Mutter Erde Antlitz mit dem Unrat seiner Greuel so frech entehrt.“

Egy jól ismert hang ez: Arndték költészetének a trombitaszava s önkéntelenül fülünkbe cseng a Napoleon elleni főlzabadtó harcok egyik költeményének két sora: Schlagt sie tot, das Weltgericht Fragt euch nach den Gründen nicht! A költő, a „vates“ ihletett ajka bizonyára a jövőt jelentette előre, de

egyúttal megrajzolta Hauptmann e darabjában az egyedül lehetséges fejlődésmenetet is, amely a szent szabadság visszaszerzését biztosíthatja. A szenvedésen és a megigazoláson át vezet az út nemcsak az egyes, de az egész nép számára is az óhajtott célhoz! Csak a szenvedés, a fájdalom, a könynyek tengerárja moshatja le az osztályérdékek miatt pártokra szakadt nép bűneit és teheti lehetővé az államfenntartó szellem újráföltámadását.

Németország összes komoly gondolkodót ugyanez a probléma foglalkoztatja az összeomlás óta. Legutóbb a Keyserling-féle „Schule der Weisheit“ ülésében jutott ez ismét nagy erővel kifejezésre, melyen Troeltsch Ernő kimondotta a relativizmus elleni harcot s rámutatott, hogy új bátorsággal kell a személyes ösztönhöz fordulnunk, mely végeredményben minden történelmet hajt, de ezt a mindent szétbomlasztó mai tudás tömegében csak a legerősebb feszültségek közepett őrizhetjük meg. Belőle fakad azután az a szeretet, melyet minden egyesnek a saját kis körében is ápolnia kell, hogy új közösség szilheltsék belőle. Keyserling e mellett arra utalt, hogy a meglévő erős feszültségeket nem szabad csökkenteni, sőt fokozni kell őket, hogy végre igazi értelműkhöz hatoljunk. Fájdalmasabb hang alig hallatszott az utóbbi években. Jelenése: szét vagyunk tépve, a káoszba vagyunk doba és nem tehetünk mást, mint hogy végigvárjuk az ellentétes erők nagy harcát. Mellékértelme: hadd hulljon a férgese! A mi korunk amerikanizmus-fertőzte embere, a kalmárszellemű úgy, mint a kapitalizmust szidó, de magára nézve teljesen kapitalista gondolkozású szocialista munkás nem alkalmasak egy új, erős állami kapcsolat létrehozására. Egyedüli út a tisztító szenvedés útja.

Ezt az utat választotta, mint láttuk, Hauptmann Montezumája, de ezzel egyszerűsmd magára vonta a passzivitás vádját. Ez a passzivitás azonban az ő esetében egyúttal cselekvés is, mert a körülmények különös alakulása ezt így hozta magával. Éppen főhőse elgondolásában és beállításában tisztán megnyilatkozott megint a költő jelleme s ebben egész koráé, melynek ő tipikus fia. Hauptmann még első naturalista műveiben sem annyira az embereket, a társadalmat vádolta a nyomorért, hanem a sorsot. Ez a sziléziai, kinek lelkében nemcsak szegény földije keserves küszködésének a képe élt, hanem az ő pietista vallásosságuké is, aki ezt a vallásosságot elvesztette és új hitet keres helyette, szimboluma lehetne a jelen kétségbeesett szellemi küzdelmének. Neue Liebe, neues Leben — énekelte egykor a líra fejedelme; a mi korunk em-

berének csak az új hit adhatná meg ezt az új életet. Addig minden csak átmenet, addig csak a vak sors járma alatt nyögünk. Talán ezért akad Hauptmann alkotásaiban inkább erős asszonyi jellem, mert a női lélek még nincs annyira megmérgezve a megoldatlan, súlyos problémák tömegétől, mint a férfié, neki még van hite. Bizonyára alsóbbrendű ez a hit, mint az új, az a másik, melyhez a küzdő férfi valamikor át fog törni; de a jelen pillanatban az a döntő, hogy megvan, míg a férfi elveszett s az új megteremtésének istenhez méltó szörnyű küszködésének a nehéz éveit éli ő. Nem véletlen, hogy a „Weisser Heiland“ kizárólag férfitrágma, melyben női szerepek hely nem jutott. Mind az államalkotás, mind a hitteremtés férfimunka, férfifeladat. A nőnek, már az anyaságnál fogva is, önzőbbnek, a szűkebb kör, a család érdekében elfogultabbnak kell lennie, mint a férfinak. Önzés pedig, még a pártvénzés is, legnagyobb ellensége az államnak, minden társulásnak, minden közösségnek. Ettől kell éppen megszabadulnia a szenvedés tüzeiben minden népnek, amely új honfoglalást akar. Ettől megszabadulva kapja vissza a hitet, mely csodákat művel.

Koszó János.

NEVEK DIVATJA. A divat, ez a széles zsarnok, nemcsak a ruha dolgában érezteti hatalmát, hanem még abban is, hogy időnként ki milyen keresztnevet viseljen egész életén keresztül. Mikor Szent István megszünteti a pogányságot, nemsokára ritkulnak és eltűnnek a pogány nevek is s helyüket elfoglalják a keresztény hitvilág köréből valók. Forrásul a szentek, hitvallók névsora szolgál, kiegészítve a Biblia történeteivel. Maga a király a pogány Vajk helyett, a görög István (annyi mint „Koszorú“) nevet kapja, fiát pedig, alkalmasint német felesége, Gizella kívánságára Henriknek (Elmerik-nek) keresztelik, amiből a magyar ajkon Imre válik. A királyi ház hercegei is Mihály, Sámuel, Salamon bibliai, vagy a bizánci hatás alatt Endre, Vazul görög neveket kapnak. Az Árpád-hercegek lengyelországi menekülésének emlékét őrzi a László név, mely Istvánnal, s a még eddig kellően nem magyarozott Bélával legkedveltebb neve lesz Árpád-házi királyaink családjának. A régiek közül előkerül még az ómagyar Levente, Géza, sőt az ótörök eredetű Almos is. Az előkelő úri családok természetesen követik az uralkodóház példáját, magyar nevek egyre ritkábbá válnak körükben, kivált mikor egyre több idegen: német, francia, olasz, vallón, spanyol család az országban meghonosodik s magával hozza külföldi neveit. A magyarság nem-nemes zöme azonban még sokáig, ha nem is pogány,

de magyar nevet visel, melynek rendszerint községi jelentése is van, mint folyóiratunk első számában olvashattuk. A XVI. és XVII. században ezek is eltűnnek s a reformáció és ellenreformáció hatása alatt az Új-Szövetség János, Pál, Péter, Mária, Anna, Erzsébet nevei válnak közkeletűekké. Erdélyben az unitáriusok és szombatosok az Ó-Szövetségből választanak neveket s még maig is a székelység ezeket kedveli: Abraham (Ábris), Dávid, Mózes, Ádám, Éva, Rebeka, Debora, Judit, Eszter. Magyarországon a katolikus kisenesség, a polgárság s a nép rendszerint azt a nevet adja gyermekének, melyet a születés vagy a keresztelés napján a kalendáriumban talál. Úri házakban pedig az kezd szokássá válni, hogy a gyermek szüleinek vagy nagyszüleinek nevét kapja, úgyhogy egyes nevek valósággal meggyökereznek a családokban; így a Toldi-s a Zrínyi-családban a Miklós és György, a Rákóczi-családban a Ferenc és György, az Esterházyban a Pál, a Nádasdyban a Tamás, a Rádayban a Gedeon, a Balassában a Bálint. A szatmári béke után az uralkodóház iránt érzett hódolat a Károly, Mária, Terézia, József, Lipót, Ferenc nevet teszi divatossá kivált az egyre erősödő és nagyrészt idegen származású polgárság körében.

Ekkép nyolc század lefolyása alatt teljesen eltűnik minden eredeti magyar név az országban. A XVIII. század végén azonban a csirázni induló nemzeti öntudatot hirtelen fölrázzák II. Józsefnek erőszakos intézkedései. Ennek egyik megnyilatkozása a lobogó lelkű Dugonics Andrásnak regénye: *Etelka* 1788-ban. A regényt magát ma már alig olvassa valaki, de a maga idejében páratlan, nem művészi, hanem nemzeti hatása volt. A regény hősnének nevét, *Etelkát* Dugonics alkotta az *Etele* férfinév párjával — mint a rómaiban Julius mellett volt Julia, Antonius; Antonia, Claudius; Claudia — s evvel megindította a régi magyar nevek divatját. Almási Ignác, a hétszemélyes tábla bírása az, aki először kereszteltette leányát *Etelka* névre, 1789 decemberében, a régebben kismemelt *Ottília* helyett, s példájára az akkori pesti társaság *Ottíliai* mind az *Etelka* nevet vették föl. Ez mint leánynevét mind a mai napig egyike a legkedveltebbeknek, sokszor *Etelke* változatban is járja, sőt *Etel* alakban a nép közt is elterjedt. Irodalmunkban két híres *Etelke* van: Perczel Etelke, Vörösmarty epikus leányalakjainak ihletője, és Csapó *Etelke*, Petőfi Cipruslombjainak bús múzsája.

Dugonics példáját követi a fiatalabb költők serege; felkutatják a krónikák, oklevelek régi neveit s mintájukra újakat koholnak. Nagy segítségükre van Bod Péter, aki

már a Páriz-Pápai-féle szótár 1767-i kiadásába fölveszi e régi neveket, valamint a bibliai, római, német nevek régibb magyar alakjait. Innen veszi Katona József Bánkbánjának régies neveit: Endre (András), Soma (Sámuel), Mihál (Mihály), Sólom (Salamon). Pázmándi Horváth András, az Árpád-eposz költője 1815-től Endrének írja magát.

Nagy érdeme van e téren Horvát István-nak, a nagy rajongó magyar-történétírónak, ki lelkesen izgatott a magyar nevek mellett s jó példával is előljárt, midőn 1820-ban született fiát Árpád-nak kereszteltette, bár a lelkész bosszúsan dörmögött a „bolond név” miatt. (Horvát Árpád volt Szendrey Júlia második férje.) Az ekkor fellobogó nemzeti romanticizmus nagyon kedvezett e magyar divatnak s kivált mikor Vörösmarty és társai műveikben csak úgy ontották a valódi és koholt magyar neveket, egymásután belekerülnek a közéletbe is.

Egy akadályja lett volna e szép szokás-nak: a katolikus egyház rendelkezései, melyek nem engednek más nevet, mint ami a szentek névjegyzékében előfordul. De ezen csakhamar segítettek. Vagy azonosították a régi magyar neveket a hivatalosakkal, pl. Gyula: Julius, Jenő: Eugenius, Ödön: Edmund, Béla: Adalbert, Géza: Viktor, Etelka: Adelheid, Hajna: Aurora, Piroska: Priszka; vagy a „pogány” név mellé tettek egy hivatalos keresztény nevet, pl. Árpád István, Géza Gergely, Dezső Desiderius, Nagy örömmel vette ezt maga Széchenyi István is, aki a Hitelben (74. L.) lelkesen buzdít a magyar nevek mellett s fiainak is ilyeneket választ: Béla (1837), Ödön (1839). Gróf Károlyi György 1843-ban fiát Tibor-ra keresztelteti, a régibb Tiborc rövidített változatára. A másik Zoltán pedig Petőfi fia volt, 1848-ban.

Ma már egyáltalán nem ritkák e nevek: Aba, Ákos, Aladár, Álmos, Árpád, Attila, Bulcsu, Csaba, Dezső, Elemér, Ete, Géza, Gyula, Huba, Jenő, Kálmán, Lehel, Levente, Szabolcs, Takson, Tibor, Ubul, Uzor, Zalán, Zoltán, Zsolt; Aranka, Dalma, Emese, Emőke, Enikő, Etelka, Hajna, Ildikó, Ilma, Irma, Jolán, Lenke, Pálma, Piroska, Viola. (Gazdag tárháza a szép magyar csa-

lád- és keresztneveknek Lengyel Zoltán: Magyar Névkönyve, 1917.)

Egy-egy nagyhatású irodalmi mű újban is divatossá tehet egy nevet. Jókai Kárpáthy Zoltán-ja sok Zoltánnak lett keresztapja; Katona Melindá-ja szintén elterjedt, kivált előkelőbb körökben; Jósika Abafija az Olivér nevet tette kedvelté; Arany Toldi Szerelme pedig a Piroskát. Idegen irodalmi művek szintén hatnak ez irányban. A mult század elején elharapódzott Ossian-rajongás maradványai az Oszkár és Malvína; angol regényekből erednek Artúr, Ervin, Oszvald, Fanni; Ibsen Nórá-jának is sokan köszönhetik nevüket.

Kiváló egyéniségek iránt gyakran úgy mutatkozott a hódolat, hogy a gyermek nevével tőlük veszik; a Lajos-ok nálunk annak idején Kossuth-nak, a Sándor-ok pedig Petőfi-nek keresztnevét kapták. Mikor Kossuth a mult század ötvenes éveiben Amerikában járt, egy lelkes bámulója fiának Kossuth Washington keresztnevet iratott az anyakönyvbe. Nálunk erre magyarázható a többször előkerülő Napoleon név.

A diákság tudvalevőleg padfaragó szerzet: mikor a mult század nyolcvanas évei ben, az egyetem rácutcai szárnyának második emeletén Kerékgyártó Árpád óráira is betévedtünk, egyszer arra szántuk el magunkat, hogy a padokba faragott leánynevekről statisztikát csinálunk. Összeszedtünk vagy ezerkétszáz adatot; közülök nyolcszáznál, tehát kétharmadánál több az Ilona nevet vallotta a legkedveltebbnek (természetesen valamennyi változatával együtt). Ma sem tudom, mi volt akkor az oka az Ilona-név nagy divatjának; a tanár úr előadásaira sem emlékezem, pedig akkoriban három héten keresztül egyetlen órájáról sem hiányoztunk.

A férfinevek közül Magyarországon valószínűleg a János a leggyakoribb, különben nem járná az az ivásra buzdító mondas, hogy: „En is János, te is János, szervusz János, igyunk János!”; még akkor is, ha János egyáltalán nincs is a társaságban.

Bizonyos az, hogy a nevek divatja is egy kis jellemző vonás a nemzetek s a korok arculatán.

Tolnai Vilmos.